

BIEŁARUSKAJA ŠKOŁA

Užo z daŭniejšych časoŭ va usich kulturnych narodaŭ nastaŭnik vykonvaje asobliva važnyja zadańni. Nastaŭniku daručajecca najkaštoŭniejšaje, što maje narod — moładź, budučynia narodu — dziela vychavańnia, uzhadavańnia i pierad usim dziela nakiravańia.

Nr. 5—I—II Vierasień—Kastryčnik 1942. Hod I

ŽMIEST

I-JA ČASTKA

II-JA ČASTKA

Adkazny za źmiest J. SIWITZA

Vydaje „Biełaruskuju Školu" Vydaviectva Školnych Padručnikaū i Litaratury dla Moładzi u Miensku.

BIEŁARUSKAJA ŠKOŁA

I-aja ČASTKA — DLA NASTAŪNIKAŪ

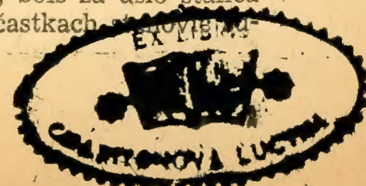
Nr. 5—I | Miensk, Vierasień—Kastryčnik 1942. | Hod I

Wilhelm KUBE
Hieneralny Kamisar Biełarusi

Hod Niamieckaha cyvilnaha kiraūnictva na Biełarusi

Vialiki hieneralny abšar na paūdni rajchskamisaryjatu Ostlandu nasieleny biełaruskim narodam. Hety abšar padzialajecca, pavodle dasiulešniaha stanu, na Mienskuju haradzkuju akruhu i sielskija akruhi: Słonimskuju, Lidzkuju, Baranavickuju, Navahradzkuju, Hancavickuju, Słuckuju, Mienskuju sielskuju, Vialejskuju, Hłybockuju dy Barysaūskuju. Istotnyja častki troch gebitskamisaryjataū — Barysaūskaha, Mienskaha sielskaha i Słuckaha — tymčasam naležać da tyłavoha vajskovaha abšaru i jašče nie pieraniatyja cyvilnym kiraūnictvam. Horadzienskaja akruha, jakaja raniej naležała da Biełarusi, a taksama Pinskaja na paūdni dy istotnyja biełaruskija častki Vialejskaje i Hłybockaje akruhaū na poūnačy u vieraśni 1941 hodu byli pastaūlenyja pad inšyja kiraūnictvy. Sučasnaja terytoryja hieneralnaha kamisaryjatu Biełarusi abyjmaje kala 90.000 kv. km., jakija nasielenyja pieravažna biełarusami. Nacyjanalnyja mianšyni stanoviać palaki, žydy, tatary dy kala 5000 niemcaū, jakija pachodziać pieravažna z Uzvolža. Jość taksama niekatoraja kolkaść ukraincaū, cyhanoū dy lićvinoū.

Miensk z blizu 110.000 žycharoū — adziny vialiki horad. Rešta haradoū — abo drobnyja harady siaredniaje vieličyni, abo miastečki biez asablivaha značańnia. Z taje pryčyny, što uvieś hety abšar znachodziūsia u vasiarodku pieršych bajoū abkružeńnia Uschodniaje vajny la Miensku i Biełastoku, blizu usie harady u vialikaj častcy razburanyja, bolš za usio stalica Miensk, jakaja u svaich žyćciovavažnych častkach ... celnaje pole ruinaū.

Palityčna zachad i poŭnač hieneralnaha abšaru da druhoje suśvietnaje vajny naležali da Polskaje respubliki. Ale i u hetych častkach biassprečna pieravažali biełarusy. Uschod byŭ składovaj častkaj fiktyŭna niezaležnaje Savieckaje Biełaruskaje Respubliki i na praciahu paŭtara stahodździaŭ znachodziŭsia pad čužackim panavańniem maskaloŭ. U vieraśni 1939 h. i polskija častki Biełarusi apynulisia pad bizunom čyrvonych caroŭ dy byli złučanyja razam z Savieckaju Biełaruśsiu u „Sajuznuju dziaržavu Savieckaha Sajuzu", da jakoje naležali taksama Bieraście, Biełastok i paŭdzionnyja častki až da miažy narodaŭ — Prypiackich bałotaŭ. U Savieckim Sajuzie Biełaruś pavodle kolkaści žycharoŭ stajała na trecim miescy, pa RSFSR dy Ukrainie. Palityčna i vajenna hety kraj, jak stanovišča dla vypadu na Zachad, mieŭ dla Savietaŭ zusim asablivaje značańnie. Ab hetym havorać reklamnyja pabudovy kamunistyčnych žydoŭ u Miensku, bieźlič vajennych uładžańniaŭ i aŭtastrada Maskva — Miensk, jakaja mieła dla čyrvonaje Rasiei adzinaje u svaim rodzie značańnie.

U haspadarskim dačynieńni zasieleny abšar, nie zvažajučy na usie štučna stvoranyja kamunistyčnym vajennym imperyjalizmam i hruntoŭna zrujnavanyja vajnoj pramysłovyja uładžańni, zastavaŭsia sialanskim krajem, u šyrokich nivach dy lasoch jakoha biaździejna zacichaŭ šum fabrykaŭ. Bolšaja častka ucisnutych čyrvonymi kamisarami u stalicu Miensk viaskovych žycharoŭ adrazu-ž paśla pieramožnaha uvachodu niamieckaha vojska źviarnułasia z hetaha savieckaha raju na viosku. Žydy i kamisary uciakli na uschod, tak što z 80.000 mienskich žydoŭ, jakija jašče u červieni 1941 hodu nasialali, teraryzavali dy biaščeścili horad, balšynia dobra pačuvajecca siońnia u „baciuški Stalina" u Maskvie. Zastałosia usiaho kolki tysiačaŭ. Jany upiaršyniu u svaim žyćci musiać intensyŭna pracavać.

Kali relihijnaje i carkoŭnaje žyćcio abudziłasia ad zastoju, vyklikanaha balšavickim teroram, dyk akazałasia, što šmat žycharstva naležyć da biełaruskaje aŭtakiefalnaje pravasłaŭnaje carkvy. Pobač z hetym asabliva na zachadzie hieneralnaha abšaru, jošć šmat ludziej, prynaležnych da rymska-katalickaha kaściołu, a u Miensku i vyznaŭcaŭ Isłamu. Relihijnyja vieravyznaŭskija hramady nie stanoviać palityčnaje prablemy dla nacyjanał-sacyjalistyčnaha niamieckaha kiraŭnictva. Ludzi, vyzvalenyja našymi mužnymi žaŭnierami ad judavaha jarma buduć achavanyja ćviordaju rukoju ad usiakaj sproby svarkami dy sprečkami parušyć spakoj hetak patrebny dla duža źniasilenaha kraju. Usie vieravyznańni lojalna pracujuć razam z niamieckim kiraŭnictvam. Samo saboj zrazumieła, što biełaruskaja aŭtakiefalnaja pravasłaŭnaja carkva

užo z pryncypaŭ nacyjanalnaha samaščvierdžańnia biełarusaŭ adchilaje usiakuju apieku z boku vialikarasiejskaha nahladu. Taksama i tut — u halinie kultaŭ, — maje značańnie lozunh: „Biełarusy — nie rasiejcy".

Kali na zahad Pravadyra 1 vieraśnia 1941 hodu niamieckaje cyvilnaje kiraŭnictva pry rajchkamisaru gaŭlajtaru Henrychu Löse pryniała pad svajo viedama Biełaruski kraj, jak paŭdzionny hieneralny abšar rajchskamisaryjatu Ostlandu, usie pracaŭniki hieneralnaha kamisaryjatu uśviedamlali sabie vielič i ciažar zadačy.

Sama zadača była novaja. My pryniali tut, na Biełarusi, nie administracyjny abšar z histaryčnymi tradycyjami, jak našyja tavaryšy u baltyckich krajoch abo u Lićvie, i taksama nie administracyjny sektar u žyćciovaj prastory bolš vialikaha narodu, jak našyja tavaryšy na Ukrainie. Biełaruś u zapraŭdniejšym sensie słova raniej była nia bolš jak niajasnym hieahrafičnym paniaćciem z chistkimi miežami, budučy składzienaja z pravincyjaŭ dźviuch hetak procileżnych dziaržaŭ, jak Polskaja respublika dy Saviecki Sajuz.

Z taje pryčyny, što pieradača nievialikaje rešty haspadarki cyvilnamu kiraŭnictvu tolki praz miesiacy pavoli pryšła u ruch i jašče daloka nie zakončanaja, hieneralnamu kamisaru Biełarusi, aprača haspadarskaha kiraŭnictva, jakoje tolki pavoli razhortvajecca, zastavalisia spačatku palityčnyja zadačy, źviazanyja u kiravańni ludziej dy u administravańni z usimi ichnymi asablivymi zadańniami.

U palityčnym sektary, jaki dla nas, — nacyjanał-sacyjalistych, zaŭsiody maje pieršastupiennaje značańnie, za asnoŭnuju metu staviłasia vyzvaleńnie biełaruskaha narodu ad putaŭ žydoŭskaha teroru dy kamunistyčnaha abiazdušańnia. Zaŭsiody lepš za usio dajšći da dušy narodu praz moładź. Tamu ja zahadaŭ da 1 kastryčnika 1941 hodu na usim hieneralnym abšary Biełarusi znoŭ adčynić narodnyja škoły. Heta z radaściaj było pryniata bolšaju častkaju baćkoŭ u horadzie i na vioscy. Dy i duchova abudžanaja biełaruskaja moładź z radaściaj pajšła na naš zaklik.

Što dla nas biełarusy u peŭnaj miery stanoviać „dziaržaŭny narod" na Biełarusi, — heta naturalna. Tamu addavałasia i nadalej budzie addavacca biazumoŭna pieravaha biełaruskaj movie uva usich školach kraju, jak movie vykładańnia i užytku. I rasiejskaja i polskaja nacyjanalnyja miaňšyni musiać padparadkavacca hetamu razumnamu pryncypu. Tymčasam my mahli padyjšci i da arhanizacyi prafesyjnych škołaŭ, asabliva dla sielskaje haspadarki.

Škołnaja palityka stanović najvažniejšuju zadaču u kažnym krai, škołnaje kiraŭnictva dla nas — niemcaŭ, reč, sama sa-

boju, zrazumiełaja. Dziaržaŭny muž Adolf Hitler bačyć u kiravańni ludziej najvažniejšuju zadaču. I jano pačynajecca u škole. Da hetaha my i źviarnulisia.

Statystyka, vyhablavanyja školnyja łaŭki, sinija sšytki dy čarnilnicy — heta tolki dapamožniki. Duch i vola u škole źjaŭlajecca vyznačalnymi. I tut ja znajšoŭ u maim supracoŭniku Siwitzu, vydatnym znaŭcu uschodniaje prablemy našaje prastory, jakraz takoha čałavieka, jakomu ja abaviazany šparkim uzdymam školnictva na Biełarusi. Heta było nia tak lohka. Ni polskija, ni balšavickija padručniki dla nas nie nadavalisia. Naahuł, padručniki tre' było stvaryć nanava.

Siwitza z niastomnaj enerhijaj padrychtavaŭ nastaŭnicki persanał, bolšaju častkaju ludziej dobraje voli, na niaźličonych nastŭnickich kursach i kanferencyjach. Potym va uzornaj drabiaźlivaj rabocie jon daŭ hetamu nastŭnictvu aperacyjny navučalny matarjał. Pobač z hetym stajała uzhadavańnie čyścini cieła i dušy, što na Biełarusi było asabliva važnym, bo dziakujučy palakom, žydom i kamunistym hety kraj staŭsia asiarodkam pošaściaŭ dla usiaho uschodu. Naturalna, što paśla adzinaccacioch miesiacaŭ intensyŭnaje pracy my jašče šmat u čym staimo u pačatkovaj stadyi, kali prykłaści eŭrapejskija maštaby. Ale i heta pojdzie napierad. Taksama i školnaje kiraŭnictva uvojdzie u svaje pravy.

Dalejšymi kulturnymi zadačami była apieka nad teatram, vyjaŭlenčym mastactvami, muzykaju, palityčnaju prapahandaju, drukam, kino i palityčnym uzhadavańniem u duchu novaj Eŭropy i Vialikaniamieččyny Adolfa Hitlera. Da taho-ž addzieł achovy zdaroŭja enerhična pavioŭ pachod suproć pošaści.

U Miensku, u Baranavičach i h. d. udałosia z dobrymi vynikami pakazać vystaŭki biełaruskich mastakoŭ i mastackich pramysłovych vyrabaŭ. Dobra kiravany biełaruski teatr u Miensku byŭ u nas istotnym faktaram udačy našaje kulturnaje raboty.

Na hetaj padvalinie pačałosia palityčnaje uzhadavańnie biełaruskaha narodu. Usieadzinaja dazvolenaja rajchsministram Alfredam Rosenbergam biełaruskaja arhanizacyja na hieneralnym abšary — Biełaruskaja Samapomač pad enerhičnym kiraŭnictvam d-ra Jermačenki udačliva uziałasia za kansalidacyju dla metaŭ i zadačaŭ, pastaŭlenych niamieckim kiraŭnictvam. Usio bolš i bolš razumiejuć biełarusy, što ichnaje miesca u aktyŭnym zmahańni na baku niemcaŭ Adolfa Hitlera suproć balšavizmu i žydoŭstva. Bo kažny balšavicki buntoŭny asiarodak — heta udar suproć spakoju tak patrebnaha dla raboty i adbudovy kraju. Ščaście, uzdym i dabrabyt Biełarusi zaležać ad pieramohi niamieckaje zbroi. Čym chutčej dy hruntoŭniej zrazumiejuč heta usie biełarusy, tym lepš dla ich, ichnaje baćkaŭščyny, dy ichnych dziaciej. Tysiačami stali mužčyny biełarusy da rasparadžeńnia niamieckaje palicyi, kab stvaryć niamiecki paradak i źniščyć arhanizavany Maskvoju bandytyzm. Svajoju kryvioju sotni biełarusaŭ daviali svaju viernaść Adolfu Hitleru u zmahańni z hordami čyrvonych złačyncaŭ. I heta — za pieršy hod paśla vyzvaleńnia kraju niamieckaj armijaj ad žydoŭskaha jarma. Biełaruś zrazumieje, što hetym jana abaviazanaja Adolfu Hitleru i Vialikaniamieččynie.

Niamieckaje cyvilnaje kiraŭnictva na Biełarusi, jak administracyjnaja karparacyja, jašče pryncypova vyroźnivajecca u svaich zadańniach ad karparacyjaŭ svaich tavaryšoŭ na inšych hieneralnych abšarach rajchskamisaryjatu Ostlandu. U Łatvii, Litvie i Estonii z voli rajchsministra dy našaha rajchskamisara Lõse isnuje samaŭrad, jaki vykonvaje bolšuju častku taho, što na Biełarusi musiać rabić sami niamieckija uradaŭcy.

Gebitskamisary na Biełarusi nia majuć u svaim rasparadžeńni nijakaha samaŭradu biełaruskaha žycharstva. Da hetaha nia było pieradumovaŭ ni u byłych polskich, ni u raniejšych savieckich častkach. Na Biełarusi gebitskamisar z svaim nievialičkim persanałam musić ad pačatku usio rabić sam. I našyja gebitskamisary z radasnaju hatoŭnaściu adrazu-ž pačali rabić heta. Krajslajtar Carl u Słucku i d-r Kajser u Miensku byli pieršymi, jakija jašče da pierachodu kiraŭnictva da cyvilnaje ułady pakazali uzor u rabocie. Potym krychu dzion paźniej, da ich dałučalisia usie inšyja tavaryšy.

Tajamnica ichnaje udačy palahaje u nacyjanał-sacyjalistyčnaj enerhii, jakaja zakładziena u ciele i kryvi staroje hvardyi Adolfa Hitlera. Pracaŭniki kiraŭnictva, pravadyra, SA, palityčnaha kiravańnia, ordensburhaŭ i niamieckaha rabočaha frontu papaŭniajuć korpus gebitskamisara, roznym daświedčańniem, viekam, raźvićciom, viedaju, ale adziny uva uśviedamleńni: viernaść Pravadyru, słužba narodu, admova ad usiaho, što maje na mecie asabistuju karyść, mužnaść, addanaść abaviazku — i zaŭsiody na varcie. Kali viedać, z jakim małym likam supracoŭnikaŭ gebitskamisary Biełarusi vykonvajuć svaje zadańni, dyk možna zrazumieć cud nacyjanał - sacyjalizmu.

Sam hieneralny Kamisaryjat na Biełarusi musić kiravać i vykonvać svaje zadańni z zdarovym spałučeńniem palityčnaha čućcia i taktu, z minimumam biurokratyčnych kaniečna patrebnych aperacyjaŭ. Čarnilnaju vajnoj pastaŭlenych pierad nami zadačaŭ raźviazać nielha. Što adno tolki paradak harantuje udaču, — paznali my užo u časie vajny. Dla nas

heta nia jošč navuka, jakaja mahła-b zrabić nas ambitnymi. Ale my, — starejšyja z NSNRP, pryhadvajem słovy Pravadyra jakraz ad krytyčnaha 1932 hodu: „Treba arhanizoūvać nia toje, što možna arhanizavać, a tolki toje, što treba arhanizavać". Heta jošč dira necessitas, kaniečnaja patreba, usio inšaje źjaūlajecca zališnim, asabliva na Uschodzie, dzie kančalnaje ufarmavańnie rečaū zaležyć nie ad siadzieńnia u kantorskich kresłach, a ad štychoū našych frantovych žaūnieraū. Chto hetaha nie razumieje, toj nie razumieje duchu času. Taksama i tut my zakončvajem rabotu tolki pavodle taho zakonu, pavodle jakoha kaliści pačali.

Maja spravazdača była-b niapoūnaj, kali-b ja nie spamianuū ab niepamiernych pracach dy namahańniach pracaūnikoū niamieckaje sielskaje i lasnoje haspadarki na Uschodzie. Biełaruskija lasy šapočuć ab śmierci na postani žaūnierskaj nie adnaho zialonaha hieroja, zabitaha u śpinu strełam bajaźlivych čyrvonych naślednikaū. I pali, što kałyšucca na Biełarusi, spaviaščajuć ab sialanskaj ruplivaści suvorych sialanaū, z roznych krainaū Niamieččyny, jakija dla Adolfa Hitlera na Uschodzie časta davali boj na samotnaj varcie u vajnie za charčavańnie i dapamahali tamu, kab pieramahła Vialikaniamieččyna, i novaja Eūropa, na ščaście ziamli, paūstała z chaosu pažadanaha plutakratam i balšavikom.

Hetak 1 vieraśnia 1942 h. my uvachodzim u druhi hod našaje pracy dla Pravadyra i Niamieckaj Dziaržavy, dla Paūdzionnaje krainy, Ostlandu, Centralnaje krainy, kiravanaj Adolfam Hitleram Eūropy z prysiahaju: Usio dla Hitlera i Vialikaniamieččyny.

Kanferencyja školnych akruhovych referentaū i inspektaroū

Minuū hod, jak vialikaja častka vyzvalenaj z balšavickaje niavoli Biełarusi, paimienna: akruhi Baranavickaja Hancavickaja, Słonimskaja, Lidzkaja, Navahradzkaja, Vialejskaja, Hłybockaja, Słuckaja, Mienskaja i častkova Barysaūskaja znachodziacca i pracujuć pad kiraūnictvam cyvilnych niamieckich uładaū.

Adzin hod — heta nievialiki peryjad času, adnak za hety čas zroblena, nia hledziačy na ciažkija abstaviny, vielmi mnoha. Balšaviki pakinuli pa sabie u Biełarusi usiudy ruiny i pažaryšč y. Źniščana była nia tolki haspadarka, nia tolki harady, fabryki, vialikšyja budynki i vioski, ale taksama była raźbita i źniščana biełaruskaja intelihencyja. Pa administracyjnym aparacie, školnym, haspadarčym nie zastałosia navat i śledu. Słovam, usiu pracu treba było pačynać ad samaha nizu, ad asnovaū, ad fundamentu. I jana pačałasia uva usich halinach. Pačałasia hetaja praca i u halinie školnaj.

Hod pracy — heta taki peryjad, za jaki dobryja haspadary, kiraūniki zaūsiody robiać ahlad, balans, padsumoūvajuć, padličajuć, što zroblena i što treba rabić u najbližejšaj budučyni. Hetak zrabiła i kiraūnictva biełaruskich školaū pry Hieneralnym Kamisaru Biełarusi, jakoje jakraz u tuju paru, kali minaū hod pracy nad arhanizacyjaj biełaruskaha školnictva i kali pačynaūsia novy školny hod, sklikała na kanferencyju usich akruhovych školnych referentaū i inspektaroū, kab atrymać ad ich spravazdaču z dziejnaści za minuły hod i dać hałoūnyja kirunki dla pracy u nadychodziačym hodzie. Kanferencyja adbyłasia u Miensku 28 i 29 žniūnia 1942 hodu.

Pieršy dzień kanferencyi
PRAMOVA KIRAŪNIKA PALITYČNAHA ADDZIEŁU SP. JURDY

Pieršy dzień Kanferencyi adbyūsia u zali Hieneralnaha Kamisaryjatu Biełarusi. Adčyniū Kanferencyju Referent aśvietnych i kulturnych spravaū Hieneralnaha Kamisaryjatu Biełarusi Kiraūnik Inspektaryjatu Biełaruskich Školaū pry hetym-ža Kamisaryjacie spadar J. Siwitza, jaki zaraz pieradaū hołas Kiraūniku Palityčnaha Addziełu Kamisaryjatu Biełarusi sp. Jurdzie. Spadar Kiraūnik Jurda, miž inšym, hetak havaryū:

Spadary Školnyja Referenty i Inspektary!

Kali niepieramožnaja siła niamieckaje zbroi vyzvaliła Biełaruś z-pad balšavickaha jarma, i kali pryjšło siudy niamieckaje cyvilnaje kiraūnictva, usiudy byli vidać źniščeńni i ruiny. Hetyja strašnyja źniščeńni byli i u halinie školnictva. My tut nie znajšli nivodnaha punktu, na fundamencie jakoha možna było-b zbudavać biełaruskaje školnictva, bo dasiulešnija valadary hetaha kraju — palaki, rasiejcy i balšaviki rabili tak, kab biełaruskich školaū nia było.

My pryjšli siudy, kab pavodle nacyjanał - sacyjalistyčnaje idejalohii, dać biełaruskamu narodu toje, što jamu naležyć. Niamieckaje kiraūnictva pryjšło siudy, kab dać mahčymaść biełarusam uzhadoūvać svaju moładź tak, jak heta patrebna biełaruskamu narodu. Śviedkaj hetaha źjaūlajecca pieršy školny hod. Ja nia budu prypaminać taho času, kali nia było nijakich biełaruskich školaū, śćviardžaju adnak, što u toj častcy Biełarusi, jakaja znachodzicca pad kiraūnictvam cyvilnaje niamieckaje ułady jošč bolš 3.000 biełaruskich školaū i 10.000 nastaūnikaū. Jak ciažka było ich stvaryć śviedčać ab tym fakty. Pieradusim nia było nastaūnikaū. Ciažka było i z budynkami, jakija byli źniščany vajennymi padziejami abo zaniaty dziela patrebaū armii. Kali znajšli nastaūnikaū i bu-

dynki, dyk nia było školnych planaŭ, prahramaŭ, dapamožnikaŭ, padručnikaŭ.

Ja dobra viedaju, što nia usio u pieršym hodzie našaj pracy było tak, jak treba, ale i z taho, što było, možna być zadavolenym, tym bolš, što pracu hetu praviała nievialikaja kolkaść niamieckich kiraŭnikoŭ i biełaruskich pracaŭnikoŭ, jakim ščyra tut dziakuju.

Druhi raz u historyi pakazvajecca nam fakt, što łučyć niamiecki i biełaruski narody. Niemcy užo raz dali mahčymaść arhanizavać biełaruskaje školnictva. Heta było u 1917 hodzie. Toje, adnak, što tady było, było tolki epizodam. Dalejšaj pracy pieraškodziła supolnaje niaščaście, jakoje spatkała niamiecki i biełaruski narod. Novaja usio-ž siła Niamieččyny dała joj vielič i mahutnaść, i jana daść i biełaruskamu narodu mahčymaść na kulturnaje i haspadarčaje raźvićcio. My, niemcy, u paraŭnańni z palakami i rasiejcami, jakija niščyli biełaruski kraj i asymilavali biełarusaŭ, źjaŭlajemsia Vašymi pryjacielami, što adznačałasia niaraz u pracy. Historyja pakazała, što biełaruski narod nia moža suproćstavicca svaim susiedziam, Biełaruski narod tolki pry dapamozie niemcaŭ zmoža zdabyć dla Biełarusi lepšuju dolu. Tolki pad niamieckim kiraŭnictvam budzie jon dalej naležna raźvivacca. Ab hetym havaru dziela taho, kab źviarnuć uvahu na dva kirunki. Pieršy kirunak polska - rasiejski — rujnujučy Biełaruś i druhi niamiecki — budujučy. Niemcy nia chočuć rabavać biełaruskaha narodu, tak jak heta rabili inšyja, a chočuć, kab jon bahacieŭ i raźvivaŭsia. Takim čynam, los biełaruskaha narodu złučany z vialikim niamieckim narodam.

U pracy nad arhanizacyjaj biełaruskaha školnictva spatykajem my mnoha pieraškodaŭ i mnoha bačym nedachopaŭ, adnak jana dalej budzie iści z štoraz bolšym pośpiecham i z bolšymi udačami. Pry dobrym, ciesnym biełaruska - niamieckim supracoŭnictvie buduć pieramožany usie pieraškody. My nie staimo na miescy, my idziem dalej napierad. Asnovy, fundament dla raźvićcia biełaruskaha školnictva užo zasnavany. Biełaruskija narodnyja škoły pracujuć. Pieršy etap pracy zakončany. Ciapier pačynajem druhi etap. Naŭpierad adčuvajem my patrebu novych nastaŭnikaŭ i specyjalistych z roznych halinaŭ. Starejšaje pakaleńnie nastaŭnictva, jakomu dziakuju ščyra za achviarnuju pracu, pastupova zychodzić sa sceny žyćcia. Na jaho miesca musiać prychodzić novyja kadry. My hetyja kadry uzhadujem. Adčynim biełaruskija nastaŭnickija seminaryi i akademii. Uzhadujem novaje pakaleńnie ramieśnikaŭ, technikaŭ, mechanikaŭ, inžynieraŭ, daktaroŭ, farmaceŭtaŭ. Dla ichnaha uzhadavańnia chutka buduć adčynieny prahimnazii, na asnovie jakich u 3—4 hadovych specyjalnych školach budziem padrychtoŭvać specyjalistych. Praŭda, heta nia usio. Usialakuju adnak pracu treba pravodzić systematyčna, etapami. Nia možna adčyniać universytetaŭ, jak hetaha niekatoryja chacieli, tady, kali niama dla ich fundamentu. My, niemcy, vierym u słovy vialikaha niamieckaha paety, jaki havaryŭ, što u małym zachoŭvajecca vialikaje, čałaviek, jaki biarecca za šmat zadačaŭ, nivodnaje z ich naležna nie vykonvaje. Toj-ža čałaviek, jaki pracuje pamału, ale kankretna, planova, asiahaje vialikija mety. Ja pryvitaju kožnuju inicyjatyvu, kožnuju chutkaść, ale treba viedać, što latucieńniem ničoha nie budujecca. Pieradusim treba pracavać u hłybiniu. Vašaj zadačaj jość nia tolki uzhadavać vialikuju kolkaść intelihiencyi, ale adnačasna uvachodzić u šyrokija sialanskija i rabotnickija masy, i staracca kab jany byli dobrymi biełarusami. Kali-ž budziem mieć šyrokija asnovy, tady možna budzie uzhadoŭvać kvietku, jakoj źjaŭlajecca intelihiencyja. U pieršym etapie my budavali narodnaje školnictva, a u druhim etapie zbudujem školnictva fachovaje, specyjalnaje i siaredniaje. Hetkija našyja mety. Ja čakaju, što vy u druhim etapie, tak jak i u pieršym, vykažacie dobruju volu i achvotu da hetaje pracy na karyść biełaruskaha narodu. Z hetymi metami treba paznajomić rajonnych inspektaraŭ i nastaŭnikaŭ. Kožny pavinien pracavać, bo słovami my ničoha nie zrobim, a tolki kankretnaj pracaj, u jakoj biełarusy buduć mieć padtrymańnie z niamieckaha boku.

Paśla pramovy sp. Kiraŭnika Jurdy, za jahonyja kaštoŭnyja słovy vyraziŭ padziaku sp. Siwitza, jaki adnačasna vykazaŭ ad siabie padziaku za pracu inspektarom, jak ichny niepasredny kiraŭnik. Pry tym sp. Siwitza zaklikaŭ usich da tvorčaje pracy nad realizacyjaj namiečanaha druhoha etapu raźvićcia biełaruskaha školnictva, da pracy dziela dabra biełaruskaha narodu, zajaŭlajučy, što raz nazaŭsiody treba źlikvidavać prykazku „kiepska budzie“, a na jaje miesca uviaści novuju — „dobra budzie“.

Dalej sp. Kiraŭnik Jurda adkazvaŭ na pytańnie inspektaroŭ u spravach struktury biełaruskich himnazijaŭ, zarabotnaj płaty, uviadzieńnia łacinicy i inš.

ŠKOLNAJA STRUKTURA

Himnazii ci lepš mo' prahimnazii buduć bazavacca na 4-ch klasach narodnaje škoły. Ichnaj zadačaj budzie davać moładzi ahulnuju aśvietu. Na fundamencie prahimnazijaŭ školnaje budaŭnictva budzie raźvivacca u roznych napramkach, kab dać mahčymaść uzhadavać Biełarusi dobrych specyjalistych z haliny pedahahičnaj, administracyjnaj, handlovaj, achovy zdaroŭja i h. d. Adny abitury buduć dla daktaroŭ, farmaceŭtaŭ, praŭnikaŭ, druhija dla nastaŭnikaŭ, trecija dla inšych

prafesijaŭ i h. d. Jak hetyja škoły buduć nazyvacca niavažna, važna toje, kab jany byli karysnymi i kab jany jak najchutčej dali Biełarusi dobryja fachovyja siły, jakich nie chapaje, abo jakija źjaŭlajucca čužymi i varožymi dla biełarusaŭ. Takaja školnaja struktura budzie najbolš karysnaj i metavaj. Aprača taho, treba viedać, što hetak razbudoŭvajuć i u hetkim kirunku rearhanizujuć svajo školnictva niemcy i usie narody Eŭropy.

PŁATA DLA NASTAŬNIKAŬ BUDZIE PAVYŠANAJA

Nastaŭnik jość najhałaŭniejšaj asobaj u haspadarstviennym budaŭnictvie. Ad jaho vymahajecca vialikaja praca. Jon musić być nastaŭnikam nia tolki dla moładzi, ale i dla całaha jahonaha akružeńnia. Sučasnaje jahonaje materjalnaje stanovišča ciažkoje. Viedama heta školnym i administracyjnym uładam, i užo apracoŭvajecca instrukcyja, jakaja raźviaža pytańnie płaty za pracu nastaŭnikam i inšym pracaŭnikom razumovaje pracy. Treba usio-ž pamiatavać, što pałažeńnie u ahulnym taksama ciažkoje. Biudžety pracujuć z deficytam, a vydatki na školnictva siahajuć da 80%, što najlepš śviedčyć ab vialikaj prychilnaści uładaŭ da aśvietnych i kulturnych spravaŭ. Słovy hetyja jasna, nie zadavalniajuć, ale horš było-b, kali-b na žycharstva nakładalisia novyja padatki. Voś-ža usio uładžvajecca tak, kab nia było nijakich narakańniaŭ. Apublikavańnie novaha zakonu ab zarabotnaj płacie zatrymlivajecca pravierkaj jašče na 2 — 3 miesiacy i pakul što ničoha abiacać kankretna nia možna, usio-ž novy zakon daść nastaŭnictvu padvyšku.

ADZIN NAROD, ADNA MOVA I ADZIN ŠRYFT

Biełarusy i niemcy majuć mnoha čaho supolnaha jak u vonkavym, tak i nutranym svaim narodnym žyćci. Siarod niemcaŭ, prykładam, jość padzieł u sensie relihijnym na katalikoŭ i evanhielikaŭ, a siarod biełarusaŭ na pravasłaŭnych i katalikoŭ. Niemcy karystalisia dvuma šryftami, dvuma alfabetami — hotykaj i antykvaj (łacinicaj) i biełarusy karystajucca taksama dvuma šryftami — hraždankaj i łacinicaj. Kožny narod, jasna, maje svaje tradycyi, lubić ich i šanuje. Adnačasna kožny narod imkniecca da taho, kab stvaryć najbolš scementavanuju jednaść. Pravadyru Niamieččyny Adolfu Hitleru, šanujučy niamieckija tradycyi, nia lohka było padpisać zahad ab uviadzieńni u školu i urady adnaho łacinskaha šryftu. Usio-ž heta stałasia faktam. U Niamieččynie uviedziena vyklučna łacinica. Łacinicaj karystajucca usie narody Eŭropy. Joju, łacinicaj, vyklučna karystajucca taksama mnohija słavianskija narody, jak svaim ułasnym šryftam. Biełarusam treba taksama znajści vychad z prablemy dvoch šryftaŭ, tym bolš, što nievyrašańnie hetaje prablemy źjaŭlajecca vialikaj pahrozaj dla sucelnaści i jednaści biełaruskaha narodu. U historyi byli užo takija vypadki, kali adzin słavianski narod, dziakujučy tolki tamu, što karystaŭsia dvuma šryftami, raspaŭsia. Narodam hetym byli serby i charvaty. Biełarusy musiać tamu vybrać sabie adzin šryft. Pryniaćcie hraždanki dało-b taksama adzinstva, ale, karystajučysia hetym šryftam, Biełaruś była-b adarvanaja ad Eŭropy, i joj zaŭsiody pahražała-b rusyfikacyja. Tymčasam biełarusy źjaŭlajucca eŭrapejskim narodam. Jany zojmuć svajo miesca u Eŭropie, i ichnym šryftam pavinien być łacinski šryft, jakim karystajucca usie eŭrapejskija narody. Jak chutka udasca uviaści łacinicu, tak chutka budzie asiahniena meta adzinstva biełaruskaha narodu.

BIEŁARUSY UDZIAČNYJA NIEMCAM

U kancy pieršaha dnia kanferencyi pramoviŭ referent školnaha addziełu i Zastupnik Kiraŭnika Inspektaryjatu Biełaruskich Škołaŭ pry Hieneralnym Kamisary Biełarusi spadar dr. Skurat. Jon, miž inšym, skazaŭ, što biełarusy vielmi ciešacca z taho, što niamieckija ułady adčyniajuć biełaruskija škoły, tady, kali rasiejcy i palaki usiudy ich začyniali, dy što niamieckaja ułada dalej choča razbudoŭvać biełaruskaje školnictva. Za heta, — kazaŭ dr. Skurat, — my padziakujem nie słavami, a čynam, pracujučy tak, kab druhi etap raźvićcia biełaruskaha školnictva byŭ jašče lepšy za pieršy.

Druhi dzień kanferencyi

SPRAVAZDAČY INSPEKTAROŬ

Na druhi dzień kanferencyja adbyvałasia u pamiaškańni Školnaha Inspektaryjatu. Pracu kanferencyi pačaŭ sp. Kiraŭnik J. Siwitza; ale prava kiravać joju pieradaŭ dr. Skuratu, jaki vyznačyŭ paradak dnia, zaklikaŭ inspektaroŭ davać spravazdačy z dziejnaści za minuły hod i zrabiŭ niekalki ahulnych zaŭvahaŭ.

Dr. Skurat, miž inšym, padčyrknuŭ, što u arhanizacyjnaj pracy biełaruskaha školnictva adčuvajecca niedachop dyscyplinavanaści. Tym časam dyscyplina jość vielmi važnym tvorčym faktaram u pracy. Biez dyscypliny ahułam ciažka štoniebudź arhanizavać i tym bolej pravodzić u žyćcio vialikija idei. Dyscyplina pavinna być usiudy: jak u žyćci školnym, tak i u hramadzkim. Hetuju dyscyplinu, punktualnaść, akuratnaść, biaručy uzor z dyscyplinavanaści i akuratnaści niamieckaha narodu, treba ukaraniać biełaruskim dzieciam, moładzi, nastaŭnictvu i ahułam kožnamu biełarusu.

SŁUCKAJA AKRUHA

Spravazdačy inspektaroŭ pačalisia ad inspektara Słuckaje akruhi. Pavodle jaho spravazdačy u Słuckaj akruzie pracavała u minułym hodzie 344 narodnyja biełaruskija škoły i 1728 nastaŭnikaŭ; vučniaŭ było 39.431. Siarod nastaŭnikaŭ byli

sarhanizavanyja metadyčnyja vałasnyja abjadnańni. Jany ładzili dva razy u miesiac narady, na jakich byli razhledžany roznyja metadyčnyja i pedahahičnyja pytańni, a taksama temy 15-minutnych hutarak u škole ab novaj Eŭropie. 20— 22 žniŭnia u Słucku, a 23 — 24 žniŭnia u Hresku adbylisia nastaŭnickija kanferencyi. Apošnim časam adbylisia taksama tydniovyja kursy dla nastaŭnikaŭ, dziela aznajamleńnia ich z łacinicaj. Nastaŭnictva Słuckaje akruhi pryjmała šyroki udzieł u pracy Biełaruskaje Samapomačy i ahułam u biełaruskaj hramadzkaj pracy. U nastaŭnickaj pracy byŭ zaŭsiody vykarystavany časapis „Biełaruskaja Škoła“.

U suviazi z hetym sp. Kiraŭnik J. Siwitza zajaviŭ, što časapisam „Biełaruskaja Škoła“ pavinny karystacca usie nastaŭniki i vučni, asabliva ciapier, kali jašče niama školnych padručnikaŭ, nastaŭnik adnak nie pavinien trymacca miortvych drukavanych litaraŭ, jak heta było pry balšavikoch. Jon pavinien prajaŭlać inicyjatyvu, vykarystoŭvajučy svaje asabistyja nahladańni, viedu i matarjały, źmieščanyja u časapisu „Biełaruskaja Škoła“. Zaŭvažyŭ pry hetym sp. Kiraŭnik Siwitza toje, što u hetkim kirunku pracy užo prajaŭlajuć imknieńni i achvotu niekatoryja nastaŭniki z małodšaha pakaleńnia, što jon aceńvaje vielmi dadatna.

HANCAVICKAJA AKRUHA

Hancavickaja akruha paŭstała častkova z rajonaŭ, jakija raniej naležali da Baranavickaj i častkova da Pinskaj akruhaŭ. Biełaruskich narodnych škołaŭ u hetaj akruzie było 98, nastaŭnikaŭ 197, dziaciej 9.970. Arhanizacyjnaja školnaja praca u akruzie dalej praciahvajecca.

BARYSAŬSKAJA AKRUHA

Z Barysaŭskaje akruhi pad kiraŭnictv. cyvilnych uładaŭ znachodzicca tolki dva rajony: Biahomlski i Pleščanicki, dzie było ahułam 143 narodnych škołaŭ, 370 nastaŭnikaŭ, 5,981 vučniaŭ. Nastaŭnictva prymaje dziejny udzieł u biełaruskaj hramadzkaj i kulturnaj pracy i vypisvaje biełaruskija hazety i časapisy: „Biełaruskuju Hazetu“, „Biełaruskuju Škołu“, „Hołas Vioski“, „Novy Šlach“. 21 i 22 žniŭnia u Biahomli adbyłasia nastaŭnickaja kanferencyja. Jana pakazała, što siarod nastaŭnictva jošč dobryja siły, jakija mohuć zajmać adkaznyja stanoviščy. U Biahomli i Pleščanicy arhanizujucca uzornyja biełaruskija škoły.

BARANAVICKAJA AKRUHA

Najlepš sarhanizavanaj dy z najbolšym likam škołaŭ pradstaŭlajecca Baranavickaja akruha. U Baranavickaj akruzie pracavała 425 biełaruskich narodnych škołaŭ i 1226 nastaŭnikaŭ. Vučniaŭ było 53.612. Dziela navučańnia byŭ vydany lemantar „Zorka“, vykarystoŭvałasia „Biełaruskaja Škoła“, a

taksama specyjalnyja apracoŭvanyja kanspekty lekcyjaŭ. Dziela taho, što adčuvaŭsia i ciapier adčuvajecca niedachop nastaŭnikaŭ, u Baranavičach i Niaśvižy byli sarhanizavanyja 6-ci miesiačnyja nastaŭnickija kursy, jakija mieli bolš 400 słuchačoŭ. Aprača taho było sarhanizavana dla nastaŭnikaŭ biaz poŭnaje kvalifikacyi dva pedahahičnyja kursy: adzin kurs trochtydniovy i druhi šaścitydniovy. Kab uzhadavać pracaŭnikoŭ dla administracyi, sarhanizavany byŭ 3-ch miesiačny administracyjna-buchaltaryjny kurs, jaki naviedvaje kala 560 słuchačoŭ. U 1942 hodzie u Baranavičach adčyniena 3-ch hadovaja medycynskaja škoła. Jana rychtuje medycynskich siaścior, akušerak, felčaroŭ i farmaceŭtaŭ. Pry joj prajektujecca adčynieńnie addziełaŭ: dantystyčnaha i veterynaryjnaha. U hetym samym hodzie tam-ža adčyniena mastackaja škoła (malarstva, rażba i inš.), z muzykalnym addziełam. Ciapier u Baranavičach adčyniajecca trochhadovaja darožna - budaŭničaja škoła i 4-ch hadovaja administracyjna - handlovaja škoła. Zaprajektavana adčynić u najbližejšym časie techničnuju škołu, dvochhadovuju kravieckuju škołu, medycynski instytut i maturalnyja kursy. U Niaśvižy Baranavicki školny akruhovy inspektaryjat zaprajektavaŭ adčynić: čatyrochhadovuju nastaŭnickuju seminaryju, čatyrochhadovuju kravieckuju škołu i trochhadovuju harodnickuju škołu. U Stoŭpcach zaprajektavana adčynieńnie taksama trochhadovaj harodnickaj škoły, u Miry — dvuchhadovaj dziaŭčackaj haspadarčaj škoły, u Haradziščy — dvuchhadovaj kravieckaj škoły, u Svajatyčach Lachavickaha rajonu — trochhadovaj ziemlarobskaj škoły, u samych Lachavičach — dvuchhadovaj ramieślenaj škoły. U Klecku pry tamašniaj čatyrochhadovaj techničnaj škole, adčynienaj sioleta, zaprajektavana adčynieńnie tekstylnaha addziełu. Hetak u karotkich rysach vyhladaje praca u Baranavickaj akruzie.

NAVAHRADZKAJA AKRUHA

Školnaja praca u Navahradku taksama pradstaŭlajecca nia kiepska. U Navahradzkaj akruzie pracavała 307 biełaruskich narodnych škołaŭ i 751 nastaŭnikaŭ. Vučniaŭ było 31.197. Dla pavialičańnia nastaŭnickich kadraŭ u Navahradku byli sarhanizavany 6-ci miesiačnyja nastaŭnickija kursy. Dali jany 313 novych nastaŭnikaŭ. Dla pavyšeńnia nastaŭnickich kvalifikacyjaŭ tych nastaŭnikaŭ, jakija pracujuć i jakija hetych kvalifikacyjaŭ nia majuć adbylisia 3-ch tydniovyja pedahahičnyja kursy u Navahradku, Lubčy, Kareličach i Dziatłavie. Ciapier u Navahradku adčyniajecca nastaŭnickaja seminaryja, u jakuju źjaviłasia bolš 1000 kandydataŭ.U Kašelevie (Navahradzki rajon) adčyniajecca sielska - haspadarčaja škoła. Zaprajektavana adčynieńnie prahimnazii i maturalnych kursaŭ u Navahradku.

SŁONIMSKAJA AKRUHA

Raźviccio školnictva u Słonimskaj akruzie z niezaležnych ad školnych uładaū pryčynaū apošnim časam krychu spyniłasia, praca adnak pasoūvajecca dalej. U minułym školnym hodzie pracavała tam 217 narodnych biełaruskich školaū i 496 nastaūnikaū. Vučniaū było 25.380. U Słonimie adčyniena ramieślenaja škoła z adzinaccaćma addziełami. Padobnyja školy byli adčynieny u traūni miesiacy u Kazłoūščynie, Byteni, Dziarečynie i Kosavie. U samym Słonimie adbylisia dva kursy dla nastaūnikaū, adzin 3-ch miesiačny, a druhi 4-ch tydniovy. Padobny kurs adbyūsia u Byteni. U Słonimie byli taksama kursy niamieckaje i biełaruskaje movy. Ciapier zaprajektavana adčynieńnie u Słonimie prahimnazii, nastaūnickaj seminaryi i handlovaj školy.

LIDZKAJA AKRUHA

Školnaja praca u Lidzkaj akruzie dasiul pradstaūlałasia najhorš z usiaho abšaru Hieneralnaha Kamisaryjatu Biełarusi. Heta była adzinaja akruha, dzie byli, apračа biełaruskich, školy polskija i litoūskija. Ahułam usich narodnych školaū u Lidzkaj akruzie było 405. Nastaūnikaū — 596 i vučniaū 25.819. Praca u ich nia była pastaūlena tak, jak treba, dziela taho adbyłasia źmiena akruhovaha školnaha inspektara, i ciapier užo znachodzicca na dobraj darozie. Ad 24 da 29 žniūnia uva usich rajonach (Lidzie, Juraciškach, Iūi, Ščučynie, Žałudku, Vasiliškach) adbylisia nastaūnickija kanferencyi, u časie jakich abhavorvaūsia plan navučańnia u novym školnym hodzie, navučańnie łacinicy, navučańnie biełaruskaje movy, niamieckaje movy, hutarki ab novaj Eūropie i inšyja aśvietnyja spravy. Zaprajektavana zarhanizavać u Lidzie kursy biełaruskaje movy, niamieckaje movy i handlova - administracyjnyja. Tam-ža prajektujecca adčynieńnie prahimnazii i techničnaje školy. U Ščučynie zaprajektavana adčynieńnie nastaūnickaj seminaryi, a u Łazdunach i Bierdaūcy — sielska - haspadarčych školaū.

VIALEJSKAJA AKRUHA

U Vialejskaj akruzie ahułam było 420 biełaruskich narodnych školaū, 974 nastaūnikaū i 40.116 vučniaū. Vyniki navučańnia dobryja. Dziela taho, što u Vialejskaj akruzie nie chapała nastaūnikaū, uzhadoūvalisia novyja, maładyja nastaūnickija siły na specyjalna sarhanizavanych kursach, z pačatku 2 — 3-ch miesiačnych, a paśla 5-ci tydniovych. Zaprajektavana adčynieńnie u Vialejcy prahimnazii, techničnaje školy, abo techničnych kursaū i administracyjna - buchhaltaryjnych kursaū. U Maładečnie zaprajektavana adčynieńnie nastaūnickaj seminaryi, u Radaškavičach — laśničaje školy, u Vałožynie — handlovaje školy, u Kryvičoch — tarfiana - melijaracyjnych kursaū. U Kaścianievičach, Miadziele, i Viazyni arhanizujucca ziemlarobskija školy.

HŁYBOCKAJA AKRUHA

Hłybockaja akruha sarhanizavałasia tolki u červieni miesiacy sioleta. U skład jaje uvajšli Hłybocki paviet, Brasłaūski i Pastaūski, jakija raniej źjaūlalisia samastojnymi administracyjnymi adzinkami. Usich narodnych biełaruskich školaū u hetych pavietach było 484, nastaūnikaū — 954, dziaciej — 43.466. Tut taksama adčuvaūsia niedachop nastaūnikaū i dziela taho byli sarhanizavanyja 6-ci miesiačnyja nastaūnickija kursy u Hłybokim, Pastavach i Brasłavie. Skončyła hetyja kursy 298 asobaū. Ciapier u Hłybokim taksama adbyvajucca 6-ci miesiačnyja kursy dla pavyšeńnia kvalifikacyi nastaūnikaū. Na kursach navučajecca 80 asob. Praz takija kursy prajektujecca praviešci usich nastaūnikaū, jakija nia majuć poūnaj nastaūnickaj kvalifikacyi. Ad 10/X 42 h. u Hłybokim i Pastavach pačynajucca novyja kursy dla kandydataū u nastaūniki. Apračа taho, u Pastavach adčyniajecca nastaūnickaja seminaryja, a u Hłybokim — ziemlarobskaja škoła i prahimnazija. Ziemlarobskija školy majuć być adčynieny u Opsie i Psui. Kožnaja narodnaja škoła atrymała u karystańnie dla nastaūnikaū pa 0,5 hektara ziamli. Pry mnohich školach paūstali biełaruskija biblijatečki z knižak, vydanych da vajny u Vilni. Biblijatekaū hetkich jość kala 100. U časie letnich kanikułaū nastaūniki pracavali u roznych uradavych ustanovach, žadajučy dapamahčy im u arhanizacyi pracy, što znajšło vysokuju acenku u vačoch kiraūnika biełaruskaha školnictva sp. Siwitzy.

MIENSK — AKRUHA I HORAD

U Mienskaj akruzie było 642 školy, 2464 nastaūnikaū i 71.430 vučniaū. Charakterna, što siarod nastaūnikaū Mienskaje akruhi było až 45 nastaūnikaū, u dakumentach jakich było napisana, što jany polskaj nacyjanalnaści. Nastaūniki hetyja pieravažna miascovaha pachodžańnia i zusim nia viedajuć polskaje movy, u suviazi adnak z tym, što jany pracavali abo pachodzili z Kojdanaūščyny, jakuju balšaviki rabili dziela pryciahnieńnia palakaū da SSSR polskim rajonam, usich ich zapisvali palakami. Ciapier nastaūniki hetyja pa svajoj voli źmianili dakumenty i atrymali paśviedčańni, ab tym, što jany biełarusy. Pad kaniec hodu kolkaść nastaūnikaū u Mienskaj akruzie źmienšyłasia. Častka z ich vyjechała na pracu u zachodnija rajony Biełarusi, a častka pierajšła na pracu u inšych halinach. Dla pavyšeńnia nastaūnickich kvalifikacyjaū adbyvalisia karotka - terminovyja kursy i kanferencyi.

Školnaj pracaj u horadzie Miensku kiruje addzieł Kultury i Aśviety Haradzkoha Kamisaryjatu. Usich narodnych školaū u Miensku na pačatku minułaha školnaha hodu było adčyniena 16. Paśla adnak, dziela niastačy naležnaje kolkaści pamiaškańniaū i paśla pierapynku navučalnaje pracy z pryčyny via-

likich marozaū, kolkaść školaū źmienšyłasia da 6. U novym školnym hodzie budzie pracavać užo 9 narodnych školaū. Pry tym zaprajektavanaje adčynieńnie prahimnazii. Nie zvažajučy na pierapynki u navucy, vyniki navučańnia u minułym hodzie byli dobryja. Moładź achvotna harnułasia da aśviety i skarystała z navuki bolš, čymsia za ceły hod pracy pry balšavickich časoch. Nastaūniki pracavali nia tolki u školach, ale i u Biełaruskaj Samapomačy. Dziela pavyšeńnia svajej kvalifikacyi jany naviedvali zimoju nastaūnickija kursy, a apošnim časam kursy aznajamleńnia z navučańniem łacinicy.

ZAKANČEŃNIE KANFERENCYI

Paśla spravazdačaū akruhovych inspektaroū było vyjaśniena cełay šerah biahučych pytańniaū

Začyniajučy kanferencyju sp. Kiraūnik Siwitza źviarnuūsia da inspektaroū z haračaj pramovaj, u jakoj, miž inšym, skazaū:

Dumaju, što usio toje, što vy tut čuli, zaviaziecie u svaje akruhi, rajony, školy, rajonnym inspektarom, nastaūnikam i budziecie pastupova realizavać. Vy źjaūlajeciesia pramieńniami aśviety. Vy uzhadavalniki moładzi i usiaho biełaruskaha narodu, jaki musić adradzicca i zdabyć lepšaje, śviatlejšaje žyćcio. Vy čuli, što biełaruski narod pryniaty u vialikaje koła zachodnia - eūrapejskich narodaū, z jakimi jon pavinien zraūniacca. Dziela taho najbolš papularnym kličam siarod biełarusaū pavinien być klič: „Praca“. My usie musim pracavać dniom, ranicaj i viečaram. Pracavać zdyscyplinavana, akuratna, zachoūvajučy paradak i čyściniu, jakija nieabchodny dla zdaroūja i ahułam dla raźvićcia kožnaha čałavieka. Ja byū duža rad, kali na vizytacyi u Navahradku bačyū paradak i čyściniu. I, naadvarot, vielmi niapryjemna bačyć nieachajnych nastaūnikaū, bo ichnaja nieachajnaść jošć dokazam ichnaje niakulturnaści. My dumajem, što uvieś biełaruski narod jošć kulturny, ale jošć adzinki niakulturnyja, jakija plamiać jaho.

Praca našaja u pieršym školnym hodzie była vielmi ciažkaja. My jaje pačali maleńkaj hrupkaj. My pieradusim vydali školnyja prahramy, dalej pracavali nad biełaruskaj hramatykaj, pracavali i nad školnymi padručnikami, druk katorych užo pačaty. Praz uvieś čas my pamiatavali ab uzhadavańni nastaūnictva. My mieli ciažkija zadačy, ale jany pry Vašaj sp. sp. Inspektary dapamozie vykanany, za što Vam jašče raz ščyra dziakuju. Adnačasna ščyra dziakuju Hałoūnamu Inspektaru sp. Hadleūskamu. Taja praca, sp. Hadleūski, jakuju my zrabili — histaryčnaja. Usio adnak, što zroblena, było zroblena dziakujučy pieramozie niamieckaha žaūniera, jaki vyzvaliū Biełaruś i daū joj mahčymaść budavać svajo nacyjanalnaje lepšaje žyćcio. Niachaj-ža žyvie pieramoha niamieckaha žaūniera! Sieg! Heil! Sieg! Heil!Sieg! Heil! Trojčy hučna padtrymali hety klič usie prysutnyja.

Z historyi raźvićcia biełaruskaha pravapisu

Biełaruski pravapis u pieršyniu byū ustanoūleny u 1918 h. B. Taraškievičam u vydadzienaj im u Vilni „Biełaruskaj hramatycy dla škoł“.

Heta było pa sutnaści pieršaje stałaje afarmleńnie i unarmavańnie biełaruskaha pravapisu z padviadzieńniem pad jaho navukovaje bazy, i takim čynam, z hetaha času možna datavać źjaūleńnie biełaruskaha pravapisu. Praūda, byli i raniej sproby takoha-ž afarmleńnia pravapisu, ale jany byli niaūdałymi, i tamu nijakaha značeńnia nia mieli.

Da źjaūleńnia pravapisu Taraškieviča biełaruski pravapis nia byū stałym, adnolkavym. Roznyja vydańni biełaruskaje litaratury (paasobnyja knižki i peryjadyčnyja vydańni, što vychodzili na praciahu XIX stah. i u pačatku XX), užyvali roznyja sposaby napisańnia. Ab hetym śviedčyć roźnica u pravapisie raniejšych vydańniaū da 1918 h., jak „Syhnał“ Haršyna, vyd. u 1891 h. A. Lavickim, abo vydańni supołki „Zahlanie sonca i u naša vakonca“, z 1906 h. u Pieciarburzie, hazety „Naša Dola“ — „Naša Niva“ u Vilni z 1906 h.; hazety „Volnaja Biełaruś“ — u Miensku i inš.).

Praūda, paźniejšyja vydańni skarystoūvali praktyku papiaredniaha piśma, ale i uvodzili niekatoryja artahrafičnyja naviny. Adnak, nia hledziačy na roznaść piśma, užo u hetyja časy možna było adznačyć supolnaje, što jadnała usie vydaviectvy u vadnosinach da biełaruskaha piśma i tym samym užo vyznačała asnoūnyja pryncypy biełaruskaha pravapisu — heta: a) uviadzieńnie akańnia na miescy nie nacisknoha o, ale abmiežavańnie jaho u vadnosinach da e, b) adznačeńnie miakkaści zyčnych u vypadkach asymilacyi i c) etymalahičnaje napisańnie marfalahičnych formaū i inš.

Hetuju „praktyku našaha piśmienstva“ u značnaj miery skarystaū i Taraškievič u svaim pravapisie, apracavaūšy jaho zhodna z danymi navuki u svajoj „Biełaruskaj hramatycy dla škoł“ u 1918 h.

Takim čynam, pravapis Taraškieviča źjaūlajecca syntezam papiaredniaje pracy paasobnych biełaruskich vydaviectvaū, abhruntavanym danymi navuki i pryviedzienym u peūnuju

systemu. Heta zabiaśpiečyła pravapisu toj pośpiech, jaki jon mieū i maje z času svajho źjaūleńnia.

Pravapis Taraškieviča dla b. Savieckaj Biełarusi byū papularyzavany upiaršyniu J. Losikam u 1922 h. u vydańni Biełaruskaha kaaperacyjnaha tavarystva „Adradžeńnie" pad zahałoūkam „J. Losik. Praktyčnaja hramatyka, č. I". U hetym vydańni padajecca pravapis Taraškieviča biaz nijakich źmien. Praz hetaje vydańnie biełaruski pravapis byū pryniaty u školach dla navučańnia artahrafii u mežach b. BSSR (kirylicaj).

Biaz źmieny pravapis Taraškieviča papularyzujecca na abšarach b. Savieckaj Biełarusi i u vydańni Biełaruskaha Dziaržaūnaha Vydaviectva pad zahałoūkam „J. Losik. Biełaruskaja mova. Pravapis, vyd. I. 1923 h." (kirylicaj).

Adnak dalej, pačynajučy z 1925 h. J. Losikam uviedzieny dva novyja addziely pravapisu: a) pravapis składanych słoū, pabudavany na pravile Taraškieviča ab pravapisie składanych ličboūnikaū, i b) pravapis čužaziemnych słoū, pabudavanych na praviłach Taraškieviča i dapoūnieny praviłami z Ukrainskaha pravapisu i ułasnymi mierkavańniami aūtara.

U hetym źmienienym vyhladzie pravapis drukavaūsia i dalej.

Takim čynam pravapis Taraškieviča u padručnikach J. Losika trapiū u šyrokija masy b. Savieckaje Biełarusi, jak abaviazkovy biełaruski pravapis.

Niajasnaści u redahavańni i niedastatkovaja apracoūka niekatorych paasobnych pytańniaū pravapisu pry masavym užytku pačali vyklikać niezdavalnieńnie pravapisam, asabliva paśla pašyreńnia b. BSSR u 1924 h. (dałučeńnie Homielščyny), kali patreby masavaha aznajamleńnia z pravapisam vymahali ad samoha pravapisu poūnaj dakładnaści i jasnaści.

Hetaje niezadavaleńnie u 1925 — 26 h. h. znajšło adbitak u biełaruskim druku, pryčym uvaha była skancentravana hałoūnym čynam na tak zvanych „Nieūstanoūlenych vypadkach našaha pravapisu", sproba apracoūki jakich i była dana J. Losikam u pamianionym vydańni pravapisu, a mienavita: a) pravapis ū, j; b) pravapis składanych i c) pravapis čužaziemnych słoū. (Hl. artykuły: J. Losik. Nieūstanoūlenyja vypadki našaha pravapisu. „Połymia" Nr. 2, 1925 h.; A. Bahdanovič. „Ab nieustanoūlenych vypadkach našaha pravapisu". „Połymia" Nr. 7, 1925 h.; S. Niekraševič. Ab pašyreńni akańnia na čužaziemnyja słovy. „Połymia" Nr. 5, 1926 h. i inšyja artykuły u haz. „Savieckaja Biełaruś", drukavanyja kirylicaj).

Usio heta užo padrychtavała hlebu da pastanoūki pytańnia ab reformie biełaruskaha pravapisu, jakoje było uźniata u druku J. Losikam, pryčym užo davaūsia i apracavany J. i A. Losikami prajekt reformy, u jakim hałoūnaja uvaha była źviernuta na poūnuju źmienu akańnia i pravładžeńnie fanetyčnaha pryncypu praz uvieś pravapis.

Dla razhladu hetaha prajektu i padrychtoūki pytańnia ab reformie biełaruskaha pravapisu da Akademičnaj Kanferencyi pry Instytucie Biełaruskaje Kultury była arhanizavana Pravapisnaja Kamisija, jakaja paśpieła vydać vosiem brašur u pytańniach pravapisu.

U listapadzie 1926 h. adbyłasia „Akademičnaja Kanferencyja dla reformy biełaruskaje hrafiki i pravapisu", na jakoj, aprača navukovych sił b. BSSR, prymali udzieł i zaprošanyja ruskija i ukrainskija vučonyja i z zahranicy. Kanferencyja razhladzieła prajekt reformy pravapisu J. i A. Losikaū i vyniesła u niekatorych pytańniach svaje pastanovy. (Hl. Pracy Akademičnaj Kanferencyi pa reformie biełaruskaha pravapisu i azbuki. Vyd. Inbiełkultu. Miensk, 1927 h.).

Adnak prajekt nie achapiū usich vypadkaū pravapisu, šmat pytańniaū zastałosia nierazhledžanymi, čamu pracy Kanferencyi i nie mahli vyrašyć spravy reformy pravapisu poūnaści. Patrebna była jašče dalejšaja jaho apracoūka.

Z 1-ha kastryčnika 1927 h. pry Katedry žyvoj biełaruskaj movy u Inbiełkulcie była utvorana Kamisija litaraturnaje movy, jakoj i było daručana raspracoūka matarjałaū Akademičnaje Kanferencyi i kančatkovaja apracoūka prajektu pravapisu. Dla hetaje mety była utvorana specyjalnaja Pravapisnaja Kamisija u składzie: staršyni S. Niekraševiča, Sakratara A. Bahdanoviča i siabroū: J. Losika, V. Łastoūskaha, P. Buzuka, J. Bielkieviča, J. Łuceviča i Čaržynskaha.

Kamisija pačała pracu 7 śniežnia 1927 h. i skončyła 17 krasavika 1929 h., za jaki čas mieła 22 pasiadžeńni. Vynikam pracy hetaj kamisii źjaūlajecca prajekt „Biełaruskaha pravapisu 1930 h." (kirylicaj).

Asnoūnyja pryncypy i metady pracy kamisii byli vyznačany na pašyranym pasiadžeńni Pravapisnaj Kamisii z udziełam pradstaūnikoū Kamisaryjatu Aśviety, Prezydyjumu Instytutu Biełaruskaje Kultury i siabroū klasy Filolohii. Hetyja pryncypy pracy Kamisii farmulavany tak:

1. Refarmavańnie pravapisu i azbuki raźmiežavać. U pieršuju čarhu prystupić da reformy pravapisu, abychodziačysia tej azbukaj, jakaja isnuje ciapier.

2. Pastanovy i pracy Akademičnaje Kanferencyi pa reformie pravapisu i azbuki ličyć nie abaviazkovymi, ale aūtarytetnym matarjałam.

3. Prymajučy pad uvahu dastatkovuju vartaść pravapisu Taraškieviča i dziesiacihadovuju praktyku užyvańnia jaho, zrabić tolki: a) niekatoryja papraūki u hetym pravapisie u bok jaho spraščeńnia, mienavita u tych miascoch, dzie praktyka

pakazała ich ciažkašć abo niajasnašć, i b) dapaŭnieńni — tam, dzie jany nie raspracovany u Taraškieviča.

Pry samym razhladzie pravapisu kamisija 1927 — 1929 h.h. vychodziła z nastupnych mierkavańniaŭ:

1. U pravapisie hukaŭ prytrymlivacca u vasnoŭnym hałoŭnych pryncypaŭ, jakija vyznačany Taraškievičam: fanetyčnaha dla hałosnych hukaŭ i etymalohičnaha pry napisańni zyčnych, robiačy adchileńni ad ich tolki u tych vypadkach, kali hetaha vymahaje praktyka piśma abo dakładnašć praviła.

2. Pravapis kančatkaŭ pa mahčymašci padparadkavać pravapisu hukaŭ, robiačy adchileńni u bok etymalohičnaha piśma tam, dzie hetaha budzie vymahać patrebnašć zachavańnia formy i praktyčnaja zručnašć.

3. Pravapis čužaziemnych słoŭ, jaki nie raspracovany Taraškievičam, apracavać nanava.

4. Utvaryć nanava pravapis ułasnych imieńniaŭ, praźviščaŭ i hieahrafičnych nazvaŭ, jakoha raździełu zusim niama u pravapisie Taraškieviča.

5. Naohuł pabudavać pravapis na nastupnych navukovych padstavach:

a) Adbić u pravapisie najbolš charakternyja fanetyčnyja źjavy vakalizmu i kansanantyzmu biełaruskaje movy;

b) Zachavać najbolš charakternyja marfalohičnyja formy u ich etymalohičnym vyhladzie;

c) Prymajučy pad uvahu dziesiaciochhadovuju praktyku pravapisu Taraškieviča i praktyku papiaredniaha piśma, zachoŭvać u niekatorych vypadkach tradycyjnaje napisańnie.

d) Imknucca, pakolki heta dapuskajecca na asnovie vyšej pakazanych pryncypaŭ, da mahčyma bolšaha spraščeńnia pravapisu. („Ad pravapisnaj Kamisii“ 1927-29 h. h.).

Hruntujučysia na hetych pałažeńniach, kamisija bolš jak za dva hady pracy pierahledzieła pravapis Taraškieviča i apracavała nanava pravapis inšamoŭnych słoŭ i pravapis ułasnych imieńniaŭ, praźviščaŭ i hieahrafičnych nazvaŭ, a taksama dała prajekt i pravapisu znakaŭ prypynku, składzieny hałoŭnym čynam na padstavie intanacyjnaha pryncypu. Ale prajekt pravapisu znakaŭ prypynku nie abyjmaje usich hałoŭnych vypadkaŭ, a časam i niedakładna farmulavany, jak napr.: užyvańnie kropki z koskaj. Pry apracavańni jaho kamisija mierkavałasia nastupnymi pryncypami: etymalohičnym dla pačatku słova (napr.: sčasać) i fanetyčnym dla asnoŭ i sufiksaŭ (napr.: charastvo, bracki).

Marfalohičnyja formy u prajekcie 1930 h. pryniaty u adpaviednašci da žyvoha vymaŭleńnia i značnaj pašyranašci hetych form, napr.: u dziejasłovach 2-j asoby množnaha liku dla I-ha spražeńnia kančatki — acie,-jacie, a dla II-ha — ycie,-icie.

Taksama prajekt 1930 h. raźmiažoŭvaje formy I-ha i II-ha spražeńniaŭ jak u adzinočnym liku, hetak i u množnym, pryniaŭšy u vasnovu formy, bolš pašyranyja u litaraturnaj movie. Z pryčyny taho, što usie pastanovy kamisii 1927-29 h. h. rabilisia prostym hałasavańniem, poŭnaje zhody pamiž siabrami kamisii nie zaŭsiody udavałasia dasiahnuć, i tamu niekatoryja pytańni razhladalisia pa niekalki razoŭ. Takim, prykł., pytańniem źjaviłasia kardynalnaje pytańnie biełaruskaha pravapisu—pravapis nienacisknoha **e (je)**. U kamisii byli vysunuty piać prajektaŭ: 1) **e** aznačać tolki pad naciskam (biełý); usiakaje-ž nienacisknoje **e** aznačać litaraju **я (ja)**; 2) **e (je), я (ja)** aznačać tolki pad naciskam (biełý, siadu); usiakaje nienacisknoje **e (je), я (ja)** aznačać novaju litaraju **e** — hukam siarednim pamiž **e (je), я (ja)**, (viesna, pole, chodzieć); 3) dapuścić etymalohičnaje napisańnie **e (je), я (ja)** (viesna, miaśnik); 4) dapuścić aznačeńnie dysymilacyjnaha jakańnia (viesna, vieła, ale: **viasny**, viali); 5) zachavać pravapis Taraškieviča. U vyniku doŭhich sprečak pahadzilisia na pastanovie Akademičnaje Kanferencyi: na miescy nienacisknych hałosnych **e**, ë **(je, jo)** pišacca litara **я (ja)**, tolki u pieršym składzie pierad naciskam; **u druhim** i dalejšych składoch pierad naciskam pišacca **je (e)**.

Vialikija sprečki u kamisii 1927-29 h. h. vyklikała pytańnie ab napisańni pačatkovaha **u, i**. U pieršaj redakcyi było pryniata, što usiakaje **u**, jakoje staić u pačatku słova abo jak pryjmieńnik (prynazoŭnik) pišacca praz **ŭ** (nieskładovaje). Pry pierahladzie hetaha praviła u druhi raz jano było źmieniena da pastanovy Akademičnaje Kanferencyi: **u**, jakoje staić **u** pačatku słova, i **u** — pryjmieńnik nie skaračajucca. Pry čytańni prajektu u karektury hetaje praviła było znoŭ źmieniena u adpaviednašci da redakcyi prajektu **1930 h.: Hałosnyja u, i u pačatku słoŭ i asobna jak pašla zyčnaha, hetak i pašla hałosnaha papiaredniaha słova, pišucca praz u,** i (składovyja).

Jašče **bolšyja** sprečki vyklikała pytańnie ab aznačeńni miakkašci zyčnych. U pieršaj redakcyi kamisija (1927-29 h. h.) pastanaviła vykinuć miakki znak pamiž hetak zvanymi padvojnymi zyčnymi (kolle, zdareńnie). Pry pierahladzie hetaha pytańnia u druhi raz jano było pryniata u redakcyi Taraškieviča. Pry čytańni prajektu u karektury kamisija vykinuła miakki znak pašla **z, s, c, dz** pierad miakkimi: zyčnymi i jotavanymi hałosnymi, a taksama pamiž hetak zvanymi padvojnymi zyčnymi.

Takim čynam praca Pravapisnaj Kamisii 1927-29 h. h. była vielmi napružanaja, bo siabry jaje trymalisia zusim roznych pohladaŭ na paasobnyja pytańni pravapisu, što možna bačyć z piaci prapanoŭ adnosna **užyvańnia je ci ja u druhim** składzie **pierad naciskam (hl. vyšej).**

Vychodziačy z taho, što było mnoha sprečak adnosna prymianieńnia fanetyčnaha pryncypu da zyčnych hukaŭ, Jazep Losik schiliŭsia da napisańnia zyčnych pavodle adnaho etymalohičnaha pryncypu. Prymajučy pad uvahu ekanomiju u piśmie i druku, a taksama navukovyja padstavy, jon ličyŭ niepatrebnym pisać miakki znak pamiž padoŭžanymi zyčnymi i paśla з, с, ц, дз pierad miakkimi zyčnymi, što i było pryniata kamisijaj. Etymalohičny-ž pryncyp u dačynieńni da pravapisu zyčnych poŭnaściu nia byŭ praviedzieny.

Prajekt pravapisu 1930 h. u značnaj miery palepšyŭ pravapis Taraškieviča i dapoŭniŭ jaho pravapisam składanych i inšamoŭnych słoŭ, pravapisam proźviščaŭ, imionaŭ i hieahrafičnych nazvaŭ i zanava złožanym pravapisam znakaŭ prypynku.

Ale hety prajekt nie pryviedzieny u systemu, jość paasobnyja praviły, jakija stajać biaz suviazi z praviłami papiarednimi i nastupnymi, i aprača taho, hety prajekt niazusim poŭny.

Prajekt pravapisu 1930 h. nia byŭ zaćvierdžany, bo užo pačalisia aryšty biełaruskich dziejačoŭ, a potym i vysyłka ich z Biełarusi, u tym liku amal usich siabroŭ pravapisnaj kamisii.

Novaja pravapisnaja kamisija balšavickaha napramku mieła na mecie nablizić biełaruski pravapis da pravapisu ruskaha. Hetaj kamisijaj byŭ składzieny novy pravapis, jaki značna źmianiŭ pravapis Taraškieviča.

Tak, 1) zamiest fanetyčnaha napisańnia złučeńniaŭ zyčnych uviedziena etymalohičnaje napisańnie, jak u ruskaj movie.

2) U pradmietnikach (imieńnikach) pryniaty kančatki, nie ułaścivyja biełaruskaj movie:

a) davalny skłon množnaha liku pradmietnikaŭ (imieńnikaŭ) mužčynskaha i nijakaha rodu i pad naciskam pisali z kančatkami — **am,-jam**: „vałam“, „pniam“, palam“ zamiest: **vałom, pniom, palom;**

b) miesny skłon množnaha liku mužč. i nijakaha rodu užyvali i pad naciskam z kančatkami — **ach,-jach**: na „vałach“, „pniach“, „palach“, zamiest: na **vałoch, pnioch, paloch.**

c) vinavalny skłon množnaha liku pradmietnikaŭ (imieńnikaŭ), jakija abaznačajuć žyvioły, pisali padobna da rodnaha skłonu: „pasu vałoŭ, aviec“; — „paju koniej“ zamiest: **pasu vały, aviečki; paju koni.**

3) a) U dziejasłovach zahadnaha ładu pryniata forma na — **icie,-ycie** — mała pašyranaja na Biełarusi, ale padobnaja da ruskaj: „kasicie“, „pišycie“ zamiest pašyranaj biełaruskaj formy: **kasiecie, pišecie.**

b) Formy **kasiecie, pišecie** byli pryniaty za formu 2-j asoby množnaha liku ciapierašniaha času, što uniesła błytaninu u kančatkach zahadnaha ładu i ciapierašniaha času.

4) Balšaviki z svaich palityčnych metaŭ uviali napisańnie

nienacisknoha **o** u tak zvanych balšavikami słovach „revalucyjnaha“ źmiestu, jak napr.: „revolucyja“, „komunizm“, „bolševik“ i pad., choć dla takoha napisańnia nia było nijakich navukovych padstavaŭ. Aproč taho, zroblena i šmat inšych źmien u pravapisie Taraškieviča.

Hety novy pravapis u 1933 h. byŭ zaćvierdžany savieckaju uładaju i jon isnavaŭ na Uschodniaj Biełarusi da vajny 1941 h.

Kali Biełaruś niepieramožnaju niamieckaju armijaj była vyzvalena ad balšavickaha jarma i arhanizavalisia biełaruskija ustanovy, uźnikła pytańnie, pavodle jakoha pravapisu treba pisać. Našym vydaviectvam, a za im i usimi ustanovami byŭ pryniaty pravapis Taraškieviča. Ale drukavanaha pravapisu nia było, i nia usie jaho viedali, tamu u 1941 h. byŭ vydany pravapis Taraškieviča asobnaju brašuraju (kirylicaj).

Adnak vydańnie hetaha pravapisu nie mahło raźviazać pravapisnaha pytańnia, bo pravapis Taraškieviča daloka nia poŭny, šmat jakich pravił u im zusim niama, a niekatoryja praviły niedakładna farmulavany. Aproč taho, u Taraškieviča nie apracavany pravapis składanych i inšamoŭnych słoŭ, zusim niama pravapisu proźviščaŭ, imionaŭ i hieahrafičnych nazvaŭ, a taksama niama i pravapisu znakaŭ prypynku.

I tamu na Kanferencyi movaviedaŭ 3—4 studzienia 1942 h., sklikanaj Inspektaryjatam škoł pry Hieneralnym Kamisaru Biełarusi, była vyznačana pravapisnaja kamisija, u skład jakoj uvajšło siem siabraŭ. U hetym składzie kamisija razhledzieła niekalki pravił, sfarmulavanych Losikam A.

Kab praca u spravie składańnia pravapisu išła chutčej, była składziena kamisija z čatyroch siabraŭ: Adamoviča A. (staršynia), Losika A., Žarskaha P. i Škućka K. Składaści prajekt pravapisu było daručana Losiku A.

Pry składańni prajektu Losik A. mieŭ na uvazie słovy Taraškieviča: „Praktyka žyćcia i praśviečanaja krytyka 10-ci hadoŭ pryznali, što usio najvažniejšaje (u pravapisie) zroblena dobra. Pravapis ustalavaŭsia i maje za saboju niekatoruju tradycyju.

Ale taja samaja praktyka i krytyka pakazali na niekatoryja pachiby... Aŭtar „Bieł. hram. dla škoł“ sam ciapier bačyć duža vyrazna całuju čaradu jašče sprečnych pytańniaŭ (u akańni, u pravapisie čužaziemnych słoŭ i inš.), bačyć patrebu i mahčymaść spraščeńnia pravapisu“... (Z „Pradmovy“ Taraškieviča).

Składajučy prajekt hetaha pravapisu, aŭtar prytrymlivaŭsia hałoŭnych pryncypaŭ, vyznačanych Taraškievičam: fanetyčnaha u pravapisie hałosnych i etymalohičnaha pry napisańni zyčnych, robiačy adchileńni ad ich tolki u tych vypad-

kach, kali hetaha vymahaje praktyka pišma abo dakładnaść praviła.

Vychodziačy z hetych pryncypaū aūtar imknuūsia:

1) adbić u pravapisie najbolš charakternyja fanetyčnyja źjavy biełaruskaj movy;

2) zachavać najbolš charakternyja marfalohičnyja formy u ich etymalohičnym vyhladzie;

3) zachavać u niekatorych vypadkach tradycyjnaje napisańnie, prymajučy pad uvahu dziesiacihadovuju praktyku pravapisu Taraškieviča;

i 4) pa mahčymaści spraścić pravapis, kali heta spraščeńnie dapuskajecca na asnovie vyšej pakazanych pryncypaū.

„Razumiejecca, pravapisnaje pytańnie lahčej za usio možna było-b raźviazać takim sposabam, kab u napisańni słoū trymacca adnaho fanetyčnaha pryncypu, — kaža Jazep Losik, — kab možna było pisać tak, jak čuvać, kab voka bačyła toje, što čuje vucha. Ale datrymać fanetyčnaha pryncypu da kanca niemahčyma. Niemahčyma heta užo dziela taho, što niama takoj azbuki na śviecie, kab možna było dakładna pieradavać na piśmie usie huki našaje movy. Takoj azbuki i prydumać trudna, bo huki u žyvoj movie vymaūlajucca rozna, u zaležnaści da havorak. Akuratna dapasavać litary da hukaū niemahčyma i niepatrebna. Mova kožnaha narodu, nie zvažajučy na usiu jaje sucelnaść, maje šmat asobnych, miascovych hutarak, jakija, majučy ahulnyja karani i formy słoū, roźniacca pamiž saboju akcentam i vymovaju słoū". (Z „Pradmovy" da Biełaruskaha pravapisu Jazepa Losika).

U biełaruskim pravapisie fanetyčny pryncyp u dačynieńni da hałosnych praviedzien poūnaściu tolki adnosna nienacisknoha o; dla napisańnia-ž nienacisknoha e (je) u šmat jakich vypadkach zachoūvajecca etymalohičnaje napisańnie. Što datyčycca zyčnych hukaū, to fanetyčny pryncyp da ich prymianiajecca tolki u niekatorych vypadkach.

Aūtar prajektu 1942 h. u vasnoūnym prytrymlivaūsia pałažeńniaū, ustanoūlenych Taraškievičam. U pravapis Taraškieviča uniesieny niaznačnyja źmieny z metaju spraščeńnia biełaruskaha pravapisu. Hetyja źmieny pakazany nižej.

Pracujučy nad biełaruskim pravapisam aūtar karystaūsia nastupnymi matarjałami (nadrukavanymi kirylicaj):

1. Taraškievič. „Biełaruski pravapis", Miensk, 1941 h.
2. „ „Biełaruskaja hramat. dla škoł". Vilnia, 1929 h.
3. Jazep Losik. „Biełaruski pravapis
4. „ „ „Biełaruski pravapis" (prajekt) 1930 h.

Na asnovie hetych matarjałaū i niekatorych dadatkaū da ich apracovany dadzieny pravapis. U pravapis Taraškieviča uniesieny takija źmieny:

1. U, i paasobnyja (pryjmieńnik i złučnik) i u pačatku słova nie skaračajucca (prav. 9.), jak heta było pryniata na „Akademičnaj Kanferencyi pa reformie pravapisu" u 1926 h. (užyvańnie u hetych vypadkach i składovaha) i prajektam 1930 h.

2. Dabaūlen pravapis składanych słoū, apracovany pavodla prajektu 1930 h. z dabaūleńniem pravapisu złučalnych hukaū o, e i udaskanaleńniem samaha praviła.

3. U inšamoūnych słovach praviedziena akańnie adnosna o z zachavańniem nienacisknoha ė (jo) na kancy słoū (sacyjalizm, prafesar, ale: bruto, inkohnito, radyjo).

4. Pravapis inšamoūnych słoū apracovan pavodla pravapisu Taraškieviča, J. Losika i prajektu 1930 h. z niekatorymi dadatkami i pryviadzieńniem u systemu.

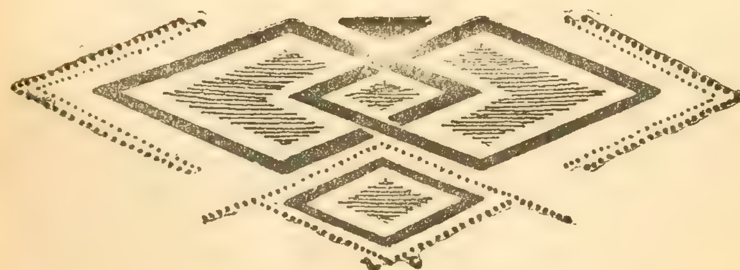
Ale hety raździeł nielha ličyć vyčarpalnym, bo u im zafiksavany najbolš pašyranyja vypadki užyvańnia inšamoūnych słoū i tolki artahrafičny słoūnik hetych słoū moža służyć dla daviedak u kožnym patrebnym vypadku.

5. Pravapis prozviščaū, imion i hieahrafičnych nazvaū składzien pavodla prajektu 1930 h. i pravapisu J. Losika.

6. Aproč taho, dabaūleny raździeł „Pravapis znakaū prypynku", jakoha u Taraškieviča zusim nia było.

Aktyūny udzieł u składańni pravapisu prymaū Škućka K.; apošniuju-ž redakcyju rabiū Adamovič A.

Anton Losik.

Da pytańnia ab pierachodzie z kirylickaha piśma na łacinskaje

Z pačatkam novaha navučalnaha hodu u našych školach pačynajecca pastupovy pierachod ad kirylickaha alfabetu, jakim drukavałasia bolšaść biełaruskich knih da hetaha času, da alfabetu łacinskaha. Taki pierachod zusim svaječasovy i abhruntavany, bo łacinskim alfabetam karystajecca usia Eŭropa, i Biełaruś, jakaja kančatkova dałučajecca da eŭrapejskaje kultury, pavinna pryniać i hety sposab vyražeńnia kultury.

Treba zaznačyć, što łacinica u našym druku nie źjaŭlajecca čymści novym. Užo słavutaja hazeta Kastusia Kalinoŭskaha „Mužyckaja Praŭda" (1863 h.) drukavałasia łacinicaj; u hetymža alfabecie drukavałasia štotydniovaja hazeta „Naša Niva" (Vilnia, 1906 — 1915 hh.), jakaja dała svajo imia cełamu peryjadu biełaruskaje litaratury. U 1917 hodzie nadrukavana łacinicaj biełaruskaja hramatyka Pačopki. U zachodnich rajonach Biełarusi vialikaja kolkaść knih (u tym liku i padručnikaŭ) drukavałasia łacinicaj až da pačatku vajny i drukujecca ciapier (dla prykładu voźmiem „Lementar" Stankieviča, „Zasieŭki" Paŭłoviča, hazeta vilenskaha vydańnia „Biełaruski Hołas" i h. d.). Asabliva važna, što na Biełaruskaj Akademičnaj Kanferencyi, jakaja u 1926 hodzie sabrałasia u Miensku i u jakoj pryjmali udzieł vučonyja tahačasnaj Savieckaj Biełarusi i zamiežnyja biełaruskija vučonyja, uźnimałasia pytańnie ab pierachodzie z kirylicy na łacinicu.

Usio heta śviedčyć za toje, što pierachod da adzinaha, abaviazkovaha dla užyvańnia, i łacinskaha piśma zusim nie źjaŭlajecca niespadziavanaj źjavaj dla našaha hramadztva.

Adnak, na vialiki žal, nia usie nastaŭniki u naležnaj miery znajomyja z biełaruskaju łacinicaj. Tamu u samych karotkich rysach padamo sposaby abaznačeńnia hukaŭ našaje movy łacinskimi litarami.

Łacinski alfabet całkam pryniaty u niamieckaj movie. Z hetaje pryčyny pieralik usich litar tut my nie padajem, rajučy aznajomicca z alfabetam pavodle padručnika niamieckaj movy (hl., naprykład, Nr. 3 časapisu „Biełaruskaja škoła"). Treba tolki mieć na uvazie nastupnaje:

1) Pryniatyja u niamieckaj movie łacinskija litary Q, x, w u biełaruskaj łacinicy nia užyvajucca, bo całkam zamianiajucca inšymi litarami abo spałučeńniami litar.

2) Litary Vv (fau) i Zz (cet) pa-biełarusku nazyvajucca — ve i ze i słužać adpaviedna dla abaznačeńnia hukaŭ „v" i „z" (voz, zub).

3) Niekatoryja huki našaje movy nia majuć dla svajho abaznačeńnia adpaviednych łacinskich litar. Jany abaznačajucca nižej padanymi sposabami:

č — ч		dž — дж	
š — ш		ł — л (цьвёрдае)	
ž — ж		ŭ — ў	
dz — дз		ch — х	

4) Miakkaść zyčnych (aprača i) abaznačajecca dvuma sposabami: pierad hałosnymi — užyvańniem litary i, jakaja stavicca paśla adpaviednaha zyčnaha; pierad zyčnymi i u kancy słova — značkom, jaki stavicca nad litaraj(´).

Prykłady:

Łacinica		Kirylica
Miensk	—	Менск
vienik	—	венік
dzień	—	дзень
śviedka	—	сьведка
dziadźka	—	дзядзька
ciopły	—	цёплы
być	—	быць

Z hetaha my bačym, što kiryličnyja litary е, ё, я, ю, jakija pakazvajuć miakkaść, papiaredniaha zyčnaha, u łaciničnym abaznačeńni zamianiajucca spałučeńniami ie, io, iu, a „ь" jak znak miakkaści — značkom ´.

5) Urešcie, u biełaruskaj movie pašyrany tak zvanyja jotavyja hałosnyja. U kirylicy jany abaznačajucca užo pamianionymi litarami я, е, ё, ю. Łacinica daje dla ich spałučeńnie litary j z adpaviednaj hałosnaj: ja, je, jo, ju (jama, jełka, jość juška). Treba mieć na uvazie, što hetaje spałučeńnie moža być tolki na pačatku słova abo paśla hałosnych (jon, znajomy). Užytaje-ž paśla zyčnych, jano, aprača taho, pakazvaje, što zyčny u vymaŭleńni nia źlivajecca z nastupnym jotavym hałosnym (padjeŭ, abjezd).

U hetym navučalnym hodzie z łacinicaj, hałoŭnym čynam, prydziecca mieć spravu nastaŭnikam pieršych klasaŭ. Tamu zrobim kolki zaŭvah ab rabocie z biełaruskim lemantarom, składzienym dla navučańnia łaciničnamu abaznačeńniu.

Pierš za usio, aŭtar lemantara maje na uvazie navučańnie dziaciej analityka-syntetyčnym hukavym metadam. Metad hety usim viadomy, nastaŭniki znajomy z im tearetyčna i praktyčna i vykładać jaho u nievialikim artykule niama nijakaje patreby, taksama jak i davodzić pieravahi jaho pry navučańni biełaruskaj hramacie. Treba, kab dzieci dobra navučylisia padzialać słovy na składy i vyłučać huki. Adnak, kali nastŭnik bolš paśpiachova pasłuhoŭvajecca praktykaj u vykładańni inšymi metadami, jon maje poŭnuju mahčymaść skarystać lemantar, jak matarjał dla čytańnia i piśmovych praktykavańniaŭ. Tak ci inakš, žyvoje słova nastaŭnika, raskidnaja azbuka, klasnaja doška i malunki źjaŭlajucca nieabchodnymi pry usiakim metadzie navučańnia.

Adznačym, što huki roznyja, ale abaznačanyja adnej i tej-ža łacinskaj litaraj (c, i č, s, i š) pavinny vyvučacca praz značnyja pramiežki času. Heta patrebna dla taho, kab vyhlad kožnaje litary jak maha macniej, biaz usiakaje błytaniny, asacyjavaŭsia z vymaŭlańniem adpaviednaha huku. Karaciej kažučy, da vyvučeńnia huku i litary č (če) možna pierachodzić tolki tady, kali litara c (ce) užo sustrakałasia dzieciam na praciahu mnohich dzion u składzie šmatlikich kambinacyjaŭ z inšymi litarami, i kali užo nia budzie niebiaśpieki, što maleńki značok nad litaraj č projdzie mima dziciačaj uvahi. I naadvarot, paśla taho jak litara c hruntoŭna zasvojena, nastaŭnik, vyvučajučy z dziećmi litaru č biaz usiakaje bojaźni moža prapanavać svaim vučniam adznačyć, da jakoje znajomaje litary jana padobna i čym ad hetaje litary adroźnivajecca.

Niekatoryja ciažkaści sustrakajucca pry vyvučeńni miakkich zyčnych (asabliva z nastupnym hałosnym), bo tut u bolšaści vypadkaŭ słuchavy analiz nie pryniasie karyści. Tak, naprykład, analizujučy słovy biełу, nielha spadziavacca, što dzieci zdolejuć pravilna vyłučyć pieršy huk b miakkaje. Ale-ž zusim admaŭlacca ad słuchavoha analizu i tut nia treba, nieabchodna tolki spałučać jaho sa zrokavym. Ujavim, što dzieci u hetym słovie pamyłkova nazvali pieršy huk prosta b (ćviordaje), a druhi (pravilna) — e. Nastaŭnik nie pavinien havaryć, što dzieci pamylilisia, a prapanuje im pahladzieć, što atrymajecca, kali jon nabiare z raskidnoje azbuki słova tak, jak dzieci nazvali huki. Nabraŭšy słova bеły, nastaŭnik prapanuje vučniam uvažliva pračytać jaho uhołas i zvaračaje ich uvahu na toje, što nabrana zusim nia toje słova, jakoje jon nazvaŭ spačatku. Vymaŭlajučy składy be i bie, nastŭnik tłumačyć, što u pieršym składzie „b“ vymaŭlajecca ćviorda, a u druhim, — miakka, i, značycca miakkaść pavinna być niejak abaznačana. Paśla hetaha jon pravilna nabiraje słova biełу, čytaje jaho sam i prapanuje pračytać dzieciam. Potym pytaje, jak abaznačana miakkaść b. U zaklučeńnie analizuje i z dapamohaj dziaciej nabiraje słova biełу, i h. d.

Taksama nia zusim lohka paddajecca vyvučeńniu spałučeńnie j z nastupnaj hałosnaj. Pierad hetym dzieci užo pavinny być znajomy z j na kancy składu (u značeńni kiryličnaha й). Analizujučy naprykład, słova jama, vyłučajem pieršy skład ja. Vymaŭlajem jaho praciahła i pytajem dziaciej, što čuvać pry takim vymaŭleńni. Paśla hetaha vymaŭlajem (praciahła i karotka) huk a i stavim litaru a na klasnaj došcy, dalej tłumačym, što pry vymaŭleńni składu ja pierad a čuvać niejkaje źmiakčeńnie i što hetaje źmiakčeńnie abaznačajecca voś takoj litaraj (prystaŭlajem jaje da litary a). Dzieci paznajuć užo znajomuju litaru i mohuć nazvać jaje. Potym jany uhołas čytajuć skład ja i asobnaje a. Dalej nabirajecca i čytajecca usio słova, analizujucca i nabirajucca novyja słovy sa spałučeńniem ja.

My pavinny zaznačyć, što analiz słoŭ, u jakich sustrakajucca spałučeńni ia, io, ie, iu abo ja, jo, je, ju, prachodzić lahčej pry łaciničnym abaznačeńni, jak pry kiryličnym. Sapraŭdy, kali my praciahła vymaŭlajem skład ja, urešcie čujem a i abaznačajem hetaje vymaŭleńnie taksama litaraj a (što čujem, toje i pišam); pry kiryličnym-ža abaznačeńni dla usiaho spałučeńnia užyvajecca adna litara я i dzieci nia mohuć zrazumieć nieadpaviednaści pamiž vymaŭleńniem i abaznačeńniem.

U zaklučeńnie možna napomnić, što pośpiech navučańnia dziaciej pavodle padručnika u łacinicy budzie zaležać pierš za usio ad starańniaŭ samoha nastaŭnika: nastaŭnik jašče da pačatku školnaje navuki pavinien sam najlepš zasvoić techniku čytańnia i pisańnia łacinikaj, a u dalejšym da kožnaje lekcyi pilna rychtavacca nie spadziajučysia ni na svaje raniejšyja viedy, ni na svaju (časami choć-by i vialikuju) praktyku.

P. Kisiel

Metodyka razboru mastackaha tekstu

METODYKA PRACY NAD MASTACKIM TEKSTAM

U Nr. 4 časapisu „Biełaruskaja Škoła“ my užo zakranali pytańnie ab pryjomach školnaha čytańnia tekstaŭ navukovaj pracy, z jakich zvyčajna składajucca našy padručniki i navukova - papularnyja artykuły u čytankach i chrestamatyjach. Jak typovuju asablivaść pracy nad prazaičnym tekstam my adznačali tuju, što zasvajeńnie źmiestu jaho zvyčajna idzie

šlacham pastupovaha raskryćcia dumki aŭtara, pierachodziačy ad častki da celaha, ad pryvatnaha da ahulnaha.

Zaraz my spynimsia na pryjomach čytańnia tvoraŭ mastackaje prozy, jakoj zvyčajna pišucca mastackija siužetnyja tvory — apaviadańni, narysy, apovieści i inš. litaraturnyja rečy. A tamu pry čytańni i školnym razbory mastacka - siužetnaha tvoru my idziem inšym šlacham pracy, bo novyja pryjomy pracy buduć vymahacca samoj pryrodaj tvoru, žanram, systemaj vobrazaŭ, namierami aŭtara i h.d.

Tak u pracesie čytańnia mastacka - siužetnaha tvoru my raniej z paasobnych častkaŭ imkniemsia schapić niejki ahulny abraz, jak šyroki razvarot žyćcia, u jakim paasobnyja fakty i padziei uspryjmajucca nami u peŭnaj uzajemasuviazi i celnaści. U pracy nad mastackim litaraturnym tvoram my majem spravu z tak zvanym intehralnym uspryjmańniem, h. zn. uspryjmańniem celasnym, niedzialimym, jakoje adnačasova achoplivaje šmat paasobnych źjaviščaŭ i rečaŭ, i utvaraje sabie ahulnaje ujaŭleńnie źmiestu tvoru, nakštałt taho, jak hrafičny malunak ci pisany farbami abraz my uspryjmajem adrazu adzinym pohladam, nahladajučy adnačasova jak asnoŭnyja mamenty, tak i detali, ale nichto nie razhladaje mastacki abraz u paasobnych jaho častkach. Taki analityčny razhlad moža mieć miesca, kali hladač užo ukłaŭ sabie ahulnaje ujaŭleńnie ad mastackaje rečy i žadaje zaraz razhledzieć paasobnyja jaje detali.

A tamu, čytajučy i razhladajučy u pracesie školnaje pracy mastacki tvor epičnaha žanru, my pavinny ličycca z asnoŭnymi pryncypami pabudovy mastackaha siužetnaha tvoru, inačaj kažučy, z pytańniami jaho kampazycyi, jakaja naohuł padparadkavana tym zadačam i metam, jakija stavić sabie piśmieńnik dadzienaha tvoru. U hetych adnosinach paeta navat pry samych indyvidualnych pohladach zaŭsiody źviazany tymi stałymi litaraturnymi formami, jakija naohuł isnujuć u mastactvie. Jon piša na movie, jakaja peŭnym čynam nakiroŭvaje jaho dumku, dla jaho niaŭchilnyja niaminučyja isnujučyja paetyčnyja žanry, vieršavanyja formy, paasobnyja pryjomy, bo jon atrymoŭvaje u jakaści spadčyny bahaty zapas paetyčnych vobrazaŭ i zvarotaŭ (A. Horyfeld, zb. „Šlachi tvorčaści“ 1922 r.).

Pasprabujem prasačyć na prykładzie tvoru „Lebiadzinaja pieśnia“ Vłasta zakanamiernaść pabudovy mastackaha tvoru, a paśla taho źviazanyja z hetymi ahulnymi pryncypami adpaviednyja pryjomy raspracoŭki tvoru.

Niepasrednaj metaj aŭtara u dadzienym vypadku źjaŭlajecca raskryćcio pačućcia lubovi i prychilnaści da usiaho rodnaha biełaruskaha, nacyjanalnaha.

Kab jaskraviej ujavić asnoŭnuju dumku tvoru, piśmieńnik tak adbiraje paasobnyja fakty i zdareńni, układaje taki plan razhortvańnia padziei i paasobnych častkaŭ tvoru, kab najbolš pierakanalna raskryć uziatuju im temu. Taki pradumany i admysłova pabudavany padbor i suviaź matarjału u tvory nosić jak viedama nazvu Kampazycyja tvoru.

U apaviadańni „Lebiadzinaja pieśnia“ padziei razhortvajucca u paradku času, a tamu aŭtar spyniajecca pierš za usio na apisańni žyćciovaha šlachu Ryhora, kab pakazać, jakija abstaviny spryjali tamu, što Ryhor pastupova zabyŭsia na svaju nacyjanalnuju przynaležnaść.

Kampazycyjny plan tvoru.

1) Raźvitańnie Ryhora z rodnaju vioskaju.

2) Vajskovaja słužba Ryhora i pastupovaje pryzvyčajvańnie jaho da novych abstavinaŭ.

3) Słužba jaho u Piciery dvornikam

4) Adnosiny da viaskovaj dziaŭčyny, jakaja pryjechała na słužbu u Picier.

5) Pačućcio Ryhora da biełaruskaje pieśni i skrypičnaje žalby, jakija danosiacca da jaho z adčynienaha vakna.

6) Uspaminy biełaruskich viaskovych abradaŭ i zvyčajaŭ, žyta z śpiełymi kałasami.

7) Niaščasnaje zdareńnie.

8) Apošnija chviliny žyćcia Ryhora.

Hety plan ustanaŭlaje paśladoŭnaść źviazanych pamiž saboju zdareńniaŭ, pry dapamozie jakoj uskryvajecca asnoŭnaja ideja tvoru, ale paasobnyja punkty hetaha planu, majuć nie adnolkavaje značeńnie u adnosinach da ahulnaje pabudovy (kampazycyi) tvoru. Tak p. 1. ujaŭlaje saboj niejki ustup u raskryćcio dalejšych padziejaŭ (ekspazycyja). Jon apaviadaje ab tym, jak Ryhora Ležniu vypraŭlali z chaty u „śviet daloki“. Prychilnaść i pavahu Ryhora da rodnaje krainy aŭtar padkreślivaje takimi słovami: „Ryhor, staŭšy na kaleni, pacałavaŭ rodnuju ziamielku i, vycirajučy rukavom biełaj śvitki ślozy, vyšaŭ na hanak“.

U niekatorych tvorach nie sustrakajecca peŭnaje patreby u specyjalnaj ekspazycyi, ale abiaviazkova pavinny być takija akaličnaści, z jakich pačynajuć razhortvacca padziei, ab jakich idzie hutarka u tvory, i jakija u kancy apaviadańnia pavinny pryvieści da peŭnych vynikaŭ. Taki adpraŭny punkt apaviadańnia maje nazvu zaviazki. Zaviazka zvyčajna ukłučaje pieraplacieńnie abstavin sutyčkaŭ intaresaŭ, z jakich naturalna vyciakaje pastupovy chod padziejaŭ. Takoj zaviazkaj u tvory „Lebiadzinaja pieśnia“ źjaŭlajecca p. 2. planu. „Vajskovaja słužba Ryhora i pastupovaje pryzvyčajvańnie jaho da

novych abstavin", jakomu adpaviadaje nastupnaje miesca tekstu:

> Ryhora pasłali adbyvać słuzbu u Picier. Śpiarša ciažka jamu było tam. Serca rvałasia damoŭ, da svaich, ale pavinnaść trymała. I taki pamaleńku pryvyk. Najhorš to z movaj byvała, nie patrapiŭ havaryć pa ichniamu: śpiarša, dyk śmiajalisia. Ale nałamaŭsia. Muštru chutka asvoiŭ, artykuły strelbaj lepš ad usich vykidvaŭ... Byvała jak pryhoniać navabrancaŭ pamiž imi byvali i Ryharavy ziemlaki, — dyk nichto nia umieŭ tak dakučać im za ich prostuju havorku, jak Ryhor.

Takim čynam, służba u rasiejskaj armii pastupova pierarabiła Ryhora i nakiravała jaho dalejšaje žyćcio užo jak žychara staličnaha horadu: 3, 4, 5 p. p. znajomiać nas z dalejšym razhortvańniem padziejaŭ, pryčym asabliva napružany mament razhortvańnia padziejaŭ nosić nazvu KULMINACYJNAHA punktu. Hetym kulminacyjnym mamentam u tvory źjaŭlajecca toje miesca, dzie aŭtar kaža ab tym upłyvie, jaki zrabiła na Ryhora rodnaja pieśnia, jakuju jamu daviałosia adnojčy pačuć u Piciery (p. 6 planu).

> „Heta-ž maci śpiavała pieśniu hetu! — uspomniŭ Ryhor. Tak, heta maci śpiavała, šaptała niešta i dumki paniaśli jaho u rodnuju viosku. U vačoch pamutnieła, adstupiłasia dumka niedzie u dal... I zdavałasia jamu, što heta staić jon nie siarod vulicy, ale siarod pola, a kruhom šumić žyta śpiełymi kałasami... Ciapier zdałosia Ryhoru, što heta nie na poli staić jon, a na parozie chaty svajoj, i maci nie piaje, a płača, sumujučy pa im, a z chmarnaha nieba padajuć ildzinistyja kapli na tvar jamu i Hanuli, što jak taja Kalinka, staić pad varotami i płača. Maci na parozie kryčyć niema: „Viarnisia, viarnisia!" A jamu ślozy dušyli horła i nia moža adkazać joj".

Paśla kulminacyjnaha punktu sprava idzie da svajho naturalnaha zakančeńnia, tak zvanaj raźviazki. Takoj raźviazkaj źjaŭlajecca u apaviadańni nieščaślivaje zdareńnie z Ryhoram, kali jaho na bruku źbiła z noh para koniaŭ. (p. 7 planu).

U kampazycyjnych adnosinach maje svajo značeńnie apošniaja častka apaviadańnia, u jakoj aŭtar užo nie daje nijakich novych padziejaŭ, ale imkniecca zatrymać uvahu čytača na paasobnych mamentach, vobrazach pejzažach, kab tym lepiej zamacavać u śviedamaści čytača ahulnaje uražańnie, ahulnuju dumku (kancoŭka).

> „Daktary sšyvali pałamanuju nahu i źviazali pabituju hałavu, a jon majačyŭ rodnaj vioskaj svajoj, z matkaj, z Hanulaj; całavaŭ ziamlu. Muštry vučyŭ sałdataŭ, to znoŭ zryvaŭsia, kab usłuchacca u pieśniu, što płyła z vakon druhoha pavierchu. Było jamu lohka, dobra... Zachapiŭ poŭnyja hrudzi pavietra, kab jašče hałaśniej kryknuć uśled matcy, radaść raźliłasia pa tvary... paciahnuŭsia i zmoŭk".

Hetaje apisańnie śmierci hieroja da historyi žyćcia Ryhora ničoha novaha niepasredna nie dadaje, hety malunak

aŭtar daje, kab zamacavać va ujaŭleńni čytačoŭ tuju dumku, jakuju pastupova razhortvaje na praciahu usiaho źmiestu tvoru. Aŭtar hetaj kancoŭkaj choča padkreślić toje, jak sielanin Ryhor, jaki na čužynie pastupova zabyŭsia na usio rodnaje, biełaruskaje, u apošnija chviliny svajho žyćcia jak byccam vykuplaje svoj mimavolny hrech pierad Baćkaŭščynaj.

Zvyčajna u kancoŭkach mastackich tvoraŭ ci buduć jany dadzieny u finale sucelnaha tvoru ci paasobnych jaho raździełach aŭtar imkniecca da taho, kab vyklikać u čytača adpaviedny emacyjanalny nastroj, jaki z adnaho boku dapamahaje hłybiej adčuvać asnoŭnuju ideju tvoru i padvieści čytača da peŭnaj acenki paasobnych faktaŭ, padziejaŭ dziejučych asobaŭ, jakija vyvodziacca u tvory, a taksama dajecca vyjaŭleńnie adnosin čytača da idei, jakuju raskryvaje piśmieńnik u svaim tvory.

Kancoŭka dadzienaha apaviadańnia Vlasta davodzić čytača, prykładna, da nastupnaj vysnavy: pačućcio lubovi da usiaho rodnaha, biełaruskaha, nacyjanalnaha, da svaje baćkaŭščyny moža inšy raz pad upłyvam roznych abstavinaŭ niekalki asłabnuć, stracić svaju niepasrednuju čaroŭnaść, ale-ž nie umiraje zusim, a tolki časova jak byccam zasłaniajecca novymi uražańniami. Dastatkova byvaje niejkaha źniešniaha šturška, adpaviednaha napaminku, i jano znoŭ mocna achaplaje dušu čałavieka, padobnaje tamu, jak uźniaŭšysia vietryk raźdźmuchivaje vohnišča, jakoje patuchaje.

Takim čynam, pytańni kampazycyi niepasredna źviazany z sutnaściu zamysła aŭtara. Na samaj spravie ad peŭnaje rasstanoŭki i daboru faktaŭ i padziejaŭ, umieńnia dać udałuju zaviazku i ekspazycyju, asablivaściaŭ kulminacyi i charaktaru raźviazki zaležyć raskryćcio idejnaha sensu i toje ahulnaje uražańnie, jakoje pavinien čytač atrymać ad mastackaha tvoru u celym.

Ciapier my spynimsia na druhoj asablivaści mastackaha siužetnaha tvoru, jakaja adroźnivaje jaho ad prazaična - navukovych žanraŭ: hetaja asablivaść jość imknieńnie piśmieńnika da niepasrednaha upłyvu na svajho čytača.

Zrazumieła, što aŭtar kožnaha prazaičnaha tvoru faktyčna zacikaŭleny u tym, kab asnoŭnyja dumki jaho artykułu byli uspryniaty čytačami biez skažeńniaŭ u tej formie i źmieście, jak jany dadzieny u tekście. Navukova - prazaičny tekst, jak my užo bačyli, patrabuje ad čytača nieabchodnaj uvažlivaści pry čytańni, peŭnaj napružanaści dumki, kab dać mahčymaść pravilna ujavić sabie ahulny źmiest i asnoŭnyja dumki navukova - prazaičnaha układańnia. Ale aŭtar, dajučy pavodle mahčymaści abjektyŭnaje układańnie matarjału, uvieś čas jak-by zastajecca zboku i niepasredna nia imkniecca zrabić

adpaviedny upłyŭ na uspryjmańnie čytača. Naadvarot, u siužetnym tvory, apaviadańni i inš., tyja asoby, jakija nam maluje aŭtar, dziejničajuć jak byccam pry jaho niepasrednaj dapamozie, jon ahulnym tonam svajho układańnia byccam padkazvaje svajmu čytaču, jak jon pavinien da ich adnosicca, jakija pačućci u čytača pavinny vyklikać padziei litaraturnych persanažaŭ, aŭtar navat časami tłumačyć ich patajemnyja pieražyvańni i dumki (adčuvańnie Ryhora pry hukach rodnaje pieśni). Aprača taho aŭtar zvyčajna pry dapamozie roznych ustavak, zaŭvah, malunkaŭ, pejzažaŭ adcieńvaje značeńnie i sens paasobnych miescaŭ źmiestu, a taksama zatrymlivaje uvahu čytača na paasobnych važnych faktach i zdareńniach u apaviadańni. Napr.: u našym apaviadańni aŭtar z hetaj metaj skarystoŭvaje nastupnyja apisańni i pejzažnyja mamenty:

a) malunak chmarnaha vosienskaha nieba u toj čas, kali Ryhora vypraŭlali z rodnaj vioski na vajskovuju słužbu;

b) ściskłaje apisańnie horadu z boku jaho upływu na žyćcio Ryhora:

> Viasioły horad Picier toj! Narodu proćma, dzivaŭ usialakich liku niama! Słužba niaciažkaja, — syt zaŭsiody, adziet zaŭsiody, žyćcio dyj tolki!

c) ustaŭny epizod ab sustrečy Ryhora z ziamlačkaj - biełaruskaj;

d) nareščie, cełу šerah malunkaŭ źviazanych z hukami biełaruskaj pieśni i skrypki. Hetyja malunki pranosiacca u hałavie Ryhora, paśla taho, jak jaho serca mocna zakałaciłasia u jaho hrudzioch pry hukach rodnaje pieśni: abraz žyta z śpiełymi kałasami, matka z pierakinutym na levym plačy siarpom,, jakaja viadzie za ruku maleńkaha Ryhora, chmarny vosienski dzień, kali jon apošni raz, 25 hod nazad, adychodziŭ z rodnaje vioski i h.d.

Usie hetyja abrazy, kožny u paasobku i usie razam robiać peŭny upłyŭ na čytača jakraz u tym napramku, jaki patrebny aŭtaru dla lepšaha i usiebakovaha raskryćcia asnoŭnaj jaho dumki. Takim čynam, my pavinny pakazać jak na samuju charakternuju adznaku mastackaha słoŭnaha układańnia — ščylnuju suviaź pamiž źmiestam i formaj jaho paviedamleńnia čytaču.

Piśmieńnik zaŭsiody mnoha kłapocicca ab tym, kab utvaryć takuju formu układańnia, skarystać takuju kampazycyju matarjału, jakaja dała-b lepšyja vyniki u adnosinach daviadzieńnia da čytača usiaho taho, što choča skazać jamu aŭtar.

Pa druhoje, u mastackim tvory vialikuju rolu adyhryvaje aŭtar, jaki vystupaje pierad svaimi čytačami jak apaviadalnik, niepasredny subiasiednik, jaki uvieś čas trymaje čytača u poli zroku, a tamu niepasrednaj zadačaj apošniaha źjaŭlajecca

zrazumieć u poŭnaj miery usio toje, što choča skazać aŭtar i zrazumieć hetaje jakraz tak, jak jon ab hetym havoryć.

U suviazi z hetymi asablivaściami struktury siužetnaha mastackaha tvoru vynikajuć adpaviednyja metadyčnyja pryjomy jaho čytańnia, raspracoŭki. A tamu klasnyja čytańni mastackich tvoraŭ zvyčajna składajucca z nastupnych mamentaŭ.

I. Papiaredniaja padrychtoŭka nastaŭnika da čytańnia tvoru: padrychtoŭčaja praca da čytańnia tekstu, asensavańnie vykładčykam źmiestu tekstu, vyśviatleńnia temy, siužeta tvoru, značeńnie paasobnych mamentaŭ razhortvańnia padziei, adnosiny aŭtara da hierojaŭ, pradumoŭvańnie paradku i ahulnaha planu raboty pavodle dadzienaha tvoru.

II. Ustupnaja hutarka nastaŭnika da čytańnia tvoru: mabilizacyja uvahi vučniaŭ u peŭnym kirunku, padrychtoŭka ich da uspryjmańnia kruhu padziejaŭ i faktaŭ, jakija znajšli svajo adlustravańnie u tvory; ustanoŭka tematyčnaj suviazi z papiarednim matarjałam, prypaminańnie źmiestu analahičnych ci blizkich źmiestam tvoraŭ (kali hetkija raskazy byli prapracavany raniej), nieabchodnyja kamentary da tekstu, pajaśnieńnie niezrazumiełych słoŭ i paniaćciaŭ.

III. Čytańnie tekstu tvoru: važnaść vyraznaści čytańnia tekstu nastaŭnikam, samy paradak i temp čytańnia, kamentaryj da tekstu, pavierka razumieńnia vučniami čytanaha tekstu, pastanoŭka pytańniaŭ, dzialeńnie tvoru na častki, zadanyja dla chatniaha čytańnia.

IV. Zasvajeńnie i asensavańnie źmiestu tvoru: układańnie planu, uskryćcio kampazycyi, vusnaja pieradača źmiestu tvoru u cełym ci paasobnych častkach pieračytvańnie paasobnych častak, pavodle vybaru ci paasobnych vyrazaŭ, tłumačeńni nastaŭnika.

V. Analiz vobrazaŭ: vobrazy - persanažy, vobrazy - rečy, pryjomy supastaŭleńnie, karotkaja charakterystyka dziejučych asobaŭ i h. d.

VI. Analiz mastackich srodkaŭ movy: raskryćcio mastackaj i sensavaj funkcyi kampazycyjnych i vobraznych srodkaŭ movy: tłumačeńnie idejnaha źmiestu praz mastackija vobrazy, a taksama praz asensavańnie mastackaha słova, pahłybleńnie razumieńnia idejovaha źmiestu.

VII. Sacyjalnaja i vychavaŭčaja funkcyja tvoru: asnoŭnaja ideja tvoru, jaje vychavaŭčaje značeńnie, adnosiny aŭtara da svaich hierojaŭ, acenki i vysnavy čytačoŭ z boku źmiestu idejovaha sensu tvoru. Dadatnyja i admoŭnyja prykłady pavodzin, dumak i pačućciaŭ, ich značeńnie u sensie niepasrednaha upływu na farmavańnie charaktaraŭ vučniaŭ.

Naohuł kažučy, pakazanaja vyšej schema pracy nad litaraturnym tvoram maje dla nastaŭnika prykładnaje aryjentujučaje značeńnie, a tamu dapuščaje roznyja varyjanty u zaležnaści ad źmiestu i charaktaru tvoru, ale niepasrednaj metaj našaha artykuła heta pakazańnie peŭnych šlachoŭ, pavodle jakich pavinna iści praca nad roznymi žanrami mastacka - prazaičnaha tekstu, zachoŭvajučy adnačasova specyfiku formy i adnačasova asablivaści mastackaha stylu.

Čytańnie mastackaha tvoru, aprača niepasrednaje aśvietnaje i ahulna - vychavaŭčaje mety, pavinna dapamahčy uzhadavańniu mastackaha hustu vučniaŭ.

Takim čynam, čytańnie mastackaha tvoru maje svaju dyferencyju, taksama i u zaležnaści ad uzrostu i raźvićcia vučniaŭ, a tamu zrazumieła, što pakazanaja nami vyšej schema pavinna mieć adpaviednyja varyjanty. Zaraz my nia majem mahčymaści pryvieści prykłady takich varyjantaŭ, ale u nastupnym numary „Biełaruskaje Škoły" damo praciah hetaha artykułu, u jakim my razhorniem na litaraturnym matarjale kankretny źmiest dadzienaj nami schemy čytańnia mastackaha tvoru.

Krajeŭski

Vyvučeńnie paemy „Novaja Ziamla" u V-aj klasie

PADAHULNIEŃNIE PRACY

Čytańnie paemy pavinna zakončycca padahulniajučaj pracaj z vučniami. Treba tak paznajomić vučniaŭ z bahatym źmiestam paemy, kab čytańnie nia tolki dało im mahčymaść zapamiatać fabulnuju kanvu paemy, ale kab jana pakinuła bolš hłyboki śled u dziciačym usprymańni.

Viadomy metadysty Ul. Stajunin u svoj čas adznačyŭ, što kožny sapraŭdna mastacki tvor adbivaje u sabie žyćcio i rečaisnaść, z jakoju źviazvajecca šmat maralnych, hramadzkich i inšych pytańniaŭ.

Robiačy razbor tvoru, my pavinny padrabiazna abmierkavać jaho źmiest, heta značyć, my pavinny mieć spravu z roznastajnymi pytańniami žyćcia — ci zakraniem my razbor faktaŭ, abo dziejačych asob i ich charaktary, abo ideały samaha paety; ci budziem razhladać asnoŭnuju jaho ideju, adnosiny jaho da rečaisnaści — usio hetaje budzie navodzić nas na pytańni blizkija i cikavyja kožnamu, pytańni žyćciovyja, a z imi pobač buduć davacca i tłumačeńni i samych paniaćciaŭ, jakija u vučniaŭ byvajuć časta niajasnyja i zbłytanyja tamu, što vučniam redka prychodzicca zadumvacca nad imi.

Klasnaje čytańnie i razbor tvoru, praca nad tekstami pad kiraŭnictvam nastaŭnika daduć mahčymaść ujavić vialikuju adukacyjnuju i vychavaŭčuju siłu mastackaha tvoru.

Litaratura — mocny srodak vychavaŭčaha upłyvu na śvietapahlad, psychiku vučniaŭ, a tamu čytańnie i razbor tvoru moža dapamahčy rostu śviedamaści dziaciej u vadnosinach da peŭnych mamentaŭ čałaviečaha žyćcia.

Voś čamu hetaje padahulnieńnie pavinna pajści pa linii raźviazańnia nastupnych pytańniaŭ:

a) pryroda i čałaviek u paemie;
b) praca sielanina;
c) siamja i dzieci;
d) nacyjanalny vobraz biełarusa.

I. PRYRODA I ČAŁAVIEK U PAEMIE.

Staviačy hetuju temu, vykładčyk pavinien prypomnić z dziaćmi tyja miescy, dzie aŭtar zakranaje hetaje pytańnie. Takim miescam źjaŭlajecca, napr., pačatak I raździełu „Laśnikova pasada", kaniec II raźdz., upłyŭ pryrody na Kastusia, kaniec raźdz. XIX ad słoŭ: „Ale što heta tak śpiavaje? Adkul tut muzyka niasiecca?".

Vučań pavinien adčuć, što biełaruskaja pryroda maje vialiki upłyŭ na farmavańnie nacyjanalnych rysaŭ charaktaru biełarusa, a tamu paet nadaje vialikuju uvahu abmaloŭcy biełaruskaje pryrody.

U paemie „Novaja Ziamla" paeta kankretna ŭłažyŭ svaje sapraŭdnyja nazirańni nad biełaruskaj pryrodaj. Tut źmiaściŭsia uvieś charakterny biełaruski reljef i pejzaž — ad bierahavoha rakitniku da lasnoj hłušy, ad travoj zarosłaj kynički da „srebravodnaha Niomana", ad bałota, parosłaha starymi biarezinami, da šyrokich zialonych łuhoŭ, zalitych pramieńniami sonca.

Typizacyju biełaruskaha bytu aŭtar paemy razhortvaje na fonie mnohavobraznych malunkaŭ pryrody, zarysovanaj im taksama u typovych abahulnieńniach.

Paema rysuje rańniuju viasnu, sapraŭdnuju biełaruskuju viasnu z śviežym voryvam, z hrakami, varonami, jakija hulajuć pa tolki što praviedzienych baroznach pola, z lesam, što uśmichajecca na spatkańnie soncu, sa śpievami drazdoŭ i žavarankaŭ, z viasiołym krykam žuraŭloŭ, što zvaračajucca na radzimu i sustrakajuć radasnym pryvitańniem „rodnyja bałoty, hustyja łozy i čaroty".

Paema zarysoŭvaje biełaruskaje leta z jaho husta apranu-

tym lesam, kviacistymi łuhami, lasnymi jahadami, z miadovym pacham hrečki.

Paema rysuje i załatuju biełaruskuju vosień, kali „dryžać u zołacie asiny, i hnucca kiści vierabiny", kali usio zaspakojvajecca — i dal skošanych i zžatych paloū. Vosień źmianiajecca badzioraju sialanskaj zimoj z čystym puchaūnym śnieham, z vierbami i klonami u zimovym ubory.

Asablivaści hetych zarysovak nia prosta typovaść, ale svajeasablivaje ich aśviatleńnie z punktu pohladu pracoūnaha čałavieka, bo aūtar uspryjmaje i ažyūlaje hetyja pejzažy nie jak žychar horadu, nie jak paeta-urbanisty, a jak syn narodu, jaho vačami luboūna azirajučy z dziacinstva blizkija jamu malunki (Praf. Zamocin: „Puciny biełaruskaj litaratury").

II. PRACA SIELANINA.

Luboūna zarysoūvaje paeta u paemie pracoūnaje žyćcio sielanina, źviazanaje z ziamloju u paasobnyja pory hodu.

Jon padrabiazna pakazvaje zachady sielanina kala svajoj pasady, chatniuju pracu darosłych i dziaciej, z adpaviednymi padrabiaznaściami apisana im kasavica, jarka i vobrazna zarysovana žnivo, dany typovyja malunki rybnaj łoūli, „padhladu pčoł" i, nareščie, źbirańnie hryboū, kali u raniutki čas bor ahałošvajecca hałasami źbiralnikaū hryboū.

Badzioraja paezija pracy asabliva vyrazna dajecca u raździ. XXV „Letnim časam".

Cikavy zaklik autara pierad kasavicaju:

— Ahledźcie, bratcy, dobra kosy,
Kab nie psavać svaje prakosy,
Kab nie uvodzić ludziej u hrech,
Kasarstva zvodzicca na śmiech.

Samaja kasavica malujecca va uračystym vyhladzie: kascy iduć na pracu jak niejkaje vojska, radasnyja, badzioryja, jak haspadary svajoj ziamli.

— Kascy iduć to hramadoju,
To šnuram ciahnuć čaradoju
To paasobku, to papary,
Iduć kascy, iduć jak chmary.
I ljecca śmiech ich razudały
Jak viesnavyja pieravały.

Hetyja mamenty pracy zaūsiody pamiataje paeta jak lepšy radasny mament žyćcia.

— Ech, čas kaśby, viasioły čas!
I ja im ciešyūsia nia raz
I z taho času pa siahońnia
Mnie soncam śviecić Nadniamońnie.

Ciažkaja praca vypadaje uletku dla sialanskaj žančyny, ale hetaja praca raduje svaimi vynikami, kali

„Rastuć snapočki samavita,
Hladziać, jak hości darahija...
Stajać by lalečki jakija.

Nastaūnik uspaminaje z vučniami hetyja typovyja mamenty, zvaročvaje ich uvahu da paasobnych miesc pračytanaha tekstu, a paśla taho patrabuje ad vučniaū źviaznaha pierakazu.

III. SIAMJA I DZIECI.

Paeta u paemie udzialaje šmat uvahi žyćciu sialanskaj siamji. Dzieci, naroūni z darosłymi, źjaūlajucca poūnapraūnymi hierojami paemy. Siamja, pavodziny darosłych, chatni byt, narodnyja śviaty — pieršakrynica dziciačych pačućciaū, nastrojaū i imknieńniaū.

Faktyčna pieršym i hałoūnym nastaūnikam dziaciej laśnika źjaūlajecca dziadźka Antoś, pra jakoha aūtar kaža:

„Naš dziadźka, miły naš Antoni
U dziciačym časta byū pałonie;
Voś tak hurtom jaho absiaduć
I čas raboty jaho kraduć;
Nasi „katła", kažy im kazki,
Idzi na popłaū z imi u kraski,
Davaj adkazy na pytańni,
Tłumač ty im usio dazvańnia".

Akalajučaje žyćcio i pryroda vyklikajuć u dziaciej šmat roznych zapytańniaū, na jakija dziadźka imkniecca dać, pa mahčymaści, svaje adkazy.

Siamja taksama nie abychodzić hetych šmatlikich dziciačych pytańniaū: u doūhija zimovyja viečary darosłymi viaducca razmovy „pra starynki", da jakich dzieci adnosiacca z vialikaj cikavaściu (raździeł „Viečarami").

Zrazumieła, što hetyja tłumačeńni vielmi daloki ad navukovaści, ale usio-ž jany turbujuć dziciačuju dumku: prydzie čas, i dzieci znojduć pravilnyja adkazy na svaje zapytańni, kali vyjduć na šyroki šlach žyćcia.

Vialikim nastaūnikam dla dziaciej źjaūlajecca akalajučaja pryroda: jaje nierazhadanyja tajamničyja siły vabiać da siabie dapytlivaha chłapčuka, prymušajuć jaho staranna uhladacca u roznyja baki jaje žyćcia.

Tak vabić da siabie Kastusia lasnaja rečka.

Nichto z damašnich nie zhadaje,
Čym rečka Kastusia zajmaje,
Jakaja ich źviazała siła,
U čym jana tak chłopcu miła.

Jaho vabiač da siabie naziranni nad svajeasablivaj barač-boj, jakaja byccam prachodzić pamiž maleńkaj lasnoj račułkaj i zimovym marozam.

Marozik krepić, lod taŭščeje,
I rečka volnaja niamieje,
Da dna vadzica vymiarzaje
I chodu biednaja, nia maje
I ciesna joj tam, i nia miła
Jaje chałodnaja mahiła;
Ale darma, žyvuju siłu
Nie zapratoryš ty ŭ mahiły,
Maroz biazžałasny i luty!

Spačuvańnie chłopčyka całkam na baku lasnoj rečački u jaje baraćbie za svajo isnavańnie i vyzvaleńnie.

U zimovaj cišy lasoŭ chłopčyk cuje niejkija tajomnyja huki, u jakich jon adčuvaje nabliženie viasny, u marozny dzień jon čuje u lesie viasnavuju symfoniju hukaŭ.

Voś zvony zvoniać cicha, hoža,
Śpiavaje žavaranka Boža,
A joj utorać ptušak chory
Na biezhraničnaj dzieś prastory.
Niasiecca ŭ chvalach pieraliŭnych
Zdaloku pieśnia sałaŭina...
Raście, haryć duša dziacina
I ŭsio na śviecie zabyvaje
I ščaście, radaść spažyvaje...

Chłopčyk, jak paeta, padychodzić da pryrody, jakaja jamu blizka i darahaja. Realnaje tłumačeńnie cikavych dla jaho źjavišč, jakija jon atrymoŭvaje u svoj čas, nia zdymaje z pryrody jaje niejkich kazačnych čaraŭ.

Nad hetym pytańniem treba zadumacca nastaŭniku i naahuł našaj škole, jakija u svajoj praktycy dapuskajuć zvyčajna niejki razryŭ, supiarečnaść pamiž ujaŭleńniem pryrody u mastackim tvory i tłumačeńniem peŭnaha źjavišča u kursie pryrodaznaŭstva. Jak byccam zadača pryrodaznaŭstva jak vučebnaj dyscypliny raskryvajučy realnaje stanovišča peŭnaha źjavišča pryrody, pazbavić jaho taho paetyčnaha areołu, u jakim jano staić u dziciačym ujaŭleńni.

Nam zdejecca, što zadačy školnaha vyvučeńnia pryrody u kursie pryrodaznaŭstva i abmalavańnie pryrody u mastackich tvorach nie nakiravana da metaŭ dyjametralna-pracilehłych. Vykładańnie pryrodaznaŭčych dyscyplin, na naš pahlad, maje svajoju metaju nia tolki rastłumačyć źjaviščy pryrody, raskryć ich zakanamiernaść, ale jano pavinna prabudzić u vučniaŭ luboŭ da pryrody i jaje charastva.

Naša moładź pavinna znoŭ navučycca radavacca małomu i umieć ździŭlacca cudoŭnamu!

IV. NACYJANALNY VOBRAZ BIEŁARUSA.

Viadomy biełaruski krytyk Uł. Dziaržynski u svoj čas u artykule „Biełaruskaja litaraturnaja sučasnaść“, nadrukavanym u časapisie „Połymia“ Nr. 1, 1925 hodu adznačyŭ nastupnaje: „Novaja Ziamla“ — symbal imknieńnia narodu da adradžeńnia i adbudavańnia hetaje svaje raskidanaje ajčyny. I hetaja symbolika paemy asabliva vypuklajecca na fonie tych liryčnych preludyjaŭ, jakimi pačynajucca raździeły „Novaj Ziamli“. U hetaj lirycy tak mnoha zamiłavańnia da Baćkaŭščyny, da rodnych paletkaŭ, taki entuzijazm nacyjanalnaha pačućcia, što „Novaja Ziamla“ pačynaje razumiecca jak sucelny zakončany tvor, naskroź prasiaknuty idejaj nacyjanalnaha adradžeńnia biełaruskaha narodu.

Najlepiej, adnak u paemie vyjaŭlena nacyjanalnaja psychika biełaruskaha sielanina. Z hetaha boku „Novaja Ziamla“ źjaŭlajecca najbahaciejšaj krynicaj dla daśledavańnia nacyjanalnaje psychiki“.

Michał i Antoś źjaŭlajucca asnoŭnymi vobrazami paemy i nie vypadkova toje, što paet udzialaje šmat uvahi dla usiebakovaj zarysoŭki hetych vobrazaŭ.

Kali Michała paeta abmaloŭvaje jak haspadara, hałavu siamji, dyk Antoś — heta „załatyja ruki“ laśnikovaj siamji, bo jaho pracazdolnaściu trymajecca uvieś chatni dabrabyt.

Nie zakranajučy u danym vypadku vobraz Michała tamu, što raskryćcio hetaha vobraza źviazana z matarjałam paemy, jaki adnosicca da VI klasy, my z vučniami zajmiemsia padahulnieńniem tych uražańniaŭ, jakija dzieci atrymali na praciahu čytańnia tvoru ab dziadźku Antosiu.

Pierš za usio aŭtar rysuje nam dziadźku Antosia u adnosinach da dziaciej, jaki sam ščyra žyvie dziciačymi intaresami, a tamu karystajecca vialikaj prychilnaściu i luboŭju z boku dziaciej. Voś malunak sustrečy dziaćmi dziadźki Antosia.

— Uń dziadźka jdzie! — hukajuć dzieci
Zabyli ŭsio jany na śviecie
I, jak maha, biahuć, śmiajucca,
Až im vałosiki trasucca! (raz. II)
Prychilen dziadźka byŭ da dzietak,
Jon byŭ nastaŭnikam, suddzioju,
Kali byvała miž saboju

Pasporać dzieci ci pabjucca
Dyk da kaho tady źviarnucca,
Jak nie da dziadźki, da Antosia?
Och, słaūna z dziadźkam im żyłosia!

Raździeły VII i XI dajuć šmat matarjału dla charaktarystyki dziadźki, raźdz. XVI „Viečarami“ dadaje novyja rysy, jakija malujuć Antosia jak vydatnaha svajoj pracazdolnaściu čałavieka.

— Antoś naš dbały akuratny,
A pry rabocie taki zdatny!
Što nie zamyślić, to ūsio zrobić,
I tak pryhonić, tak azdobić,
Što i dla voka navat miła.

Dziadźka zapraūdny mastak pracy, jon robić jaje cikavaj i zachaplajučaj, voś čamu „druhi raz chłopcy valać vałam u hulniu da dziadźki ūsim kahałam“.

Aasabistym prykładam dziadźka uciahvaje dziaciej Michała u pracu na haspadarcy.

U XXV raźdz. paeta pakazvaje, jak dziadźka vybiraje kasu na rynku, i jakija sposaby užyvaje, kab vybrać dobruju kasu.

Jašče bolš važnaja navuka —
Umieć dahnać kasu da ładu
I dać joj vyklepku, asadu.
Mastak byū dziadźka i na heta.

Antoś — dobry haspadar, ale haspadarnaść jaho nie chvareje drobna-ułaśnickaju skupaściu i zamknutaściu, jon zaūsiody spačuvaje čužoj biadzie, jon zausiody rad dapamahčy, čym tolki treba: paradaj, patrebnaj u haspadarcy rečču, bo u dziadźki „sprat zapasaū“, kamu jon tolki nie spryjaje, kaho z biady ni vyzvalaje!“

U XVI raźdz. dajecca partret svajho hieroja:

„Jon niavysok, nia nadta jomak,
Dy karčavity i niaūłomak,
A vołas maje ciomna-rusy,
I zuchaūskija jaho vusy:
U mieru doūhi, hustavaty,
U horu čuć kancy padniaty;
A vočy šery, nievialički,
Hladziać pryvietna, jak sunički...

Ale hieroj charakteryzujecca pieravažna nie znadvornym vyhladam, a svaimi padziejami, svaim udziełam u žyćci, poūnym aptymistyčnaj badziorašci i ščyraha narodnaha humaru.

Dziełavitašć, razumnaja, sensoūnaja pracavitašć, śviadomaje imknieńnie da charastva pryrody, spahadlivaja lubašć da usiaho žyvoha, śvietły aptymizm, što nie pakidaje čałavieka navat u ciažkaj doli — voś typovyja rysy nasielnikaū „laśnikovaj pasady“. Antoś, jaki majstar byū na štuki i byū „machanik na ūsie ruki“ z jaho niavyčerpanym niazłym humaram, skroź jaki jon, jak skroź pryzmu, z dziciačaju prastadušnaj mudraściu ahladaje i rasceńvaje nia tolki pryrodnaje pryvolle lasnoj hłušy, ale i panskuju kulturu na prybranych vulicach Vilni“ (praf. Zamocin, „Pucina biełaruskaj litaratury“).

***

Pryblizna pavodle hetakich raździełaū idzie padahulniajučaja praca tvoru. Metad, jaki užyvajecca u danym vypadku — heta pieravažna metad hutarki z vučniami, kali vykładčyk stavić dzieciam pytańni, i jany adkazvajuć na hetyja pytańni ci karotkimi adkazami, ci razhornutym układańniem svaich dumak.

U apošnim vypadku treba, kab dzieci pryvučalisia pry svaich vusnych układańniach pavodle źmiestu paemy karystacca mastackim tekstam, užyvajučy u adpaviednych vypadkach patrebnyja vytrymki i cytaty.

Naohuł praca nad paemaj maje vialikaje značeńnie u adnosinach ahulnaha raźvićcia movy vučniaū.

Čytańnie i razbor tvoru pavinny uzbahacić movu vučniaū peūnym zapasam słoū, mastackimi zvarotami, nieabchodnymi frazealohičnymi pryjomami.

Z hetaha boku vielmi karysna vyvučańnie paasobnych uryūkaū paemy na pamiać. Vyvučańnie hetaje uzbahačaje pamiać vučniaū mastackimi vobrazami, raźvivaje litaraturny hust, zvyčki razumieć jarkaść, vyraznaść i muzyčnaść mastackaha słova. Hetyja zvyčki i zdolnaści peūnym čynam uzmacniajucca, kali samy mastacki tekst nia tolki pračytvajecca i raźbirajecca, ale šlachami zavučvańnia robicca tryvałym zdabytkam pamiaci vučnia.

Nižej my dajem prykładny pieralik tych miesc, jakija pažadana prapanavać vučniam dla zavučvańnia napamiać. Zrazumieła, što hety śpis maje tolki prykładnaje značeńnie, vykładčyk moža vybrać z ahulnaj kolkaści tyja uryūki, jakija jon ličyć bolš zručnymi.

Kožny paasobny uryvak my adznačajem pieršym i apošnim radkami tekstu. Uryūki pakazany pa knizie paemy, vydańnie druhoje, Miensk — 1927 hod.

RAŽDZIEŁY

I —	Ech, łuh šyroki! Jak žyvy, ty Zasnuūšy krepka i sałodka	st. 6
II —	Skroź łapki chvojek i halinki Ech, słaūna ū lesie, słaūna, bratcy!	st. 18—19
XVI —	Malunki roznyja i źjavy! Ubačyć celnym ciabie ū śviecie!	st. 151—153
	— Nu, hrymniem chłopcy, kab źviniela! Bo maje svoj zachop rabota	st. 156—157
XIX —	Marozik krepić, lod taūščeje Marozu bojkaja račulka	st. 180—181
	— I voś nadarycca časami Jak padarožnyja kamieńni	st. 182—183
	— I tolki zorki pabialeli Až poki łob nie zamakreje	st. 184—185
XX —	Pryjšli Pilipaūki Mikoła Iznoū ažyvicca pryroda	st. 189—190
XXIV —	Nad cichaj pałaju ziamloju Kalosam hučnym kalainy	st. 227—228
XXV —	Ale pasłuchaj miły druža Kładucca kości ich kryvavyja	st. 237—238
	— A dzień haryć, a dzień pałaje Jak tolki tut, na sienakosie	st. 239—240
	A doždž šumić, a doždž hudzie Siadzić kvachtuchaju sredź łuhu	st. 241—242
	— Uhreła sonca. Źniej čarodki Adna łubota, zahladzieńnie!	st. 245—246

Aprača taho vyvučvańnie i zapaminańnie mastackaha tekstu maje niepasredny upłyū na vypracoūku movy vučniaū. Nižej my dajem maleńkija uryūki z tekstu frazealohičnaha paradku — charakternyja vyrazy piśmieńnika, tak zvanyja „kryłatyja słovy", prykazki, jakija treba uvodzić u movu vučniaū u metach nadańnia dziciačaj movie vyraznaści i sakavitaści.

Pavodle matarjału V kl. možna adznačyć nastupnyja miescy jak temy:

PRACA SIELANINA

Žanočaja praca.

— Adno prypyniš, tam druhoje,
Hladziš, jak bačyš, nabiažyć,
I ručak niekali złažyć —
Žyćcio žanočaje takoje
— Adna rabota za druhoju
Idzie-pływie sama saboju
— Pajšła kasa adpačyvaci
Siarpok kryvieńki prosić dzieła.

PRACAVITY ČAŁAVIEK

— I dziadźka majstar byū na štuki,
I byū machanik na ūsie ruki
— Na mieście ūsio tut i prybrana
Tak hładka ūsio dapasavana...
A jak naš dziadźka čas tam bavić
Jon nie pracuje, imšu pravić
— Što ni zamyślić, to ūsio zrobić,
I tak pryhonić, tak azdobić,
Što i dla voka navat miła
— A dziadźka, o, jon, akuratny!
Rabotnik dziadźka naš vydatny,
Va ūsim paradak i ład jon lubić
I času darma jon nia hubić.

ČAŁAVIEČYJA ADNOSINY

Dobry čałaviek.

— Kamu jon tolki ni spryjaje,
Kaho z biady ni vyzvalaje!

Bojki, ruchavy čałaviek.

Užo pa ūłasnamu pačynu
Znajšoū začepku i pryčynu
Svaje tryhrošyka prytknuć.

Sacyjalnaja niaroūnaść.

— Jak ty ni padaj, ni hasaj,
Nie papadzieš da pana ū raj.

Luboū da rodnaha kutka.

— A ūsio-ž damok svoj mocna ciahnie
I kožny k matcy svajoj prahnie.

ŚVIATY U NARODNYM ŽYĆCI

— Da heta-ž śviata, jahamości!
Na bok tut noravy i złości!
I miakkim robicca pahany,
Choć ty jaho kładzi da rany.
— U chacie dobry ład i zhoda,
Jak patrabuje i pryroda
Pavažnaść viečara śviatoha,
Nia ūčuješ słova ty błahoha.

Narodnyja prymiety.

— Śnieh na kućciu — hryby na leta —
Takaja matčyna prymieta,
A ściežki čorny — jahad mnoha...

Sviatošnaja viačera.

— Sa smakam jeli i bahata —
Na toje-ž daŭ Boh ludziam śviata,
— A dla dziaciej najbolša śviata
Aby naješcisia bahata.

Takija vyrazy i im padobnyja vydzialajucca u pracesie čytańnia, vypisvajucca vučniami i zavučvajucca napamiać. Zatańnia, vypisvajucca vučniami i zavučvajucca napamiać. Zavučvańnie hetych uryŭkaŭ pavialičvaje leksykon vučniaŭ i daje im dla ich ułasnaj moŭnaj praktyki peŭnyja uzory pabudovy pravilnaj i vyraznaj movy.

Dajučy patrebnyja tłumačeńni sensu i značeńnia hetych vyrazaŭ, pakazvajučy vypadki ich užyvańnia u žyvoj movie, vykładčyk pieravodzić hety frazealohičny matarjał z pasyŭnaha zapasu u aktyŭny słoŭnik vučnia.

Z pakazanych vyšej raździełaŭ vučniam moža być dana chatniaja praca u formie padrychtoŭki vusnych adkazaŭ na paasobnyja pytańni, jakija dalej mohuć być raspracavany, jak pismovyja układańni na peŭnyja temy.

PYTANŃI DLA HUTARKI I PIŠMOVYCH UKŁADAŃNIAŬ

I. Pryroda i čałaviek.

1) Mastackija malunki poraŭ hodu u paemie.
2) Sialiba laśnika.
3) Jakimi rysami maluje paeta vobraz Marozu u XIX raz.?
4) Jakija nahladańni robić Kostuś nad pryrodaj?
5) Navalnica u časie kasavicy.

II. Praca sielanina

1) Adkažecie, jakuju pracu vykonvali u siamji Michała — baćka, matka, dziadźka i dzieci.
2) Malunki zimovaj pracy sielanina.
3) Malunki letniaj pracy: kasavica, žnivo.

III. Dzieci i siamja

1) Čamu dzieci tak lubili i šanavali dziadźku Antosia?
2) Jak pravodzili u siamji laśnika doŭhija zimovyja viečary?
3) Jakija uražańni davała dzieciam rodnaja pryroda?
4) Jakija mamenty najbolš cikavili dziaciej u śviatkavańni Kalad i Vialikadnia?

IV. Nacyjanalny vobraz biełarusa

1) Luboŭ dziadźki Antosia da pracy.
2) U jakim sensie dziadźka byŭ „Majstra na štuki i machanik na ŭsie ruki"?

3) Čamu paeta havoryć pra Antosia, što jon byŭ „nia tolki haspadar, ale i pryrodžany štukar"?
4) Čamu ludzi šanavali dziadźku?
5) Partret dziadźki Antosia.

Hutarka na dadzienyja pytańni maje svajoj metaj padahulić dziciačyja uražańni ad čytańnia i razboru tvoru, daje adnačasova praktykavańni nad raźvićciom movy vučniaŭ. Takim čynam, adkaz na kožnaje asobnaje pytańnie pieratvarajecca u razhornutaje układańnie pavodle planu, spačatku vusnaje, a potym piśmovaje.

Takija asnoŭnyja mamenty raboty nad paemaj „Novaja Ziamla" u V klasie.

U hetym artykule my nia stavim svajoj zadačaj dać ahulny razhlad i razbor paemy, bo my kiravalisia tolki tym matarjałam, jaki pierapracoŭvajecca u V klasie u paradku litaraturnaha čytańnia.

Bolš celnaje uražańnie ad tvoru pavinna skłaścisia u vučnia u vyniku raboty u VI kl., kali buduć pračytany usie inšyja raździeły, a značycca, raskryjecca los druhoha hieroja (Michała) i samy sacyjalny źmiest paemy.

Nam zdajecca, što paradak i metad raboty, jaki my raim u V kl. moža być dapasavany da raboty tvoru u VII kl. z paasobnymi varyjantami, jakija buduć zaležać ad inicyjatyvy, pedahahičnaj praktyki i taktu vykładčyka.

Praf. V. TEPIN.

Metadyčnyja uvahi da IV-aj temy prahramy historyi Biełarusi
dla VII-aj klasy narodnaje škoły

U prahramie historyi Biełarusi dla VII klasy narodnaje škoły tema „Dziaržaŭna-palityčny ład biełaruskaha narodu" źjaŭlajecca čaćviortaj. Z papiarednich tem vučni ŭžo viedajuć ab terytoryi Biełarusi i jaje minułym, ab histaryčnym minułym słavian i ab ichnym razychodzie, a taksama ab utvareńni biełaruskaha narodu. Zadačaj temy „Dziaržaŭna-palityčny ład biełaruskaha narodu" pavinna być toje, kab vučni daviedalisia ab utvareńni biełaruskaj dziaržaŭnaści u vyhladzie biełaruskich kniastvaŭ i ab tym, jaki byŭ dziaržaŭny i hramadzki ład na Biełarusi u IX — X st. st. Aprača taho, u zadaču temy uvachodzić: dać vučniam dakładnaje ujaŭleńnie ab handlovych znosinach tahačasnaj Biełarusi.

Adpaviedna z hetymi zadačami temu metazhodna padzialić na dźvie padtemy: 1) Pieršyja biełaruskija kniastvy i ichnaje utvareńnie i 2) Handal i handlovyja adnosiny u pieršych biełaruskich kniastvach.

Kožnaja z hetych padtem raźličvajecca na adnu lekcyju. Hetakim čynam, raspracoŭka usioj temy adbyvajecca na praciahu dźvioch lekcyjaŭ. Matarjał, jakim zmohuć karystacca vučni pry prachodžańni dadzienaj temy, źmieščany u narysach „Z historyi Biełarusi“ J. Najdziuka, raz. IV („Biełaruskaja škoła“, Nr. 3, 1942 h.). Tut vučni u ścisłaj i kanspektyŭnaj formie znojduć adpaviedny adkaz na patrebnyja im pytańni temy.

Pačynajučy raspracoŭku pieršaj padtemy, nastaŭnik pierš za usio šlacham apytańnia vučniaŭ, vyśviatlaje nakolki jany zasvoili papiaredniuju temu ab vyłučeńni biełaruskaha narodu z słavianskich plamionaŭ. Pry hetym peŭnuju, vielmi značnuju rolu pavinna adyhryvać karta. Kali adpaviednaj karty u škole niama, dyk nastaŭnik moža konturnuju kartu narysavać sam abo daručyć zrabić heta vučniam. Vučni pavinny dakładna pakazać na karcie miesca raśsialeńnia biełaruskich plamionaŭ.

Pravieryŭšy i zamacavaŭšy viedy vučniaŭ z papiaredniaj temy, nastaŭnik pačynaje tłumačeńnie novaha matarjału ab utvareńni biełaruskich kniastvaŭ.

Paśla taho, jak nastaŭnik rastłumačyŭ vučniam pryčyny i praces utvareńnia pieršych biełaruskich kniastvaŭ i daŭ adpaviedny jaskravy malunak uźniknieńnia kniastvaŭ, pavinna być padkreślena, što palityčnyja i ekanamičnyja centry Biełarusi u IX — X st. st. (Połacak, Smalensk, Turaŭ), jakija vystupili u formie kniastvaŭ, uźnikli na pryncypie dobraha susiedztva biełaruskich plamionaŭ i ichnaje supolnaje abarony ad nacisku zvonkaŭ, asabliva chazaraŭ. Pry hetym nieabchodna vyśviatlić, što Połackaja ziamla zajmała značnuju terytoryju, raskinutuju u vadazbory vierchniaj i siaredniaj Zachodniaj Dźviny i častkova u vadazbory Dniapra. Z IX st. na terytoryi Połackaha kniastva vyraśli bujnyja haradzkija asiarodki, jak Połacak, Viciebsk, Miensk, Łukoml, Zasłaŭje, Druck, Kapył, Barysaŭ, Haradziec dy inš.

Terytoryja Smalenskaj ziamli była raskinuta na vierchavinach Vołhi, Zachodniaj Dźviny i Dniapra. Aprača Smalensku, krychu paźniej, na terytoryi hetaha kniastva uźnikli takija harady, jak Darahabuž, Tarapiec, Mažajsk, Klin, Viaźma. Turava-Pinskaja kraina zajmała Prypiać z jaje pravymi i levymi prytokami. Aprača Turava, z ciaham času, źjavilisia harady Pinsk, Mazyr, Słucak, Rečyca, Rahačoŭ dy inš.

Paśla hetaha nastaŭnik pierachodzić da vyśviatleńnia dziaržaŭnaha ładu biełaruskich kniastvaŭ u IX — X st. st. Jon spyniajecca na uładzie kniazia i vieča i adznačaje pry hetym, što haloŭnuju uładu u kniastvie mieła vieča. U toj čas, jak kniaź karystaŭsia vykanaŭčaj uładaj, da vieča naležała ułada zokonadaŭčaja. Treba, kab vučni dobra uśviedamili roźnicu

pamiž zakonadaŭčaj i vykanaŭčaj uładaj. Hetaha možna, pamiž inšym, dasiahnuć šlacham dakładnaha vyznačeńnia i pieraličeńnia tych spravaŭ i funkcyjaŭ, jakija uvachodzili u abaviazak i kampetencyju kniazia i vieča. Adhetul i robicca vysnaŭ ab charaktary kniažaj i viečavaj ułady.

Nastaŭniku u svaim tłumačeńni treba dać vučniam jaskravy i cikavy malunak ab tym, dzie i jak adbyvalisia viečavyja schody, jak jany sklikalisia i źbiralisia, chto na ich prysutničaŭ, jakija pytańni tam razhladalisia i jak jany vyrašalisia.

Urešcie, nastaŭnik, na padstavie papiaredniaha matarjału, adznačaje, što narodnaje vieča u toj čas źjaŭlałasia peŭnym faktaram vyjaŭleńnia voli usiaho nasielnictva u kniastvie i što jano mieła miesca va usich haradzkich centrach kniastvaŭ. Viečavyja schody nia byli peryjadyčnyja. Jany sklikalisia pad upłyvam tych abo inšych čarhovych dziaržaŭnych patreb. Kažučy ab značeńni kniazia i jaho adnosinach da vieča, nieabchodna adznačyć, što heta u značanj miery zaležała ad stupieni upłyvu kniazia i zasłuhaŭ jaho pierad krainaj.

Vyśviatliŭšy sutnaść i značeńnie ułady kniazia i vieča, nastaŭnik dadaje, što pry kniaziu isnavała rada, kniažaja duma, u skład jakoj uvachodzili bajary, starejšyja kniažyja družyńniki. Kniaź pavinien byŭ ličycca z dumkaj bajar-družyńnikaŭ i ničoha nia moh rabić biaz ichnaj rady.

Pry padahulnieńni pytańnia ab palityčnym ładzie biełaruskich kniastvaŭ, nastaŭnik pavinien mieć na uvazie padkreślić toje, što hety palityčny ład byŭ pabudavany na pryncypie sułaďździa troch elementaŭ ułady: narodnaha vieča, kniazia i kniažaj dumy. Adnosiny pamiž imi budavalisia nie na asnovie jakich-kolečy jurydyčnych normaŭ, a na mocy zvyčaju i žyćciovaje praktyki, z pieravahaj, adnak, u hetaj systemie dziaržaŭnaha budaŭnictva narodnaha vieča. Paśla taho, jak pytańnie ab palityčnym ładzie užo rastłumačana, treba pierajści da tłumačeńnia pytańnia adnosna hramadzkaha ładu u tahačasnych biełaruskich kniastvach.

Pry tłumačeńni nastaŭnika ab hramadzkim ładzie nieabchodna pakazać na toje, što nasielnictva biełaruskich kniastvaŭ u toj čas składałasia z volnych, napoŭvolnych i niavolnych elementaŭ. Adnačasova pakazvajecca, što volnaje nasielnictva padzialałasia na niekalki katehoryjaŭ.

Da vyšejšaj katehoryi prynaležali ludzi, blizkija da kniazia, jaho družyna. Jana padzialałasia na starejšuju i małodšuju. Starejšuju družynu kniazia składali kniažyja mužy i bajary. Małodšyja družyńniki zvalisia „otrakami“, „hrydziami“. Družyna słužyła kniaziu i była źviazana tolki z im. Vyśviatlajecca, u čym mienavita zaklučałasia hetaja słužba. Starejšyja družyńniki — bajary — byli daradcami kniazia. Jany atrymli-

vali ad kniazia vialikija ziamielnyja abšary. Małodšyja družyńniki žyli pry kniažym dvary i zvyčajna vykonvali drobnyja daručeńni. Da siaredniaj katehoryi volnaha nasielnictva adnosilisia hości i handlary. Zajmacca-ž handlem mieū prava kožny volny čałaviek.

Volnaje-ž nasielnictva nižejšaj katehoryi składałasia z sialanstva i drobnych haradzkich ramieśnikaū i handlaroū. Što datyčycca da napoūvolnaha nasielnictva, dyk jano składałasia z hetak zvanych „zakupaū". „Zakupam" zvaūsia volny čałaviek, jaki zrabiū pazyku i prymušany byū z hetaj pryčyny žyć na dvary svajho kredytora až da vypłaty hetaje pazyki. Kali utvoranyja abaviazalnyja adnosiny kančalisia, kančaūsia i stan hetaha zakupnictva. Urešcie, da niavolnaha nasielnictva naležali niavolniki, jakija pachodzili z vajennapałonnych abo pakaranych sialan. Spačatku niavolniki vykonvali roznyja chatnija pracy, a u pary raźvićcia ziemlarobstva jany składali rabočuju siłu ziemlaūłaśnikaū.

Praz usiu pieršuju padtemu, pry jaje raspracoūcy, jaskrava pavinna prachodzić dumka ab tym, što užo u IX — X st.st. Biełaruś mieła svajo samastojnaje dziaržaūnaje isnavańnie.

Na nastupnaj lekcyi, paśla adpaviednaj pravierki vučnioūskich viedaū z minułaha matarjału pieršaj padtemy, nastaūnik pierachodzić da raspracoūki z vučniami druhoj padtemy.

Raspracoūvajučy druhuju padtemu, nastaūnik u svaim tłumačeńni spyniajecca na zaniatkach nasielnictva na miascovych vyrabach i na tym vialikim značeńni, jakoje adyhryvaū handal u biełaruskich kniastvach u IX — X st. st. Pry hetym padkreślivajecca, što handal adbyvaūsia nia tolki pamiž miascovym žycharstvam, ale taksama i z dalokimi zamiežnymi haspadarstvami. Nastaūnik tłumačyć ab tym, što biełarusy handlavali z varahami, arabami, hrekami, chazarami. U dokaz hetaha pryvodziacca archealohičnyja dadzienyja. Paasobnyja pradmiety, što znachodziacca u kurhanoch kryvičoū, jak, naprykład, załatyja pazumenty, pryvieski bitaj raboty, šklanyja pacierki z pazałotaj, pacierki z vobrazam hryfona dy inš. śviedčać ab hreckim handli.

Imperatar Kanstancin Bahranarodny u svaim tvory „Ab kiravańni imperyjaj" paviedamlaje, što ludzi z tavarami prychodziać u Kanstantynopal z Smalensku, Čarnihava dy inš. Na terytoryi vierchniaha Prydniaproūja byli znojdzieny vizantyjskaha pachodžańnia jakary, kanapy i h. d. Znojdzienyja na terytoryi Połaččyny, Viciebščyny, Smalenščyny, Mienščyny arabskija manety adnosiacca da VIII — X st. st. Archealohičnyja dadzienyja u vyhladzie numizmatyčnych skarbaū kažuć taksama ab handlovych znosinach Biełarusi z chazarami i baūharami.

Dalej zvaročajecca asobnaja uvaha na toje, što Biełaruś mieła handlovyja suviazi z Zachadam. Z biełaruskich haradoū, u pryvatnaści, padtrymlivaū handlovyja suviazi z Zachadam Połacak. Vyhodnaje hieahrafičnaje pałažeńnie na vialikim handlovym šlachu spryjała raźvićciu zachodniaha handlu Połacku. Połacak handal vioū jašče z skandynavami i z Hotlandam. Vialikaja kolkaść skarbaū z niamieckimi i anhłasaksonskimi manetami śviedčać ab handli Połacku z Hotlandam. Raskazyvajučy ab handli, nastaūnik spyniajecca na abjektach hetaha handlu, h. zn. na pradmietach vyvazu i uvozu.

Nieabchodna padkreślić, što dla raźvićcia handlu na Biełarusi asabliva spryjali vodnyja kamunikacyjnyja šlachi, jakimi źjaūlajucca reki Dźvina, Nioman, Dniapro, Łovać. Najbolš važnym handlovym šlacham źjaūlaūsia hetak zvany „vialiki vodny šlach z Varah u Hreki". Na karcie dakładna vyznačajecca napramak hetaha šlachu. Urešcie, u kancy svajho tłumačeńnia, nastaūnik adznačaje, što raźvićcio spryjała rostu matarjalnaj i duchovaj kultury biełaruskaha narodu.

Jak užo vyšej zaznačałasia častku kožnaj lekcyi nastaūnik pierš za usio, šlacham apytańniaū, vyśviatlaje i zamacoūvaje viedy vučniaū z minułaha matarjału i tolki paśla hetaha pierachodzić da tłumačeńnia novaha matarjału. Kali novy matarjał rastłumačany, vučniam dajecca chatniaje zadańnie. U jakaści chatniaha zadańnia nastaūnik daje vučniam pračytać i pradumać IV raździeł narysaū „Z historyi Biełarusi" J. Najdziuka („Biełaruskaja škoła" Nr. 3, 1942 h.). Aprača taho vučni abaviazany umieć pakazvać na karcie tyja miescy, punkty i šlachi, ab jakich idzie hutarka u matarjale, jaki raspracoūvajecca. Pradumać hety matarjał doma vučni mohuć na asnovie tych zahałoūkaū, jakija dadzieny da IV raździełu narysaū „Z historyi Biełarusi". Hetyja zahałoūki źjaūlajucca peūnym planam taho matarjału, jaki źmieščany u čaćviortym raździele. Jany vypuklajuć asnoūnyja i vuzłavyja mamenty temy. Karysna, kab vučni, paśla taho, jak jany uvažliva i udumliva pračytajuć adpaviedny matarjał z čaćviortaha raździełu, tut-ža u siabie doma pasprabavali-b, z metaj samapravierki, pakolki zasvojeny imi matarjał, adkazać vusna na zahałoūki da raździełu. Što datyčycca klasnaj pravierki vučnioūskich viedaū, dyk nastaūnik u čas apytańniaū vučniaū, prapanuje im źviazna i paśladoūna raskazać raspracavany doma matarjał abo dać hruntoūny i razhornuty adkaz na pastaūlenyja kankretnyja pytańni. Pytańni hetyja mohuć być pabudavany na asnovie tych zahałoūkaū, jakija dadzieny da čaćviortaha raździełu narysaū „Z historyi Biełarusi". Pavodle padtemy „Pieršyja biełaruskija kniastvy i ichnaje utvareńnie" vučniam prykładna, mohuć być dadzienyja hetakija pytańni:

1) Jakija pryčyny pryviali da utvareńnia biełaruskich kniastvaŭ? 2) Jakuju terytoryju zajmała kožnaje z hetych kniastvaŭ? (pry hetym prapanujecca vučniam pakazać na karcie terytoryju kožnaha kniastva, hałoŭny horad i najbolš bujnyja harady hetych kniastvaŭ). 3) Jaki byŭ dziaržaŭna-palityčny ład u tahačasnych biełaruskich kniastvach? 4) Čym adroźnivałasia ułada kniazia ad viečavoj ułady i jakija byli uzajemaadnosiny pamiž viečam i kniaziem? 5) Što ujaŭlali z siabie kniažaja družyna i kniažaja rada i jakija byli ichnyja abaviazki? 5) Z kaho składałasia nasielnictva Biełarusi i pieršych biełaruskich kniastvaŭ?

Pavodle druhoj padtemy „Handal i handlovyja znosiny u pieršych biełaruskich kniastvach“ prykładnyja pytańni mohuć być nastupnyja: 1) Jakija byli zaniatki nasielnictva tahačasnaj Biełarusi? 2) U jakim stanoviščy znachodziŭsia handal na Biełarusi u IX — X st. st.? 3) Jakija abstaviny spryjali raźvićciu handlu na Biełarusi? (na karcie vučni vyznačajuć napramki handlovych šlachoŭ i, u pryvatnaści, napramak „vialikaha vodnaha šlachu z Varah u Hreki“, 4) Z jakimi krainami i narodami handlavali biełarusy u toj čas i jakimi šlachami adbyvaŭsia hety handal? (na karcie pakazvajucca handlovyja šlachi), 5) Jakija byli pradmiety vyvazu i uvozu? 6) Jakoje značeńnie mieła raźvićcio handlu dla žyćcia biełaruskaha narodu?

Raspracoŭvajučy z vučniami matarjał temy, nastaŭnik pavinien pierš za usio sam hruntoŭna i daskanalna aznajomicca z tymi matarjałami, jakija źmieščany u narysach „Z historyi Biełarusi“ J. Najdziuka. U jakaści-ža dadatkovaj litaratury na hetuju temu nastaŭnik moža skarystać nastupnyja pracy: 1) Ihnatoŭski — Karotki narys historyi Biełarusi, 2) Łastoŭski — Karotkaja historyja Biełarusi, 3) Pičeta — Historyja Biełarusi, 4) Doŭnar-Zapolski — Palityčny ład staradaŭniaj Rusi (vieča i kniaź), 5) Danilevič — Narysy historyi Połackaj ziamli da kanca XIV st., 6) Hałuboŭski — Historyja Smalenskaj ziamli da pačatku XV st., 7) Hrušeŭski — Narys historyi Turava-Pinskaha kniastva X — XIII st. st. Aprača pakazanaj litaratury dadatkovy matarjał da temy možna znajści u pracy Siamionava „Rossija. Gieografičeskoje opisanije“, tom IX, pryśviečany Biełarusi.

V. Žuk.

Sanitarna-hihijeničnyja patrabavańni da školnaha budynku i jaho abstalavańnia

Metaju našaje škoły jość nia tolki navučańnie i vychavańnie uzrastajučaha pakaleńnia, ale i stvareńnie u škole takich umoŭ (pamiaškańnie, abstalavańnie, režym), kab zdaroŭje školnika pad upłyvam škoły nia tolki nie pahoršvałasia, ale kab jano, naadvarot, uzmacniałasia.

Viadoma, što školny uzrost daje paraŭnalna nizki procant śmiarotnaści. Ale heta ni u jakim razie nie aznačaje, što školny uzrost — źjaŭlajecca uzrostam nizkaha zachvorvańnia. Najbolš niebiaśpiečnymi zachvorvańniami małodšaha školnaha uzrostu źjaŭlajucca hetak zvanyja „dziciačyja“ pošaści, da jakich adnosiacca dyfteryja, škarlatyna, vodra, kokluš dy inš. Nakont taho, jak treba zmahacca z hetymi vostra-zaraznymi zachvorvańniami, budzie vykładziena u asobnym artykule.

Taksama časta sustrakajucca u školnym uzroście takija zachvorvańni, jak suchoty, karosta, rabaki dy inš. Ale jość jašče adna hrupa zachvorvańniaŭ, jakuju navat prazvali „školnymi chvarobami“, heta jość chvaroby niepasredna źviazanyja sa znachodžańniem dziaciej u škole.

Jašče u 60-ch hadoch minułaha stahodździa viadomy vučony Virchaŭ adznačyŭ šerah škodnaściaŭ, jakija źviazany z navučańniem u škole i jakija vyklikajuć małakroŭje, padvyšanuju zmoranaść, blizarukaść, skryŭleńnie kaściaka dy inš. Ale „školnyja chvaroby“ nie źjaŭlajucca abaviazkovaj arhaničnaj ułaścivaściu škoły. Kali adchilić niehihijeničnuju meblu, drennaje aśviatleńnie, adsutnaść ventylacyi, niezdavalniajučaje charčavańnie, niapravilny režym škoły (napryklad, pierahruzku vučniaŭ) dy inš., — abaviazkova źnikajuć „školnyja chvaroby“, jakija vyklikany antyhihijeničnymi mamentami u žyćci škoły.

Školnaja hihijena, jak navuka, nia tolki daje ukazańni, jak pazbavicca hetych chvarobaŭ, ale naahuł razhladaje pytańni zdarovaha uzhadavańnia dziaciej školnaha i daškolnaha uzrostu. Zadačaj školnaj sanitaryi źjaŭlajecca praviadzieńnie u praktyčnaje žyćcio tearetyčna-abhruntavanych, navukovych normaŭ, raspracavanych školnaj hihijenaj.

Sanitarny dabrabyt školy šmat u čym zaležyć ad ziamielnaj płoščy, na jakoj škoła znachodzicca. Syraść albo suchaść pamiaškańnia, jakaść pavietra u škole, vuličnaja zapylenaść, šum vulicy, jaki pieraškadžaje zaniatkam, dy inš. šmat u čym zaležyć ad sanitarnych jakaściaū ziamielnaha učastka, jaho pamieraū i raźmiaščeńnia.

Dzialanka pad školu pavinna być niekalki uzvyšanaj dy niezabałočanaj i mieć čysty hrunt; jon pavinien być dastupnym pavietru i śviatłu (pa mahčymaści adčynienaje miesca, zachavanaje zialonymi nasadžeńniami ad viatroū), pavinien być izalavanym ad vuličnaha i pramysłovaha šumu, dymu, kopaci i pyłu, jakija pieraškadžajuć školnym zaniatkam i admoūna adbivajucca na zdaroūi dziaciej. Vielmi niepažadana, kab blizu školy znachodzilisia rynki, bujnyja handlovyja dy pramysłovyja pradpryjemstvy, restarany, mohiłki, zvałačnyja miescy, bałoty dy inš. Zrazumieła, vybar dzialanki moža być zrobleny tolki tady, kali školu treba pabudavać abo majecca vybar niekalkich budynkaū dla prystasavańnia ich pad školu. U tym-ža vypadku, kali majecca hatovy budynak školy, treba ziamielnuju dzialanku pa mahčymaści prystasavać da vyšejpakazanych sanitarnych zapatrabavańniaū: azielanić zamaścić, dreniravać (asušyć), pabudavać studniu dy inš.

Na školnaj dzialancy treba zrabić spartyūnuju placoūku, a kali mahčyma dyk z dušam i salaryjem. Apрača taho, dla aznajamleńnia vučniaū z elementami viadzieńnia sielskaje haspadarki dobra mieć pładovy sad, harod, ptušatnik dy inš. Školnuju dzialanku treba abharadzić; jana pavinna utrymlivacca u maksymalnaj čyścini i achajnaści. Kali u škole niama ciopłaj prybiralni, dyk treba pabudavać u dvare, na adlehłaści nia mienš u 15 — 20 metraū ad budynku školy dvarovuju prybiralniu z paasobnymi addzialeńniami dla chłopčykaū i dziaūčat ź raźliku 1 ačko na 20 — 30 chłopčykaū (pry najaūnaści pisuaraū) i 1 ačko na 15 — 25 dziaūčat. Prybiralnia pavinna adpaviadać sanitarna-techničnym zapatrabavańniam, vyhrab pavinien mieć vodaniepranicalnaje dno i ścienki (dobra prakanapačany i prasmoleny draūlany zrub), być izalavanym ad akalajučaha hruntu zamkom z hliny i mieć hermetyčnaje vieka. Vyhrab pavinien rehularna vyčyščacca i štodzienna dezynfekavacca 20% roščynam chlornaje vapny. Uborka prybiralni adbyvajecca paśla kožnaha pierapynku.

Školny budynak lepiej za usio aryjentavać takim čynam, kab vokny klasaū vychodzili na poūdzień albo paūdniovy zachad.

Što datyčycca sanitarna-hihijeničnych zapatrabavańniaū da paasobnych pamieškańniaū školy, dyk u pieršuju čarhu treba spynicca na klasnych pakojach, pakolki jany źjaūlajucca asnoūnymi pamiaškańniami školy, u jakim vučni pravodziać bolšuju častku školnaha času.

Z pedahahičnaha punktu pohladu čym mienšaja hrupa vučniaū, tym lepiej moža być arhanizavany pedahahičny praces. Kab adpaviadać svajmu asnoūnamu zapatrabavańniu — najlepšaj bačymaści i słuchomaści nastaūnika, klasny pakoj zvyčajna raźličvajecca na 40 vučniaū i maje formu padoūžanaha čatyrochkutnika, daūžynia jakoha 8 metraū, a šyrynia — 6 metraū. Ahulnaja płošča takoj klasy składaje 48 kvadratnych metraū, a siaredniaja płošča na adnaho vučnia — 1,2 kv. metra. Vyšynia klasnaha pakoju pavinna być pryblizna 3,75 metry; takim čynam, kubatura klasy budzie składacca (48 kv. metr. × 3,75 m.) z 180 kubičnych metraū, a siaredniaja kubatura na adnaho vučnia (180 kub. metraū: 40) z 4,5 kub. metraū. Na kožnaha vučnia u zaležnaści ad uzrostu patrabujecca ad 15 da 20 kub. metraū pavietra u hadzinu, takim čynam, u klasie nieabchodna zabiaśpiečyć troch-čatyroch-razavy abmien pavietra.

Krynicami psućcia pavietra u klasie źjaūlajucca:

1) praces dychańnia vučniaū, u časie jakoha pahłynajecca tlen i pavietra uzbahačvajecca vadzianymi parami dy vuhlakisłatoju;

2) vypareńnie vilhaci praz skuru;

3) zabrudnieńnie pavietra za košt aciaplajučych pryładaū, asabliva pry miascovym (piečnym) aciapleńni;

4) zabrudnieńnie pavietra drabniutkimi častkami pyłu ad vopratki, abutku, vučebnych pryładaū, krejdy dy inš.

Viadoma, što znachodžańnie u pamiaškańni, jakoje pierapoūniena ludźmi, vyklikaje chutkuju zmoranaść, viałaść dy sanlivaść.

Hihijena patrabuje, kab temperatura pavietra u klasnych pakojach była 17 — 18° C., a adnosnaja vilhotnaść pryblizna 40 — 60%, bo nadzvyčaj suchoje, jak i nadzvyčaj vilhotnaje pavietra z hihijeničnaha punktu pohladu źjaūlajecca niezdavalniajučym i adbivajecca drenna na ahulnym samapačućci darosłych i dziaciej.

Kab uścierahčysia hetaha, treba užyć: a) ventylacyju i b) aciapleńnie klasnych pakojaū.

U hetym artykule my nia budziem apisvać isnujučych systetm ventylacyi i apaleńnia, spynimsia tolki na niekatorych paasobnych mamentach u hetym pytańni.

Va usich pamiaškańniach školy pavinny być zrobleny framuhi. Kali nielha zrabić framuh, robiacca u voknach zvyčajnyja fortki. Framuhami i fortkami treba pravodzić skraznoje pravietryvańnie klasaū praz adčyniańnie dźviarej u kalidor u časie pierapynku i paśla zaniatkaū. Zrazumieła, što školni-

kaū treba pry hetym vyvodzić z pamiaškańniaū. Kali u klasach zrobleny pravilnyja framuhi, dyk mahčyma trymać ich adčynienymi navat u časie zaniatkaū na praciahu bolšaj častki hodu. Ale, biaručy na uvahu, što pavietra začynienych pamiaškańniaū pry samych umovach usio-ž nia moža zamianić dla dziaciej pavietra adčynienych prastoraū, treba vykarystoūvać vieś volny čas dziaciej dla prabyvańnia ich na śviežym pavietry.

Aciapleńnie u škole pavinna być zroblena takim čynam, kab jano:

1) davała raūnamiernuju na praciahu dnia temperaturu pavietra u pakoi;

2) nie rabiła pavietra zanadta suchim;

3) nie zabrudniała pavietra praduktami niapoūnaha zharańnia paliva, siarod jakich najbolš niebiaśpiečnym źjaūlajecca vokiś vuhlarodu (CO) znachodžańnie jakoj u pavietry vyklikaje hetak zvanaje učadzieńnie;

4) davała maksymalnuju temperaturu pavierchni abahravalnaj pryłady nia vyšej 70° C, bo pry bolš vysokaj tempera-tury mahčyma padharańnie pyłu na nahravalnych pryładach;

5) zabiaśpiečvała-b mahčymaść lohkaj uborki pyłu i utrymańnia u čyścini pryładaū apaleńnia.

Najbolš zadavalniaje hetym patrabavańniam systema centralnaha vadzianoha aciapleńnia nizkaha cisku.

Najčaściej za usio u nievialikich škołach (asabliva u sielskich miascovaściach) karystajucca nie centralnym aciapleńniem, a miascovymi aciaplalnymi pryładami, siarod jakich najbolš raspaūsiudžany hetak zvanyja halandzkija hrubki. Topki hetych hrubak pavinny znachodzicca nie u vučebnych pamiaškańniach, a na kalidory, u vestybiuli dy inš.

Aśviatleńnie byvaje: 1) naturalnaje abo dzionnaje, 2) štučnaje.

Krynicaju naturalnaha śviatła źjaūlajecca sonca. Sonieč-nyja pramieńni jošć krynicaj usiaho žyvoha na ziamli. Asabliva vialikaje značeńnie jano maje dla uzrastajučaj istoty. Sonca źjaūlajecca faktaram rostu i zdaroūja. Soniečnyja pramieńni dziejničajuć bakterycytna — heta značyć jany źniščajuć mikrobaū. Niezdarma sonca prazvali „darmovym dezynfektaram". Jarki soniečny dzień badziora padvyšaje pracazdolnaść ludziej, dziejničaje uzbudžalna. Advarotnaje nahladajecca u zmročnyja vobłačnyja dni. Šyroka raspaūsiudžana lačeńnie soniečnym śviatłom.

Našaj metaj źjaūlajecca stvaryć takija umovy u štodzionnym žyćci dziaciej, kab jany u klasie atrymlivali jak maha bolš naturalnaha śviatła. Heta maje asablivaje značeńnie uvosień dy zimoju. Aprača taho, nia treba zabyvać, što važniejšyja pryłady pačućcia čałavieka — zrok znachodzicca u prostaj zaležnaści ad śviatła. Kab atrymać najlepšyja umovy naturalnaha śviatła u klasnych pamiaškańniach, treba:

1) Aryjentavać, jak było užo zaūvažana, vokny na poūdzionny zachad abo na poūdzień, bo pry aryjentacyi vakon na paūdniovy zachad naturalnaja aśvietlenaść pamiaškańnia pavialičvajecca u čatyry razy u paraūnańni z aryjentacyjaj jaho na paūnočny uschod.

2) Kab byli dastatkovyja razryvy ad bližejšych budynkaū, z tym, kab z vakon byū bačny niebaschił. Va umovach horadu hetaje patrabavańnie časta ciažka vykanać. Va usiakim razie treba, kab adlehłaść školy ad suproćlehłaha budynku była-b nia mienš trajnoj vyšyni hetaha budynku.

3) Kab šklanaja płošča vakon adnosiłasia da płoščy padłohi nia mienš, jak 1:4 — 1:6 (hetak zvany śvietłavy kaeficyjent). U niavučebnych (uspamahalnych) pamiaškańniach śvietłavy kaeficyjent moža być źnižany da 1:8. Škło pavinna być dobraha hatunku i čystym.

4) Kab śviatło padała źleva ad dziaciej, bo śviatło śpieradu ślapić, a sprava — daje rezkija cieni na ssytku. Kali śviatła, jakoje padaje źleva niedastatkova, treba rabić dadatkovyja vokny zzadu i sprava. Naadvarot, u inšych pamiaškańniach lepiej, kab śviatło padała zaūsiody z dvoch ci z troch bakoū.

5) Kab vierchni kraj vakna byū jak maha vyšej pad stollu, a nižni kraj na vyšyni 80 cm. ad padłohi.

Najbolš hihijeničnaj krynicaj štučnaha aśviatleńnia źjaūlajecca elektryčnaje śviatło. Z užyvańniem inšych srodkaū štučnaha aśviatleńnia (naprykład, hazy) prychodzicca zhadžacca tolki u tych vypadkach, kali škoła znachodzicca u miascovaści, dzie niama elektryčnaha śviatła.

Padłoha u vučebnych pamiaškańniach pavinna być ščylnaj, roūnaj, hładkaj i nia ślizkaj. Jana pavinna dobra paddavacca myćciu abo nacirańniu (parkiet). Z hetaj metaju dobra mieć draūlanuju afarbavanuju alejnaj farbaj padłohu. Vielmi pažadana pakryćcio padłohi linoleumam. Ścieny i stol pavinny być atynkavany. Paneli na vyšyni 1½ metry treba afarbavać śvietłaj alejnaj farbaj, a vyšejšuju častku ścien dy stol pabialić. Aklejka ścien dy stoli špalerami z hihijeničnaha punktu nahladu źjaūlajecca niepažadanaju.

Škoła patrabuje vadu: a) dla pićciavych metaū, b) dla sanitarnych metaū (prybiralni, umyvalniki), c) dla haspadarčych metaū (uborka pamiaškańniaū, paliūka školnaha učastku dy inš.) i d) dla pažarnych metaū.

Pry najaūnaści vadapravoda pytańnie zabiaśpiečańnia škoły vadoju vyrašajecca vielmi prosta. Karystańnie dla pićcia vadapravodnaj vadoj u syrym vyhladzie moža być tolki u tym

vypadku, kali na heta majecca adpaviedny dazvoł sanitarnaha abo školnaha lekara. Pry adsutnaści hetaha dazvołu vadapravodnaja vada pavinna abaviazkova hatavacca. Vada z miascovych krynic vadazabiaśpiečańnia — studniaū pavinna užyvacca dla pićcia vyklučna u hatavanym vyhladzie.

Dla pićcia vady lepiej za usio karystacca hetak zvanymi fantančykami, jakija mohuć rabicca jak niepasredna ad vadapravoda, tak i ad baka z hatavanaj vady. Pry adsutnaści fantančykaū možna karystacca zvyčajnymi indyvidualnymi šklankami. Najhorš za usio užyvańnie ahulnaj kvarty, bo tady treba sačyć, kab pierad kožnym užyvańniem jana dobra apałaskivałasia.

Bak dla hatavanaj vady abaviazkova pavinien mieć kryšku na zamku dy kran, kab vada brałasia praz kran. Štodzionna, pa skančeńni zaniatkaū, baki treba dobra vyparvać haračym varam, a paśla prasušvać.

Dla myćcia ruk pavinny być rukamojniki, abo krany. Ručniki dy myła dzieci prynosiać z domu. Chavańnie ich u škole pavinna adbyvacca na paasobnych viešałkach.

Aprača klasnych pakojaū, u školach pavinien być šerah inšych pamiaškańniaū, jak naprykład, labaratoryi dy habinety, biblijateka, zala dziela spartyūnych zaniatkaū, raździavalni. U niekatorych školach majucca taksama habinet lekara, muzej, vaterklazet i umyvalny pakoj pry najaūnaści vadapravoda. Vielmi pažadana, kab u škole mieūsia bufet z chałodnymi śniedańniami i harbataj abo kavaj.

Niedachop miesca nie dazvalaje ukazać sanitarnyja zapatrabavańni da usich hetych pamiaškańniaū. My spynimsia tolki na raździavalniach (harderobach), pravilnaje abstalavańnie jakich maje vialikaje značeńnie.

Raździavalni pavinny być zrobleny takim čynam, kab mieć mahčymaść vyvieści vučniaū sa školy u časie pierapynkaū na dvor, a taksama kab nie stvarać u raździavalni ciesnaty. Płošča na kožnaha vučnia u raździavalni pavinna składać nia mienš 0,25 metry. Lepšym typam abstalavańnia viešałak u škole źjaūlajucca indyvidualnyja šafački abo adčynienyja kabiny šyrynioju u 25—30 cm. z palicaju dla hałaūnoha uboru i hniazdom dla abutku. Kali niama hetakich kabin, treba zrabić kručki na adlehłaści u 25 cm. adzin ad adnaho. Harderobnyja pavinny mieć dastatkovaje naturalnaje i štučnaje aśviatleńnie, skraznoje pravietryvańnie i takuju-ž temperaturu, jak u klasie (18° C).

Usim hetym hihijeničnym patrabavańniam adpaviadajuć u bolšaści unoū pabudavanyja školy. Ale jak viadoma, hetych škoł u vasablivaści u sielskich miascovaściach, vielmi mała. Častka ich zrujnavana u časie vajny, a častka nia moža być vykarystana zaraz pad školy, bo hetyja pamiaškańni patrebny vajskovym ustanovam. Tamu treba prystasavać inšyja budynki dla škoł. Robiačy hetaje prystasavańnie, treba asablivuju uvahu źviarnuć na toje, kab taki budynak zabiaśpiečvaū dastatkovuju płošču dla vučniaū u klasach, dastatkovaje naturalnaje aśviatleńnie dy aciapleńnie. Piečy abaviazkova pavinny być spraūnymi i nie čadzić. Unutranaja addziełka pamiaškańnia robicca jak maha bolš hihijeničnaj. Urešcie, škoła pavinna być zabiaśpiečana vadoju u dastatkovaj kolkaści, a dla pićciavych met i naležnaj jakaści.

Važnaje hihijeničnaje značeńnie maje klasnaja mebla, u vasablivaści školnyja łaūki. Jany pavinny adpaviadać uzročnarostavym asablivaściam školnika. Pry zachavańni hetaha pravila školnyja łaūki pavinny davać vučniu mahčymaść mieć pravilnaje pałažeńnie cieła pry usich vučebnych pracesach (pišmo, čytańnie dy inš.), dapuščać lohkuju i svabodnuju pieramienu hetaha pałažeńnia (ustavańnie, usadžvańnie, uvachod dy vychad z-za łaūki dy inš.). Matarjał, z jakoha zroblena łaūka, pavinien być tryvalnym, tannym i zručnym da čystki. Łaūka pavinna utvarać pryjemnaje uražańnie.

Pry pravilnym pałažeńni cieła orhany hrudnoj parožni (serca dy lohkija), a taksama i brušnoj (piečań, straūnik, kišečnik, dy inš.) zachoūvajuć svajo narmalnaje stanovišča, nia ścisnuty; daūhačasnaje i adnabakovaje napružańnie ciahličnaha aparatu adsutničaje, orhan zroku ne pieranapružvajecca. U vyniku hetaha, siarod vučniaū nie nahladajecca „školnych chvarobaū" (skryūleńnie škiletu, blizarukaść), ab jakich my kazali u pačatku artykuła.

Pravilnaja pasada vučnia vymahaje, kab škoła mieła łaūki usich pamieraū (numaroū), pakolki u škole vučacca dzieci roznych uzrostaū, roznaha rostu i z roznymi praporcyjami častak cieła. Najbolš hihijeničnym i najbolš raspaūsiudžanym typam školnaje łaūki źjaūlajecca dvuchmiascovaja łaūka praf. Erysmana. Kažnaja klasa pavinna mieć łaūki nia mienš, jak troch roznych pamieraū (numaroū). Vyšynia siadzieńnia łaūki pavinna składać 28% rostu cieła.

Vyšynia stała składajecca z sumy vyšyni siadzieńnia+dyferencyja. Dyferencyjaj zaviecca roznaść pamiž vyšynioj kraju stała i vyšynioj siadzieńnia łaūki, abo inakš kažučy roznaść pamiž bieraham stała i płoščaj łaūki. Pavialičeńnie albo źmiaščeńnie dyferencyi navat na 2 cm. źmianiaje pravilnaje pałažeńnie cieła. I vialikaja i małaja dyferencyja adnolkava škodnyja. Padbor numaru dla vučniaū vytvarajecca pavodle admysłovych tablic, u jakich adpaviedna rostu pakazana dyferencyja. Siaredniaja dyferencyja zadavalniaje pryblizna 70% vučniaū. Pry kanstruavańni školnaj łaūki vialikaje hihijeničnaje

značeńnie maje taksama dystancyja — adlehłaść ad bierahu siadzieńnia (na haryzantali) da punktu z prastastaūnikam, jaki apuščany ad bierahu stała (źviernutaha da vučnia) da roūnicy siadzieńnia. Dystancyja byvaje stanoūčaj i admoūnaj. Kali piaredni kraj siedzieńnia znachodzicca śpieradu punktu pierasiačeńnia prastastaūnika z roūnicaju łaūki, dystancyja — admoūnaja; kali-ž bierah siadzieńnia znachodzicca zzadu hetaha punktu dystancyja stanoūčaja. Pry stanoūčaj dystancyi vučań budzie zhibać tułava upierad i uniz, nia zmoža abapiracca na śpinku łaūki, a budzie, hałoūnym čynam, abapiracca pravaj rukoj ab stoł. Cieła vučnia pry stanoūčaj dystancyi budzie znachodzicca u niapravilnym pałažeńni. Naadvarot, pry admoūnaj dystancyi tułava budzie blizka la stała, i vučań abapirajecca ab śpinku łaūki.

Školnaja hihijena patrabuje, kab dystancyja składała 3—5 cm. i była admoūnaju.

Vyvučajučy hihijeničnyja normatyvy i pravodziačy ich u žyćcio, nastaūnik zrobicca aktyūnym zmaharom za zdaroūje našaha biełaruskaha padrastajučaha pakaleńnia.

Narodnaja prykazka kaža, što u „zdarovym ciele — zdarovy duch“. Ab hetym pavinien dobra pamiatać kožny, chto maje spravu z vychavańniem dziaciej.

Praf. Łynoūski

ZMAHAJSIA Z TRACHOMAJ

Trachoma źjaūlajecca chraničnaj infekcyjnaj chvarobaj, jakaja, pačynajecca źjaūleńniem krupinak na viekach i abjadnanaj abałoncy vačej i, nareščie, pryvodzić da ciažkoha zachvorvańnia vačej, vynikam jakoha źjaūlajecca aślapleńnie.

Trachoma źjaūlajecca typovaj chvarobaj zabrudnieńnia. Jana pierachodzić ad čałavieka da čałavieka šlacham pošasnaj brudnaj bializny.

Hetaj chvarobaj zachvorvajuć usie uzrosty.

Ad pošasnaści možna uścierahčysia tolki šlacham vykluč-naj asabistaj čystaty i čystaty bializny, a taksama palepšańniem usieahulnych hihijeničnych umoū. Kožnaje dzicia, jak i kožny siabra, siamji, pavinien mieć svoj ułasny ručnik.

Pavažanyja nastaūniki! Pryzvyčajvajcie svaich vučniaū da čyścini i cikaūciesia ichnymi chatnimi hihijeničnymi umovami!

Tolki tam, dzie isnuje niachlujstva možna ličycca z pošasnaściu.

Trymajcie u čyścini adzieńnie i bializnu! Heta — krynica pieraściarohi ad pošaści.

VIZYTACYJA KIRAŪNIKA PALITYČNAHA I KULTURNAHA ADDZIEŁU RAJCHSKAMISARYJATU OSTLAND'U U MIENSKU

U žniūni miesiacy sioleta adviedaū Miensk Kiraūnik Palityčnaha i Kulturnaha Addziełu Rajchskamisaryjatu Ostland'u u Ryzie sp. Nojgebaūer

Sp. Nojgebaūer u tavarystvie Kiraūnika Palityčnaha Addziełu Hieneralnaha Kamisaryjatu Biełarusi sp. Jurdy, miž inšym, źvizytavaū Inspektaryjat Biełaruskich Škołaū pry Hieneralnym Kamisaru Biełarusi. Jon padrabiazna cikaviūsia usioj pracaj Inspektaryjatu, abchodziū usie pakoi i hutaryū z kožnym pracaūnikom ab jahonaj pracy.

Na druhi dzień u Ispektaryjacie adbyłasia narada usich pracaūnikoū Inspektaryjatu, na jakoj pavažany hość zajaviū, što jon zastaūsia zadavolenym z pracy Inspektaryjatu Biełaruskich Škołaū, bo pierakanaūsia, što praca u Inspektaryjacie sarhanizavana dobra i što užo sapraūdy mnoha zroblena dla raźvićcia biełaruskaha školnictva. Spadar Nojgebaūer zaklikaū usich i nadalej płodna pracavać dla raźvićcia biełaruskaha školnictva.

Paśla hetaha hość adkazaū na pytańni pracaūnikoū Inspektaryjatu u spravie urehulavańnia płaty za pracu dla nastaūnikaū, u spravie siarednich i vyšejšych škołaū u Biełarusi, a taksama u spravie vydaviectva školnych padručnikaū.

U kancy narady inspektar Pratasevič ad imia pracaūnikoū Inspektaryjatu padziakavaū sp. Nojgebaūeru za jahonaje i ahułam niamieckich uładaū zacikaūleńnie spravaj raźvićcia biełaruskaha školnictva i za spryjalnyja da biełaruskaje školnaje spravy adnosiny.

PERSANALNYJA ŹMIENY.

Dasiulešni akruhovy školny inspektar u Vialejcy sp. Pratasevič pierajšoū na pracu u ahulnuju administracyju. Na jahonaje miesca pryznačany kamisaryčna sp. Syrakvaš.

ŠKOLNYJA SPRAVY U VAŁOŽYNŠČYNIE.

3-ha žniūnia sioleta u Vałožynie (Vialejskaja akruha) adbyłasia nastaūnickaja kanferencyja, u časie jakoje abmiarkoūvalisia aktualnyja školnyja spravy. Paasobnyja kiraūniki škołaū i rajonny školny inspektar sp. Bitel rabili na joj spravazdačy z pracy u minułym školnym hodzie. Byū taksama pračytany referat na temu „Rola nastaūnika u sučasnaj biełaruskaj škole“.

Na kanferencyi, aprača nastaūnikaū, prysutničali pradstaūniki administracyjnych uładaū, Biełaruskaje Samapamačy, jakija u svaich pramovach horača zaklikali nastaūnikaū da kulturna - aśvietnaj biełaruskaj pracy.

Ad 23-ha lipienia da 25-ha žniūnia u Vałožynie adbylisia kursy dla nastaūnikaū i kandydataū na nastaūnikaū z Vałožynskaha rajonu. Na kursach navučałasia ahułam 160 słuchačoū, jakija prasłuchali kurs biełaruskaje movy, biełaruskaj litaratury, historyi i hieahrafii Biełarusi. Kandydaty na nastaūnikaū vyvučali, aprača taho pedahohiku i metodyki paasobnych pradmietaū.

BIEŁARUSKIJA REFERENTY PRY HIENERALNYM KAMISARU BIEŁARUSI.

My užo paviedamlali našych čytačoŭ ab tym, što Hieneralny Kamisar Biełarusi sp. Gaŭlajtar Wilhelm Kube pryznačyŭ sp. doktara Jachima Skurata za referenta u školnym addziele Hieneralnaha Kamisaryjatu Biełarusi. U henym samym časie pryznačany taksama i inšyja biełarusy na referentaŭ pry Hieneralnym Kamisaru. Tak: inž. Ivan Kasiak pryznačany za referenta u kulturnych spravach, a redaktar „Biearuskaje Hazety“ Anton Adamovič za referenta u spravach prapahandy i presy. Kiraŭnik-ža Biełaruskaje Samapomačy dr. Jermačenka pryznačany mužam davieru Biełarusi i za referenta u palityčnych spravach.

BIEŁARUSKAJE NAVUKOVAJE TAVARYSTVA U MIENSKU

U lipieni miesiacy sioleta Hieneralny Kamisar Biełarusi sp. Gaŭlajtar Wilhelm Kube zaćvierdziŭ statut Biełaruskaha Navukovaha Tavarystva, jakoje źjaŭlajecca pačatkam Biełaruskaje Akademii Navuk.

Spadar Hieneralny Kamisar na prośbu zakładčykaŭ Biełaruskaha Navukovaha Tavarystva pryniaŭ na siabie tytuł Hanarovaha Prezydenta hetaha Tavarystva.

Za Prezydenta Tavarystva pryznačany Hieneralnym Kamisaram Biełarusi muž davieru Biełarusi pry Hieneralnym Kamisaru Biełarusi dr. Jermačenka. Za pieršaha zastupnika pryznačany uradavy kiraŭnik Palityčnaha Addziełu Hieneralnaha Kamisaryjatu Biełarusi sp. Karal-Franc Jurda, za druhoha zastupnika dr. inž. praf. Ivanoŭski.

U skład prezydyjumu uvajšli: mienski akruhovy suddzia Śviryd, praf. Šyperka i redaktar „Biełaruskaje Hazety“ Anton Adamovič. Za navukovaha sakratara pryznačany inž. J. Kasiak.

KANCERTY BIEŁARUSKAJ PIEŚNI I MUZYKI

Apošnim časam u Miensku kožnuju niadzielu adbyvajucca vielmi cikavyja biełaruskija kancerty. Tak: 26.VII byŭ kancert biełaruskaje kameralnaje muzyki, 2.VIII — kancert biełaruskaha choru sp. Mikałajeviča, 9.VIII — kancert symfaničnaje muzyki, 16.VIII — kancert duchavoje arkiestry Mienskaje Palicyi, 23.VIII — kancert, pryśviečany 25-m uhodkam śmierci viedamaha biełaruskaha paety Maksima Bahdanoviča, 30.VIII — kancert, pryśviečany tvorčaści kampazytara Turankova, a 13.IX — tvorčaści viedamaha biełaruskaha kampazytara Teraŭskaha.

U hetych kancertach prymali udzieł: chor Biełaruskaha Mienskaha Haradzkoha Teatru pad kiraŭnictvam Masłava, Biełaruski chor pad kiraŭnictvam Mikałajeviča, symfaničnaja arkiestra pad kiraŭnictvam kampazytara Ščahłova, duchavaja arkiestra Mienskaje Palicyi pad kiraŭnictvam achvicera Kalinoŭskaha, viedamy vijolenčalisty praf. Arłoŭ, salistyja i salistki Mienskaha Haradzkoha Teatru Kupcevič, Vieržbałovič, Bandarenka, Čemerysava, Ščacichin, Šulha, Švajko i inš.

Najvialikšymi i najpryhažejšymi adnak byli kancerty viedamaha biełaruskaha śpievaka tenara Michała Zabejdy-Sumickaha, jaki davaŭ ich dla Miensku u zali Haradzkoha Teatru 3-ha i 4-ha kastryčnika. Jahonyja kancerty byli sapraŭdy niezvyčajnymi, možna skazać śviatočnymi biełaruskimi kancertami. M. Zabejda-Sumicki — syn biełaruskaha narodu, pachodzić z Paleśsia, z Kosaŭskaha rajonu. Jon abdorany pryhožym, liryčnym hołasam i vialikim vakalnym talentam, jaki uściaž raźvivajecca. M. Zabejda-Sumicki čałaviek vysoka-aśviečany. Zabejda-Sumicki skončyŭ Nastaŭnickuju Seminaryju, Nastaŭnicki Instytut i paśla ekanamičny addzieł jurydyčnaha fakultetu Universytetu u Charbinie, kudy jon vyjazdžaŭ z pryčyny vajennaje bury u časie pieršaj suśvietnaj vajny. Budučy u Charbinie, niejki čas pracavaŭ jon za nastaŭnika. Majučy adnak luboŭ da śpievaŭ, jon pačaŭ pad kiraŭnictvam partnerki viedamaha rasiejskaha śpievaka Šalapina Płotnickaj, raźvivać svoj śpiavacki talent i vystupać aslistym u opery. Zabejda-Sumicki adrazu zdabyŭ vysokuju acenu u myzyčnych krytykaŭ u Charbinie, a paśla i u Italii i inš. eŭrapejskich krainach, dzie jon mieŭ svaje kancerty. Budučy dobrym ščyrym biełarusam, jon u prahramu svaich kancertaŭ pobač z operovymi aryjami i ramansami najvialikšych suśvietnych muzykaŭ, uvioŭ biełaruskija narodnyja pieśni. Vykonvajučy-ž hetyja pieśni niazvyčajna pryhoža i udała, jon zdabyvaje im što raz bolšuju słavu. Apošnimi hadami M. Zabejda-Sumicki stała prabyvaje u Prazie, ale časta daje svaje kancerty u roznych haradoch Vialikaj Niamieččyny, a ciapier pryjechaŭ dać niekalki kancertaŭ u rodnym krai, pieradusim u stalicy Biełarusi, a paśla u inšych haradoch. Dalej Zabejda-Sumicki maje namier prabyvać zahranicaj, kab tam svaimi kancertami pašyrać słavu pieśni biełaruskaj siarod tych ludziej, jakija jaje jašče nia znajuć.

Treba zaznačyć, što biełaruskaja pieśnia i muzyka vielmi pamysna raźvivajucca. Kampazytar M. Ščahłoŭ, jak užo nami zaznačałasia, zakončyŭ svaju novuju operu „Lasnoje voziera“, napisaŭ dźvie pieśni dla korpusu Biełaruskaje Samaachovy i šmat inšych biełaruskich pieśniaŭ. Kampazytar Turankoŭ zakončyŭ pierarobku opery „Kvietka ščaścia“ i za apošnija miesiacy napisaŭ ahułam bolš za 40 novych tvoraŭ. Kampazytar Ivanoŭ napisaŭ marš dla Korpusu Biełaruskaje Samaachovy. Inšyja biełaruskija kampazytary, jak Samochin, Zinčuk, taksama płonna pracujuć na muzyčnaj biełaruskaj nivie.

SIOLETNIJA BIEŁARUSKIJA KULTURNYJA JUBILEI I UHODKI.

U „Biełaruskaj Škole“ užo byli adznačany niekatoryja sioletnija biełaruskija kulturnyja uhodki i jubilei, jak prykładam—80-yja uhodki biełaruskaje presy, 25-yja uhodki śmierci viedamaha biełaruskaha paety Maksima Bahdanoviča, 60-yja uhodki naradžeńnia paety Alesia Haruna i 100-yja uhodki śmierci vydaŭca pieršaje biełaruskaje paemy adradženskaje pary Vincuka Ravinskaha.

Aprača hetaha, sioleta prypadajuć uhodki inšych važnych dla biełaruskaha narodu dataŭ. Tak sioleta minuła 20 hod ad dnia śmierci (24.II. 1922 h.) viedamaha biełaruskaha piśmieńnika Jadvihina Š., 50 hod ad dnia naradžeńnia biełaruskaha paety A. Hurło, jaki pradčasna pamior u 1938 hodzie, nia zmohšy pieraniaści balšavickaha prašledu.

18 (31) śniežnia spaŭniajucca 25-ja uhodki słaŭnaha Usiebiełaruskaha Kanhresu, jaki adbyŭsia u 1917 hodzie i jaki radziŭ ab hramadzkich i haspadarsviennych formach biełaruskaha narodu i byŭ razahnany balšavikami za toje, što praca jahonaja nia była zhodnaja z balšavickimi namierami, a nakiroŭvałasia da abvieščańnia niezaležnaści Biełarusi.

Sioleta minaje 100 hod ad dnia śmierci viedamaha historyka praf. Ihnata Daniłoviča, aŭtara kaštoŭnych pracaŭ z historyi Biełarusi.

6-ha žniŭnia minuła 425 hod ad dnia vydańnia u 1517 hodzie drukam u biełaruskaj movie „Biblii“. Pierakłaŭ jaje u biełaruskuju movu i vydaŭ drukam u Prazie słaŭny biełaruski kulturny dziejač i vučony dr. Francišak Skaryna.

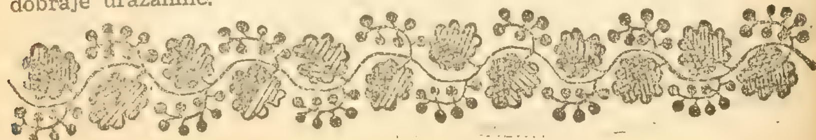
4-ha vieraśnia minuła 25 hod ad dnia adčynieńnia u 1917 hodzie pieršaje biełaruskaje himnazii u Słucku. I urešcie sioleta minuła 20 hod ad zasnavańnia u Miensku vyšejšaje navukovaje ustanovy — Instytutu Biełaruskaje Kultury, pieratvoranaha paśla u Biełaruskuju Akademiju Navuk.

Usie hetyja uhodki nastaŭniki u školach pavinny umieła vykary. stać dla naładžańnia adpaviednych hutarak i śviatkavańniaŭ. Pažadana naładzić adpaviednyja litaraturnyja viečary ci śviatkavańni u češć Alesia Haruna, Maksima Bahdanoviča, Jadvihina Š., Alesia Hurło, Vincuka Ravinskaha, praf. Ihnata Daniłoviča i dr. Franciška Skaryny, u časie jakich treba pračytać specyjalnyja lekcyi ab ichniaj pracy i tvorčaści, sarhanizavać adpaviednyja deklamacyi i h. d. Uhodki vydańnia pabiełarusku „Biblii" možna vykarystać dla aznajamleńnia moładzi z drukam naahuł, z drukam u Biełarusi i z historyjaj i značeńniem knižki. Uhodki praf. Daniłoviča pažadana vykarystać dla naładžańnia hutarki ab značeńni i patrebie vyvučeńnia historyi Biełarusi. Iznoŭ-ža uhodki zasnavańnia pieršaje biełaruskaje siaredniaje škoły i vyšejšaje navukovaje ustanovy treba vykarystać dla aznajamleńnia moładzi z raźvićciom biełaruskaha školnictva u minuŭščynie, u hetak zvanuju załatuju paru u Biełarusi (XV — XVI st. st.) i u paru adradžeńnia. Uhodki Usiebiełaruskaha Kanhresu pavinny pasłužyć pryčynaj dla aznajamleńnia moładzi z biełaruskim vyzvolnickim rucham, z baraćboj biełaruskaha narodu suproć rasiejskaha, polskaha i balšavickaha panavańnia na Biełarusi.

VYSTAŪKA BIEŁARUSKAHA NARODNAHA MASTACTVA U MIENSKU

Doŭno užo śćvierdžana, što biełaruski narod maje vialikija zdolnaści da mastackaje tvorčaści. Zdolnaści hetyja prajaŭlajucca na kožnym kroku, u biełaruskaj pieśni, muzycy, architektury, malarstvie, raźbie, kiramicy, u słaŭnych biełaruskich tkaninach i roznych vyšyvankach. Biełaruskija tkaniny, samadziely, vyšyvanki užo davoli šyroka viedamyja u śviecie, ale nie na hetulki, na kolki jany zasłuhoŭvajuć. Pry tym časta jany viedamyja nia jak biełaruskija, a jak polskija ci rasiejskija, bo imi chvalilisia, jak svaimi na roznych vystaŭkach palaki i rasiejcy. Hetak było praz uvieś čas ichnaha panavańnia na Biełarusi. Palaki i rasiejcy nia tolki eksploatavali naš kraj u sensie ekanamičnym, ale taksama i kulturnym. Usie našyja kulturnyja bahaćci jany pakazvali śvietu jak svaje ułasnyja. Takim čynam dziełasia vializarnaja kryŭda nia tolki dla biełarusaŭ, ale i dla tych ludziej, jakija chacieli paznać tvarcoŭ mastactva, bo ich zaŭsiody ašukvali. Ciapier adnak, kali Biełaruś apynułasia pad apiekaj Vialikaj Niamieččyny, pałažeńnie źmianiłasia, ciapier i biełaruski narod maje mahčymaść pakazać svaje bahaćci pad svaim ułasnym imiem. Praŭda, jašče idzie vajna i čas nia nadta spryjaje dla hetaha, adnak užo šmat robicca i u hetym kirunku. Voś užo sioleta adbylisia vystaŭki: biełaruskaha vyjaŭlenčaha mastactva u Miensku, biełaruskaje narodnaje tvorčaści u Baranavičach i 6.IX była adčyniena vystaŭka narodnaha biełaruskaha mastactva u Miensku.

Na vystaŭcy u Miensku u vialikaj zali Akruhovaha Kamisaryjatu (był. Dziaržaŭnaja Biblijateka) sabrany byli ekspanaty tolki z Mienskaha rajonu i tolki z adnaje haliny biełaruskaha narodnaha mastactva. Na vystaŭcy hetaj pakazany tolki tkaniny (kužal, dyvany, ručniki, vyšyvanaja biełaruskaja vopratka, pajasy), i roznyja vyšyvanki, adnak ichnaja kolkaść, ichnaja roznarodnaść, rabili na naviedvalnikaŭ vielmi dobraje uražańnie.

BIEŁARUSKAJA ŠKOŁA

II-aja ČASTKA — DLA VUČNIAŪ

№ 5 — II | Miensk, Vierasień—Kastryčnik, 1942 h. | Hodl

Dr. J. SKURAT
Referent Školnaha Addziełu
pry Hieneralnym Kamisaru Biełarusi

U ŠKOŁU!

Voś my užo pačynajem druhi, 1942 — 43, navučalny hod u svaich biełaruskich narodnych školach i himnazijach.

Hetuju mahčymaść zabiaśpiečyŭ nam vialiki niamiecki narod, advažnyja žaŭniery jakoha nazaŭsiody prahnali z našaj śviatoj ziamli vorahaŭ našych — čužyncaŭ — balšavikoŭ i žydoŭ, što na praciahu mnohich hod luta ździekvalisia z našych baćkoŭ, matak, bratoŭ i siaścior.

Pačynajučy novy školny hod, Vy nie pavinny zabyvacca
na toje, što Vaša vučoba u škole patrebna nia tolki dla Vaša-
ha asabistaha žyćcia, ale i dla spravy adbudovy našaj Baćkaŭ-
ščyny — Biełarusi. Vy pavinny rychtavać siabie dla novaha
žyćcia u novaj Eŭropie, kab zdabyć u hetym žyćci słavu sabie
i usiamu našamu słaŭnamu biełaruskamu narodu.

Hetaj mecie, mecie padrychtoŭki siabie da budučaha žyć-
cia siarod eŭrapejskich narodaŭ, služać usie pradmiety škol-
nych zaniatkaŭ.

Vyvučeńnie našaj rodnaj biełaruskaj movy i litaratury,
jakuju palaki u byłoj Polščy nie dapuskali naahuł u škoły,
a balšaviki niamiłaserna kalečyli, pavinna zaniać asabliva pa-
česnaje miesca u škole. A mova naša sapraŭdy bahataja i mi-
łahučnaja. U našaj rodnaj movie jašče ad staražytnych časoŭ,
kali rasiejcy i palaki navat nia mieli svajoj litaratury i druku,
stvorana bahataja litaratura. Najlepšyja tvory hetaj litaratury
i šmatlikija tvory narodnaj paezii u byłych savieckich škołach
byli zabaronieny, bo jany vučyli palka lubić našu Baćkaŭšč y-
nu i nienavidzieć vorahaŭ našych.

Na hetyja navuki tamu Vy pavinny zvaračać vielmi viali-
kuju uvahu.

A skažam, takija navuki jak historyja i hieahrafija Bieła-
rusi balšavikami i palakami zusim nie dapuskalisia u škoły, bo
jany bajalisia, kab naš narod nie paznaŭ vialikich bahaćciaŭ
svajoj Baćkaŭščyny i słaŭnaha minułaha našaha narodu. A na-
rod naš u minułym mieŭ značna bolšuju kulturu, čym rasiejcy
i palaki, i vajavaŭ tamu z imi u abaronu svajho kraju i žyćcia.
Hetyja navuki raźvivajuć u nas pačućci našaha nacyjanalnaha,
a nie balšavicka-žydoŭskaha, honaru i našaj nacyjanalnaj bie-
łaruskaj śviedamaści. Voś čamu zacikaŭlenaść i lubaść da he-
tych navuk pavinny stacca taksama adnym z važniejšych Va-
šych zadańniaŭ.

Balšaviki va usim imknulisia adharadzicca kalučym drotam
ad Eŭropy i eŭrapejskaje vysokaje kultury, kab papiavolenyja
imi narody nie zrazumieli ichnaj balšavickaj many. Dziela he-
taha vyvučeńniu zamiežnych movaŭ u savieckich škołach nie
nadavałasia surjoznaha značeńnia. Ciapier-ža, kali Biełaruś da-
łučajecca da Novaje Eŭropy, i naš narod ulivajecca u siamju
eŭrapejskich narodaŭ, dla našaha-ž dabra — dla adradžeńnia

i raźvićcia našaje biełaruskaje kultury, my pavinny avałodać
zamiežnymi movami i u pieršuju čarhu movaju vialikaha nia-
mieckaha narodu, jaki vyzvaliŭ nas ad čužyncaŭ. Niamieckaja
mova źjaŭlajecca najbahaciejšaj movaj u śviecie, i u hetaj
movie stvorana bahataja litaratura i navuka.

Adbudova Baćkaŭščyny patrabuje šmat specyjalistych u
roznych halinach žyćcia (sielskaja haspadarka, pramysłovaść,
handal, achova zdaroŭja, kultura i h. d.). Dla taho, kab nabyć
hetyja specyjalnaści, treba dobra viedać matematyku, fizyku,
chemiju, pryrodaznaŭstva, rysavańnie i inš. pradmiety našaj
školnaj prahramy.

U Vašaj ciapierašniaj vučobie, praŭda, jošče šmat ciažkaś-
ciaŭ (adsutnaść novych padručnikaŭ, niedachop šsytkoŭ i h. d.).
Ale hetyja ciažkaści va umovach vajny i zrujnavańnia nia mo-
huć być adrazu źlikvidavanyja; tym nia mienš častka užo na-
pisanych padručnikaŭ u hetym navučalnym hodzie budzie vy-
dana, bo da ich druku užo prystuplena. (Biełaruski pravapis,
Lemantar, Biełaruskaja hramatyka i inš.).

Adnačasova zvaročvajem Vašu uvahu i na pytańnie dyscy-
pliny i kulturnaści, bo dyscyplinavanaść u pieršuju čarhu da-
pamahaje avałodańniu navukaj. U savieckaj-ža škole panavali
niedyscyplinavanaść i razbeščanaść. Hetaha nie pavinna być
u našaj rodnaj biełaruskaj škole. Biełaruski vučań pavinien
być uzorna dyscyplinavanym i vietlivym jak u vadnosinach
da nastaŭnika, tak i da svaich siabroŭ, baćkoŭ i starejšych.
Jon pavinien być taksama i achajnym, dajučy u hetym pry-
kład inšym.

Dyk za družnuju vučobu u svajoj rodnaj škole!

Vyvučajcie biełaruskuju łacinicu!

Łacinicaj, h. zn. šryftam staražytnych rymlanaŭ, karystajucca ciapier amal usie narody śvietu. Tolki rasiejcy, baŭhary, serby i častkava uschodnija ukraincy dy biełarusy pasłuhoŭvajucca hraždankaj.

Niamiecki narod da minułaha hodu, adnačasna z łaciničnym šryftam, užyvaŭ svoj nacyjanalny hatycki šryft, a ciapier karystajecca vykłučna łacinicaj.

Łacinica nie źjaŭlajecca dla nas, biełarusaŭ, niejkaj navinaju, bo jana užo z daŭnych časoŭ u nas užyvajecca, tak, prykładam, łacinicaj drukavałasia pieršaja biełaruskaja hazeta „Mužyckaja Praŭda" (1862 h.), časapis „Naša Niva" (1906 — 1915 h. h.), knihi F. Bahuševiča („Dudka biełaruskaja", „Smyk biełaruski" — 1891—1894 h. h.) i h. d.; a u zachodniaj častcy Biełarusi, jakaja znachodziłasia bližej da zachodnia-eŭrapejskaje kultury, łacinica amal praz uvieś čas była i jošč adzinym šryftam.

Zusim zrazumieła, što vyvučać i karystacca nam dvuma šryftami vielmi niavyhadna i navat škodna, bo pry takim stanie tarmozicca raźvićcio našaha druku, a tamu i našaje nacyjanalnaje kultury. Nam treba vybrać adzin ahulny šryft. I my vybirajem łacinicu, bo jana źjaŭlajecca šryftam, jaki užyvajuć usie kulturnyja narody. Uvodziačy łacinicu, my chutčej nablizimsia da Eŭropy i jaje vysokaje kultury. Karystajučysia joju, nam bolš buduć dastupny navukovyja i kulturnyja skarby eŭrapejskich narodaŭ, a adnačasna i našaja kultura i piśmienstva buduć bolš dastupnymi dla paznavańnia eŭrapejskimi narodami.

Voś čamu zahadam Rajchsministra Uschodnich Abšaraŭ z 25 červienia 1942 h. łacinica uvodzicca u narodnyja škoły Biełarusi. Pryčym, uvodzicca jana pastupova: u hetym hodzie joju buduć karystacca vučni 1-je i častkava 2-je klasy narodnaje škoły. Vučni-ž astatnich klasaŭ taksama pavinny pryvučacca da pasłuhoŭvańnia łaciničnym šryftam. I čym chutčej Vy jaho zasvoicie, tym lepš.

Sviata dažynak

Ad staražytnych časoŭ našy dalokija praščury zajmalisia pieravažna ziemlarobstvam. Hetym i tłumačycca, što narodnyja śviaty, zvyčai i paezija u nas majuć ziemlarobčy charaktar, žyvuć śviatymi idejami uradžaju, vysokimi dumkami ab chlebie, jak asnovie asnoŭ sialanskaha dabrabytu.

Zusim naturalna, što para žniva — para atrymańnia zasłužanaje apłaty za hod ruplivaje pracy — źjaŭlajecca va usim łancuhu hadavoje ziemlarobčaje dziejnaści biełarusa,- sielanina najbolš uračystaj i radasnaj, a tamu śviatkavańnie dažynak źviazana u nas z całym šeraham duža cikavych abradaŭ i pieśniaŭ.

Z niaskryvanaj radaściu čakaje dobry haspadar taje ščaślivaje časiny, kali prydziecca jamu źbirać apošnija snapy z svaich paletkaŭ. Da hetaje uračystaje časiny jon rychtujecca staranna: zaprašaje zahadzia z susiedzkich chataŭ žniejek i rychtuje dla ich dobry pačastunak.

Voś u vyznačany dla dažynak čas prychodziać da jaho zaprošanyja žniejki, śniedajuć i nakiroŭvajucca u pole. Vietła sustrakaje ich niazžataja pałoska, nizka kłaniajucca załatyja kałasy.

Družnaj čarodkaju i z zvonkimi pieśniami biarucca jany za rabotu. Kali-ž rabota padychodzić da kanca, žniejki kładuć svaje siarpy. Adna z ich pačynaje z nievialičkaha pakinutaha niedažatym kavałka pola rvać jaho ściablinki i składać u vapošni snop. Abrad hety zaviecca u narodzie „zaviŭka barady" i symbalizuje saboju rolu mužčyny - haspadara u sielska-haspadarčaj pracy. Inšyja žniejki płatuć hetym časam sa zbožža vianok i śpiavajuć:

Išoŭ kazioł pa miaže
Dzivicca baradzie:
— Barodańka, barada!
Usia dziohciem ulita,
Biarostaj uvita:
Aŭdotańka, nia hulaj,
Biarostańku abbiraj!
Aŭdotańka nie lažy,
Biarostańku abližy!
Išoŭ kazioł pa miaže
Dzivicca baradzie:
— Čyja-ž heta barada
Usia miodam ablita,
Čornym šoŭkam abvita?
— Lubuška, nia hulaj,
Čorny šoŭk abmataj!
Lubuška, nie lažy,
Barodańku abližy.

„Zaviŭšy baradu“ i sploŭšy vianok, žniejki zbirajucca u siało. Taja žniejka, što „zavivała baradu“ i zvyčajna zaviecca carycaju dažynak, kładzie vianok sabie na hałavu. Astatnija biaruć snop — „baradu“. Zatym usie jany pad pravadyrstvam carycy dažynak sa śpievami nakiroŭvajucca da doma haspadara. Załaciacca i pieralivajucca viasiołkami žytnija kałasy na vianku carycy dažynak. Piaščotna całujuć ich sonečnyja pramieni — žartaŭniki. A jana, symbal ščaścia i bahaćcia, uračysta stupaje pa ziamli. Raznosiacca pa polu zvonkija hałasy žniejek i dzieści daloka, za łuham, tanuć u race:

A u nas siahońnia vajna była,
Usio pole zvajavali,
U kopački paskładali.
Dzie horačka;
Tam kopačka;
Dzie łažočak,
Tam stažočak.

U pieśniach hetych, što śpiavajuć pa darozie u viosku, vykazvajucca pažadańni atrymać ad haspadara zasłužanuju płatu:

Žmiali pole miaciołkami,
Idziem u dvor viasiołkami.
Zaściłajcie stały, łavy,
Iduć hošci niabyvały;
Adčyniajcie ščytovy varoty,
Iduć žniejki z raboty.

Padyjšoŭšy da haspadarskaha domu, žniejki spyniajucca i čakajuć samoha haspadara. Pry hetym śpiavajecca hetkaha źmiestu pieśnia:

Dobry viečar, panočak,
Žnimi z hałoŭki vianočak.
. . . .
Nie chavajsia, panie, pad łavu,
Dy vyjdzi da nas na raspravu:
A my budziem raspraŭlacca,
Za vianok tarhavacca,
My budziem rubla braci,
Bo nam było ciažka žaci.
Daj nam, panie, čyrvan złoty,
Bo my žali dla achvoty.

Pačuŭšy ich hałasy, haspadar vychodzić i nabližajecca da žniejek. Caryca dažynak u hety čas źnimaje z svajoj hałavy vianok — symbal pachvały i pašany dobramu haspadaru — i nadziaje jaho na hałavu haspadara. Apošni pavinien za heta „zapłacić“ carycy dažynak hrašyma ci padaravać joj chustku, a usich astatnich žniejek bahata pačastavać.

Na zaprosiny haspadara, jany iduć u chatu. Užo u sieniach ich sustrakaje haspadynia, trymajučy u rukach chleb, sol, syr i harełku, jakimi tut-ža ich i častuje. U vypadku, kali viačera užo hatova, haspadynia zaprašaje žniejek za stoł.

U chacie žniejki naŭpierad staviać snop — „baradu“ [1]) na samaje pačesnaje miesca, pad abrazami, potym sadziacca za stoł, častujucca i pjuć harełku za zdaroŭje haspadara, haspadyni i ich dziaciej.

U časie hetaje biasiedy śpiavajucca pieśni, u jakich uschvalajecca bahaćcie, haspadarnaść i haścinnaść haspadara i haspadyni:

Vysok javar, vysok,
Nad usimi javarami!
A bahat naš pan, bahat
Nad usimi panami.
U poli kapami,
A u humnie stahami;
A ni uvajšci, a ni ŭjechaci,
Ni sokału ŭlacieci,
Tolki panu pahladzieci.

Z vialikaj radaściu dla nas patrebna ścvierdzić, što nia hledziačy na varožyja nam staranni čužyncaŭ z zachadu i uschodu, hetaje pryhožaje narodnaje śviata, jak i abrady, zvyčai i pieśni, źviazanyja z im, usio-ž nie zabyty, zachavalisia u narodzie i žyvuć dahetul.

[1]) U inšych miescach Biełarusi, zamiest dažynkavaha snapa — „barady“ užyvajecca snop — „baba“. Tak zaviecca snop, na jaki apranajecca žanočaja saročka i zaviazvajecca chustka.

I ciapier, kali nam, Biełarusam, dana mahčymaść nacyjanalnaha adradžeńnia, hetych sapraŭdy narodnych śviataŭ, zvyčajaŭ i paezii, jakija na praciahu mnohich stahodździaŭ upryhožvali žyćcio našaha narodu, treba i nadalej trymacca.

Śviatkavańnie dažynak

Na pačatku kastryčnika sioleta na abšary Hieneralnaha Kamisaryjatu Biełarusi uračysta byli śviatkavanyja dažynki — zakančeńnie pracy nad zboram pładoŭ našaje ziamli.

Najbolš uračysta śviatkavalisia dažynki u Miensku. Było heta u niadzielu — 4 kastryčnika. Na dažynki hetyja źjechalisia delehaty biełaruskaha sialanstva ad usich akruhaŭ Hieneralnaha Kamisaryjatu Biełarusi. Ranicaj u hety dzień u mienskich śviatyniach adbylisia uračystyja nabaženstvy, a paśla adbyŭsia uračysty akt na placu Vysokaha Miesta pierad budynkam Hieneralnaha Kamisaryjatu, u časie jakoha pradstaŭniki biełaruskaha narodu uručali Hieneralnamu Kamisaru Biełarusi dary z pładoŭ biełaruskaje ziamli. Pry hetym Hieneralny Kamisar Biełarusi sp. Vilhelm Kube i Kiraŭnik Biełaruskaje Samapomačy dr. Jermačenka skazali pramovy na aktualnyja temy i ab biełaruskich narodnych zvyčajach dažynkaŭ.

Va uračystaści dažynkaŭ pryjmała udzieł i škołnaja biełaruskaja moładź. Na plac Vysokaha Miesta zahadzia pierad uračystym aktam prybyli užo vučni usich biełaruskich mienskich škołaŭ. Moładź pieravažna była prybranaja u nacyjanalnuju biełaruskuju vopratku, a u rukach niasła abo kraski, abo kałasy, abo biełaruskija i niamieckija ściažki. Na hałoŭkach niekatoryja dziaŭčatki mieli pryhožyja vianočki z krasak i kałasoŭ. Kali skončyli abdaroŭvać Hieneralnaha Kamisara Biełarusi sialanskija delehacyi, tady da jaho zbližyłasia delehacyja vučniaŭ. Jana pryvitała Hieneralnaha Kamisara pryhožym, całaj hrupaj pradeklamavanym, biełaruskim vieršam, u jakim była vyražana padziaka za vyzvaleńnie, i padała bukiet z krasak i kałasoŭ. Scena hetaja była vielmi miłaja.

Pa paŭdni u Haradzkim Parku la Śvisłačy adbyłosia narodnaje hulańnie z mastackimi vystupleńniami mienskich artystych, arkiestraŭ i vučnioŭskaje moładzi.

U inšych haradoch vučnioŭskaja moładź taksama pryjmała dziejny udzieł u arhanizacyi śviatkavańnia dažynkaŭ, i usiudy była vielmi miła spatykanaja.

Para za navuku

Pryjšła vosień. Asypałasia liście, ahaliłasia ziamla. Ptuški raźlacielisia. Nastali karotkija tumannyja dni.

U niadzielku, pryjšoŭšy z carkvy, skazaŭ Michasioŭ baćka:

— Zaŭtra pačynajecca vučeńnie. Para našamu Michasiu sadzicca za lemantar... Hodzi, brat, tabie bibiki bić, para i za navuku bracca!

Apošnija słovy baćka skazaŭ da Michasia. Zaniepakoiŭsia Michaś. Cèły roj dumak razam praniośsia u jaho hałavie.

— Što-ž, — padumaŭ jon sam sabie: — vučycca — dyk vučycca!

Jamu adno chaciełasia u školu, tolki bajaŭsia jon nastaŭnika.

— Tata, a ci bjecca nastaŭnik? — spytaŭ nie biaz tryvohi Michaś baćku.

— Jak budzieš dureć u škole dy nia budzieš słuchać nastaŭnika, a budzieš lenavacca, to i budzie svarycca, dy i ja sam nie pachvalu ciabie za heta.

— Nu, nie brat, dudki! — padumaŭ Michaś: — dureć to ja nia budu, a vot staracca, dyk budu.

I u Michasia jak kamień zvaliŭsia z serca.

Nazaŭtra ustaŭ jon rana. Załatała matka jaho chałacik, ušyła huziki. Umyŭsia Michaś staranna, navat vušy pamyŭ, jak śled.

Paśniedaŭšy na skoruju ruku i uziaŭšy u vadnu kišeniu chleba, a u druhuju — žmień try harochu, Michaś pamknuŭsia užo iści.

— Hladzi-ž, synok! — spyniŭ jaho baćka. — Słuchaj nastaŭnika, bo niavučony usiorŭna, jak ślapy. A vučony čałaviek nidzie nie prapadzie. Dyk hladzi-ž, nia trać darma času, kab ja z matkaju ciešylisia z ciabie!..

Hetyja prostyja bačkavy słovy rasčulili Michasia, bo u jaho było dobraje i miakkaje serca. U jaho navat pakazalisia na vačoch ślozy...

Acioršy tvar rukavom siarmiažki, jon vyjšaŭ z chaty dy pabieh u škołu.

U vyraj

Z prychodam vosieni pačynajuć ad nas lacieć ptuški u vyraj. Jašče ciopła, i ptuški mahli-b žyć u nas doŭha. Ale daroha u ich vielmi vialikaja. Naša łastaŭka, naprykład, pralataje darohu adlehłaściu da dziesiaci tysiač mil. Šmat mienšaja daroha u ziaziulki i drazda. U husiej vyraj niedaloki, a kačak časam možna bačyć i uzimku.

Jakim ptuškam treba daloka lacieć, tyja pieršyja źbirajucca u darohu. U pačatku vosieni jany užo usie pavylatajuć. Zastajucca tolki varony, hałki, vierabji, dziatły dy jašče kolki lasnych ptušak.

Čamu-ž ptuški pakidajuć nas na zimu i čamu inšyja zastajucca? Kažuć choładu bajacca. Ale-ž varony, vierabji, i dziatły usio roŭna ptuški, a voś zimoju u nas.

Nia choład, a hoład honić ad nas našych ptušak. Vierabji, varony i hałki žyviacca atruskami ad čałaviečaj jady. Dziela taho jany uzimku trymajucca bližej da budynkaŭ. Lasnyja-ž ptuški jaduć nasieńnie z roznych ziołak i drevaŭ, a dziatły vydzioŭbajuć z-pad kary much i čarviakoŭ, što pazašyvalisia tudy ad choładu dy adrantvieli tam na zimu. Hetyja ptuški i zimujuć u nas.

A dzie-ž voźmuć sabie jadu tyja ptuški, što žyviacca čarviačkami dy roznymi kazurkami? Uzimku nijakich kazurak niama, bo jany załaziać u ziamlu, zašyvajucca u ščyliny, pad karu suchastoju, abo zusim hinuć.

Nie znachodziać sabie jady uzimku i bałotnyja ptuški: busły, žuravy, bukasy. Usie bałoty i aziory zamiarzajuć. Dziela taho i hetyja ptuški prymušany lacieć ad nas u vyraj.

Pierad adlotam ptuški pačynajuć niepakoicca. Maładyja prabujuć svaje siły u pavietry pad kamandaju starych. Usie razam źbirajucca u hramadki, radziacca dy potym kružacca nad ziamloju. Zdarajecca bačyć u poznuju vosień dvuch, troch abo adnaho busła na łuzie. Stajać jany siratliva, padkorčyŭšy nohi, dy sumna hladziać na chałodnuju vosień. Heta — słabyja i niadužyja. Ich nia puścili u vyraj busły, kab nie nadać sabie kłopatu u darozie. Navat svojskija kački i husi pačuvajuć čas vyraju. Jany padlatajuć, kryčać i łapočuć kryłlami. Heta pačućcio załožana u ich ad natury, bo kaliś prodki ich byli dzikija i latali u hety čas u vyraj.

Latajuć ptuški rozna, nie adnaka. Žuravy — klučami, husi naŭskoś radkom, kački — papiarečnymi roŭnymi radami, a špaki i sałaŭi — čarodkami. Tolki ziaziulka lacić adna i nikoli ni z kim nie kampanuje.

Śpieradu laciać samyja dužyja dy razumnyja ptuški — pravadyry. Jany pieršyja raschiłajuć pavietra, a zzadu lacieć lahčej. Kali adzin pravadyr utomicca, jaho zamianiaje druhi. Usie ptuški słuchajuć pravadyra. Pa jaho zahadu spuskajucca adpačyvać abo i pieranačavać. Tady pravadyry stajać pa čarzie na varcie. Na načleh ptuški spyniajucca tolki u chmarnuju, daždžlivuju noč, a to laciać i unačy. Tady darohu jany paznajuć pa zorkach abo pa mlečnym šlachu.

Ptuški, jak i ludzi, majuć svaje darohi, jakimi laciać kožnaha hodu. Najčaściej takimi darohami byvajuć reki ci zory. Často zdarajecca, što i razumnyja pravadyry źbivajucca z darohi dy błudziać. Kryčać tady ptuški, sklikajucca, kab nie pahubicca, dy znoŭ radziacca. Časam skrepić maroz paśla daždžu, — hinuć tady ptuški z hoładu. Bura nia raz zastaje ich nad moram. Zmučanyja, stomlenyja, kidajucca jany u chvali marskija dy hinuć. Mnoha ptušak zabivajuć ludzi u darozie. Maleńkich jaduć vialikija drapiežnyja ptuški. Da miesca chacia-b pałova dalacieła!

Na čužynie ptuški žyvuć usie razam. Tut popleč i knihi, i bukasy, i kački, i čapli. A navokała — drabiaza: vałasianki, bieražanački, žaŭruki... Usie jany tut adno žyru šukajuć. Hniozdaŭ na čužynie nia robiać, pieśniaŭ nie śpiavajuć, a cierpialiva čakajuć, poki končycca naša zima. Tady varočajucca u rodny les, na łuh, na pole, dzie letaś pakinuli svaje rodnyja hniaździečki.

U škole

U vieraśni miesiacy my pajšli u školu.

Ja chadžu u školu achvotna i starajusia, kab nie spaźnicca. Ustaju ja u siomaj hadzinie, myjusia, adziajusia i śniedaju. Paśniedaŭšy, źbiraju svaje sšytki i usio patrebnaje u torbačku. Pa darozie zabiahaju da Mikoły i Hanuli, kab razam z imi iści u školu.

Ja chadžu u školu druhi hod i užo dobra čytaju. Niadaŭna nastaŭnik mianie pachvaliŭ. Jak viarnusia sa školy, to kožny dzień što-niebudź pačynaju čytać svajoj mamie. Mama ciešycca, što ja dobra čytaju i časam spytaje:

— A ci pomniš ty, što čytaŭ učora?

Ja kažu, što pomniu, i tady mama kaža, što u mianie dobraja pamiać.

Asieńni doždž

Učora našy baćki kapali bulbu u poli. My im pamahali. Nas było čaćviora: Moj starejšy

brat Tomka, dźvie mienšyja siastryčki — Vala i Marysia — i ja. Mianie zavuć Tonik. Baćki z Tomkaj kapali bulbu, a my jaje źbirali i kłali u miašok.

Raptam nadyjšła chmara, zrabiłasia ciomna i pajšoŭ vialiki doždž. My z Marysiaj nia mieli čym nakrycca ad daždžu i dzieła he'aha pačali pramakać. Doždž byŭ chałodny. Mama skazała nam biehčy da chaty. My pabiehli, ale pakul my dabiehli, pramokli da nitki.

U chacie babula zahadała nam źniać usio mokraje i pieraapranucca. Babula kazała, što kali my prastudzimsia, dyk možam zachvareć. My pieraapranulisia u suchoje, i adrazu nam stała ciopła.

Dobraja Zosia

Zosia vychodziła u školu. Mama kaža:

— Zośka, na tabie łustačku chleba z masłam. Jak budzie vialiki pierapynak u škole, to źjaš.

— Dziakuj, mamačka, — skazała Zośka i pabiehła u školu.

Prajšli try lekcyi i padyjšoŭ vialiki pierapynak. Zośka vyniała z torbački svoj chleb i chacieła ješci. Ale tut jana ubačyła, što jaje siabroŭka Hala siadzić na łaŭcy u kutočku i vielmi blednaja. Baćki Hali pahareli u časie vajny i ciarpieli niedastatak. Zoścy zrabiłasia vielmi škoda Hali. Jana padyjšła i skazała:

— Hala, na tabie łustačku chleba, źješ, ty musić hałodnaja.

— Hala maŭčała.

Zośka zrazumieła, što Hali prykra brać ad jaje chleb.

Tady Zośka dadała:

— Hala, važmi, ja tabie daju ad ščyraha serca.

Hala uziała chleb i pačali ješci, a Zosia pabiehła da svaich siabrovak. Jana była vielmi rada. Nikoli kavałačak chleba nie zrabiŭ joj takoj radaści, jak siońnia

Biełaruskaja ziamlica

Biełaruskaja ziamlica
Mianie uzhadavała,
Maci ŭ movie biełaruskaj
Pieśni mnie śpiavała.

Heta mova i kraj rodny
Nad usio mnie miły,
Nie mahu ich adčuracca
Da samaj mahiły.

Nie mahu ich adčuracca,
Jak ruki, jak voka —
Niachaj słava Biełarusi
Pływie ŭ śviet šyroka!

Muraviej-pracaŭnik

Chodziačy pa lasoch dy paloch, što ja vielmi lubiŭ, mnie nia raz prychodziłasia sustrakacca prosta z dziŭnymi źjavami.

Adnaho razu, mocna stamiŭšysia, ja siadzieŭ, adpačyvajučy na miakkaj kupinie. La rejki čyhunki, jakaja tut prachodziła, ja ubačyŭ muraŭja. Jon nijak nia moh pieraciahnuć na druhi bok kavałačak dreva: uźbiarecca pa zasochłaj travincy na rejku, a pakłažy nijak nia moža uźniać tak vysoka. „Sviadoma jon heta robić, ci prosta tak?“ — dumaŭ ja.

Raptam muraviej kinuŭ toje, što nios i, adpoŭzšy ad rejki, zataiŭsia pad adzinoka ležaŭšym kamienčykam.

„Što heta značyć? Čamu jon to tak uparta staraŭsia pieranieści praz rejku patrebny jamu kavałačak dreŭca, to zusim kinuŭ jaho i navat schavaŭsia?“

Minuta, dźvie... Pacichu pačynaje družeć rejka. Značyć siudy idzie ciahnik. „Aha, majučy bolš tonki słuch, jon pieršy pačuŭ nablizeńnie ciahnika i zahadzia schavaŭsia ad niebiaśpieki“.

— Cikava, što-ž budzie dalej? — padumaŭ ja.

Kali ciahnik prajšoŭ, ja znoŭ sieŭ na toje-ž miesca. Muraviej vylez z-pad kamienia, uziaŭ u łapki svaju pakłažu, uzabraŭsia pa traŭcy uvierch i pieralez na toj bok rejki; paśla hetaha jon adpačyŭ, i jamu lohka było užo nieści svaju pakłažu.

— Taki mały, a kolki upartaści, kiemkaści, — dumaŭ ja.

— Voś tak pa kavałačku, pa kavałačku i vyrastaje, jak u ludziej, ceły muraŭiny horad: im tam i ciopła i sytna uzimku. Praca usio pieramahaje.

MIKOŁA CIEŁEŠ.

Dva kałodziezi

(kazka)

Pasusiedztvu žyło dvoje sialan — Janka i Piatro. U kožnaha na dvare byŭ kałodzież. Janki byŭ adkryty dla usich, chto žadaŭ brać vadu. Zranku da viečara kala kałodziezia źvinieli viodry, i čulisia viasiołyja hałasy žanok i dziaciej: „Jakaja dobraja vada! Ni u vadnym kałodziezi niama takoj smačnaj vady“.

Piatro nikoha nie padpuskaŭ da svajho kałodziezia. Zranku jon čerpaŭ z jaho vadu, paśla ščylna začyniaŭ pakryškaj i zamykaŭ jaje. Na dabratu Janki Piatro złavaŭ: „Nie čałaviek ty, Janka. Voś pačakaj vybiaruć usiu vadu susiedzi, prydzieš da mianie. Tady ja paśmiajusia z ciabie“. Ale vada u kałodziezi Janki nia tolki nia ubyvała, a z kožnym dniom prybyvała; kałodzież napaŭniali padziemnyja chałodnyja krynicy.

U kałodziezi Piatra źjaviŭsia spačatku drenny pach ćvili, a u siaredzinie leta vada zusim papsavałasia. Jaje nielha było užyvać dla čałavieka i žyvioły.

Tady Piatro pryjšoŭ da Janki i saromliva zapytaŭ — „Dazvol mnie brać z tvajho kałodziezia, choć-by adno viadro vady u dzień“.

— „Čamu tak mała? — ździviŭsia Janka, — biary kolki tabie treba, ty viedaješ, što čym bolš ludziej biare vadu z kałodziezia, tym smačniejšaj i čyściejšaj stanovicca vada u hetym kałodziezi.

A. P.

* * *

Chto skazaŭ: „I ja z narodam“,
Chto z im popleč staŭ, jak z bratam,
Chto pajšoŭ z im roŭnym chodam,
K roŭnym zyskam, k roŭnym stratam, —
Z tym i ja. Niachaj-ža liča,
Budzie treba — chaj pakliča.
Chto-ž skazaŭ, a potym zradziŭ,
Chto pajšoŭ, a potym kinuŭ,
Chto ŭ dušy sumleńnie zhładziŭ,
Ŭ kim apošni soram zhinuŭ, —
Chaj dryžyć! U dzień prysudu,
Ŭ strašny dzień — ja śviedčyć budu!

A. Harun.

Lebiadzinaja pieśnia

(z čytanki dla VI kl.).

Chmarnaje asienniaje nieba płakała ildzistymi ślazami, kali Ryhora Ležniu vypraŭlali z chaty u śviet daloki, u maskali. Viecier hudzieŭ u hołych halinach kryvoj biarozki, što, pachinuŭšysia, stajała kala varot. Hamanili susiedzi. Jašče raz na parozie matka abniała jaho i zrasiła śvietłyja, jak lon, vałasy svaimi ślazami, jašče raz Ryhor, staŭšy na kaleni, pacałavaŭ rodnuju ziamielku, i, vycirajučy rukavom biełaj śvitki ślozy, vyšaŭ na hanak.

— Byvajcie, susiedzi! Byvaj, maci! — prahavaryvaŭ jon zdušanym hołasam, trymajučy u rukach šapku.

Kala varot, u kutočku, jak kalinka, stajała Hanula. Pryšła raźvitacca z Ryhoram, a ślozy tak i kociacca z błakitnych vočak. Ryhor na't padyšoŭ da jaje i, abniaŭšy, mocna pacałavaŭ u samyja vusny.

— Byvaj Hanula, čakaj mianie!

— Viartajsia, synok, nie zabudźsia nas u čužoj staroncy! — pryčytvała praz ślozy staraja maci.

Sieŭ na sani. Sani lohka pamknulisia haścincam u bok ciomnaha boru. Matka z Hanulkaj doŭha stajali na darozie i hladzieli uśled za saniami; abiedźvie ptuškaj hatovy byli lacieć za im, abiedźviuch adno hora łučyła.

Ryhora paslali adbyvać słužby u Picier. Śpiarša ciažka jamu było tam. Serca rvałosia damoŭ, da svaich, ale pavinnaść trymała. I t'ki pamaleńku pryvyk. Najhorš to z movaj byvała: nie patrapiŭ havaryć pa-ichniamu; śpiarša, dyk śmiajalisia. Ale nałamaŭsia. A kali, byvała, pačnuć pieśni saldackija śpiavać, to nichto tak zyčna, tak jomka, ad dušy usioj nie piajaŭ, jak naš Ryhor. Na druhi hod našyŭki dali jamu i druhich muštraŭ vučyć zahadali. Byvała, jak pryhoniać navabrancaŭ, — pamiž imi byvali i Ryhoravy ziemlaki, — dyk nichto nia umieŭ tak dakučać im za prostuju havorku, jak Ryhor.

Šeść hadoŭ słužyŭ. Z novym žyćciom zvyksia. A za hety čas doma maci pamierła, brat ažaniŭsia, tolki Hanula usio jašče čakała jaho. Ale nie pajechaŭ Ryhor damoŭ: u Piciery dvornikam słužyć zastaŭsia.

Viasioły horad Picier toj! Narodu procma, dzivaŭ usialakich liku niama! Słužba niaciažkaja, — syt zaŭsiody, adziet zaŭsiody, žyćcio dyj tolki!

Dvaccać hadoŭ słužyŭ Ryhor dvornikam u Piciery, dvaccać hadoŭ ranicaj i uviečary padmiatań adnu i tuju-ž vulicu, pa adnych i tych samych schodach nasiŭ drovy, u adnej i tej samaj bramie vartavaŭ načami. Kala panoŭ usialakich chodziačy, jašče bolš navahi nabraŭsia Ryhor.

A raz, jak z taho samaha sieła, z jakoha i Ryhor byŭ, pryjechała adna dziaŭčyna da panoŭ na słužbu, to Ryhor roznyja naśmieški padpuskaŭ na jaje hutarku i, choć lubiŭ z joj uspaminać ab svajoj staranie, ale ščyra saromiŭsia hutaryć z joj pry ludziach.

U tej kvatery, dzie słužyła Ryhorava ziamlačka, žyli adny vielmi bahatyja pany. Kvateru zajmali vialikuju — šeść vakon z nadvorku i šeść vakon z vulicy vychodziła; uvieś druhi pavierch zajmali.

A vulica była šyrokaja, ludnaja: uviečary karety rakoj prosta ciakuć, a siaredzinaj — uzad i upierad šyje tramvaj, jak žuk vialiki vyhladaje zdaloku; narod vychodzić i uvachodzić, a elektryčnyja lichtarni usiu hetu raku ludzkuju zalivajuć mlečnym śvietam. Lubiŭ Ryhor hetu vulicu, lubiŭ uvichacca na joj pamiž karet, padmiatajučy uviečary, kali na joj byŭ najbolšy ruch.

Raz pad viasnu dzień byŭ pahodny, na dvare stajała adliha, a narodu na vulicy było mnoha. Ryhor vyjšaŭ padmiatać. Na dušy jaho niejak było radasna, lohka.

Vokny na druhim paviersie byli rasčynieny, u siaredzinie hareła śviatło, i adtul danosiŭsia hołas skrypki. Heta ździviła Ryhora: tam raniej nichto nia ihraŭ na skrypcy Hrańnie płyło z vakon niejkaje žałaślivaje, znajomaje, niedzie čutnaje... Pačaŭ usłuchoŭvacca. Skrypka byccam havaryła niešta, niečym žaliłasia... „Tak zusim ihraŭ Pranuk, daŭno tam — na vioscy“, — uspomniŭ Ryhor... A u skrypčynuju žalbu uplataŭsia niejčy zvonki hałasok. Viasioły, zvonki hałasok hety znaŭ Ryhor: heta śpiavała panienka. Tolki ciapier jana piaje niešta inšaje, nie takoje jak zaŭsiody — słoŭ jaje za hrukam konskich kapytoŭ i zvankoŭ tramvajnych nia moh dačuć Ryhor.

Apioršysia levaj rukoj na miatłu, a u pravaj trymajučy blašany koŭš, Ryhor usłuchaŭsia u pieśniu, jakaja dziŭna kazytała jaho serca. Ale voś pačuŭsia niejčy zyčny mužčynski hołas, a razam z skrypčynaj žalboj papłyła poŭnaja zadumy, dobra znajomaja, ale čužaja hetaj vulicy pieśnia:

...Oj, pajdu ja łuham, łuham,
Dzie moj miły hare płuham!

Jasna, jomka płyli słovy z adčynienaha vakna. U Ryhora jak-by hrom udaryŭ. Dzie jon čuŭ hetuju pieśniu? Dzie — prypaminaŭ sabie. Serca mocna udaryła u hrudzioch. A pieśnia dalej płyła:

...„I najeŭsia i napiŭsia“
Sieŭ na płuh dy zasmuciŭsia,
Sieŭ na płuh dy zasmuciŭsia!!...

addałasia recham zakacistaja apošniaja zvarotka.

„Heta-ž maci śpiavała pieśniu hetu!“ — uspomniŭ Ryhor.

Tak, heta maci śpiavała, šaptała niešta, i dumki paniaśli jaho u rodnuju vioskú. U vačoch pamutnieła, adstupiłasia

dumka miedzie udal... I zdałosia jamu, što heta staić jon nie siarod vulicy, ale siarod pola, a kruhom šumić žyta naśpiełymi kałasami. Maci idzie miažoj, a jon pobač. U matki na levym plačy pierakinuty sierp, a pravaj rukoj viadzie za ruku jaho.

Kalaski kacilisia šparka — adna za adnej, i hraź vylatała z-pad humilastykavych kołaŭ. Ale Ryhor nia bačyŭ hetaha. Skrypka płakała, liŭsia zyčny mužčynski hołas i šmat inšych hałasoŭ utaryła jamu. „Heta za hajem dažynki“, — dumaŭ Ryhor. I kałychałasia pieśnia, a druhi hołas pačaŭ:

...A dzie taja kryničańka,
Hołub dzie kupaŭsia,
A dzie taja dziaŭčynańka,
Z katoraj kachaŭsia?

Ciapier zdałosia Ryhoru, što heta nie na poli staić jon, a na parozie chaty svajoj, i maci nie piaje, a płača, ubivajučysia pa im; a z chmarnaha nieba padajuć ildzistyja kapli na tvar jamu i Hanuli, što jak taja kalinka, staić pad varotami i płača. Maci na parozie kryčyć niema: „Viarnisia, viarnisia!“ A jamu ślozy dušyli horła, i nia moža adkazać joj...

Heta kryčaŭ furman karety: „Ej, ściarażysia, ściarażysia!“

Ryhor nie uściarohsia. Prabiehła praz jaho parka koniaj, pierajechała kareta.

. . . .

I u balnicy nia pryjšoŭ Ryhor da siabie. Daktary sšyvali pałamanuju nahu i źviazvali pabituju hałavu, a jon majačyŭ z rodnaj vioskaj svajoj, z matkaj, z Hanulaj... Muštry vučyŭ sałdataŭ, to znoŭ zryvaŭsia, kab usłuchacca u pieśniu, što płyła z vakon druhoha pavierchu. Siastra miłasernaja kłała ruku na jaho hałavu i supakojvała, a jamu zdavałasia, što heta matka hładzić jaho, to znoŭ piaje svaju upadabanuju pieśniu, a jon utoryć joj hołasna, hołasna...

Było jamu lohka, dobra... Zachapiŭ poŭnyja hrudzi pavietra, kab jašče hałaśniej kryknuć za matkaj; radaść raźliłasia pa tvary... paciahnuŭsia i... zmoŭk.

Miłasernaja siastra splusnuła jamu vočy i, naciahnuŭšy biełuju pościłku, zakryła tvar, šepčučy: „Viečny spakoj tabie“.

Vłast

CHTO ADROKSIA SVAICH...

Chto adroksia svaich,
Chto stydacca nas staŭ
I prylip da čužych,
Kab jon śvietu nia znaŭ!
Movu rodnuju chto
Pazabyŭ, aśmiajaŭ,
Zahubiŭ za ništo —
Kab jon śvietu nia znaŭ!

Svaju rodnu ziamlu
Chto čužyncu pradaŭ —
Skryŭdziŭ viosku svaju,
Kab jon śvietu nia znaŭ!
Chto z narodam nia žyŭ
I karyści nia daŭ,
Chto svaich nia lubiŭ —
Kab jon śvietu nia znaŭ!

H. Leŭčyk

Koń i leŭ

(Biełaruskaja kazka).

Byŭ u vadnaho haspadara koń vielmi stary. Adnaho razu pryjšoŭ haspadar z baranavańnia, vyprah kania, vyhnaŭ na bałota i kaža:

— Idzi k čortu, zdychaj!

A koń kaža:

— Haspadaryku, ci-ž ja tabie nie zarabiŭ na stałovyja padkovy, što ty mianie tak prahaniaješ?

Haspadar, pačuŭšy heta, uziaŭ stali pavioŭ kania da kuźni, skazaŭ padkavać stalovymi padkovami i taki prahnaŭ na bałota. Koń hałodny davaj jeści travu.

Jak jeść, tak jeść, až idzie leŭ. Pahlanuŭ, što koń jamu pakłony nie daje, tak, padyjšoŭšy, kaža:

— A ty, stary charlaku, to-ž ja leŭ, čamu ty mnie pakłony nie addaješ?

A koń:

— Nia hnievajsia, najjaśniejšy karalu, haspadar mnoju ad maleńkaści rabiŭ, a na staraść prahnaŭ mianie ad siabie; ja byŭ hałodny, jeŭ travu i nia bačyŭ, što najjaśniejšy karol idzie.

— A ty, stary charlaku, pahlań, što ja zrablu. — Hetak kažučy, vyrvaŭ kamień i ścisnuŭ u łapie, až vada curkom paciakła.

— Heta, — kaža koń, — nia štuka vycisnuć z kamienia vady, bo, viedama, na kamień doždž i śnieh padaje, ale ahniu dastać to štuka!

Leŭ zastydaŭsia i kaža:

— Jak ty dastanieš ahniu z kamienia, to užo ja tabie žyćcio daruju.

Davaj koń padkovami bić u kamień, až iskry pasypalisia. Leŭ i kaža:

— Nu kali ja vady dastaŭ z kamieńnia, to i ahniu dastanu.

Davaj leŭ bić łapami ab kamień: biŭ, biŭ, až čysta pazury paździraŭ i łapy sabie paašmulvaŭ, a ahniu jak niama tak niama. Pierastaŭ bić i kaža:

— Nu, nu, pahladzimo.

— Ja dumaŭ, što nad mianie dužejšaha niama u śviecie, ažno ty dužejšy za mianie — ciapier užo ty budzieš karalom i nada mnoju. — I, zastydaŭšysia, pajšoŭ.

Idzie tak, idzie, až siadzić voŭk, a, uhledzieŭšy jaho, davaj addavać pakłony i vyć. Padyjšoŭ leŭ da jaho i kaža:

— Užo ty mnie nia kłaniajsia, ale tamu staromu, što na bałocie chodzić i travu jeść, bo jon ad mianie karaleŭstva adabraŭ.

— Chto-ž, — kaža, — ad ciabie, karalu, karaleŭstva moh adabrać?

— Jak, chto? — Koń.

Voŭk heta zaśmiajaŭsia dy i kaža:

— Ja užo za svoj viek nia tysiaču takich karaloŭ pieravaliŭ. Niachaj najjaśniejšy karol adno mnie jaho pakaža, to ja jaho zaraz spraŭlu.

Tak leŭ na toje:

— E, ty, durań jak ty jaho vid ubačyš, to chutka zhinieš, taki jon strašny.

Dzyhnuŭ leŭ raz, dva, ahlanuŭsia, až voŭk dzie daloka astaŭsia ad jaho; padskočyŭ da vaŭka i kaža:

— Ty sa mnoju nie źbiažyšsia, ja ciabie padniasu. — Dy i, uziaŭšy łapaju za kark, davaj niaści. Niasie, až užo padnios na horku, skul kania možna było kryšku ubačyć: staŭ, hlanuŭ na voŭka, ažno jamu užo hałava cielapajecca, bo, niasučy, zadušyŭ.

— A, što, — kaža, — durniu, ja tabie kazaŭ: jak ty jaho vid ubačyš, to chutka zhinieš, — i braznuŭ voŭka ab kamień, a sam pajšoŭ.

Idzie tak, idzie, až nastupiŭ na vožyka, prabiŭ sabie łapu, i tak kaža:

— Ja cely śviet pierachadziŭ, a nidzie nahi nie prabiŭ, a u hetym praklatym krai usiudy mnie biada. — Paśla staŭ ahladacca, što heta takoje, až hladzić — lažyć vožyk. Leŭ i kaža:

— Nu mały, idziem na vypieradki: jak ja ciabie vypieradžu, to zabju, a jak razam dabiažymo, to žyvoha pušču. — Admierali zaraz dakul biehčy i stali razam. Učapiŭsia vožyk za kaŭtuny chvasta, a leŭ davaj biehčy. Skoknuŭ raz, dva i dabieh užo da taho miesca i davaj ahladacca, dzie vožyk, ažno vožyk za im kaža:

— Nie ahladajsia najjaśniejšy karalu, ja užo tut daŭno čakaju.

Zakłaŭ leŭ hety kraj i pajšoŭ u dalokija krainy.

Jechała adna dziaŭčyna da panoŭ na słužbu, to Ryhor roznyja naśmieški padpuskaŭ na jaje hutarku i, choć lubiŭ z joj uspaminać ab svajoj staranie, ale ščyra saromiŭsia hutaryć z joj pry ludziach.

U tej kvatery, dzie słužyła Ryhorava ziamlačka, žyli adny vielmi bahatyja pany. Kvateru zajmali vialikuju — šeść vakon z nadvorku i šeść vakon z vulicy vychodziła; uvieś druhi pavierch zajmali.

A vulica była šyrokaja, ludnaja: uviečary karety rakoj prosta ciakuć, a siaredzinaj — uzad i upierad šyje tramvaj, jak žuk vialiki vyhladaje zdaloku; narod vychodzić i uvachodzić, a elektryčnyja lichtarni usiu hetu raku ludzkuju zalivajuć mlečnym śvietam. Lubiŭ Ryhor hetu vulicu, lubiŭ uvichacca na joj pamiž karet, padmiatajučy uviečary, kali na joj byŭ najbolšy ruch.

Raz pad viasnu dzień byŭ pahodny, na dvare stajała adliha, a narodu na vulicy było mnoha. Ryhor vyjšaŭ padmiatać. Na dušy jaho niejak było radasna, lohka.

Vokny na druhim paviersie byli rasčynieny, u siaredzinie hareła śviatło, i adtul danosiŭsia hołas skrypki. Heta ździviła Ryhora: tam raniej nichto nia ihraŭ na skrypcy Hrańnie płyło z vakon niejkaje žałaślivaje, znajomaje, niedzie čutnaje... Pačaŭ usłuchoŭvacca. Skrypka byccam havaryła niešta, niežym žaliłasia... „Tak zusim ihraŭ Pranuk, daŭno tam — na vioscy“, — uspomniŭ Ryhor... A u skrypčynuju žalbu uplataŭsia niejčy zvonki hałasok. Viasioły, zvonki hałasok hety znaŭ Ryhor: heta śpiavała panienka. Tolki ciapier jana piaje niešta inšaje, nie takoje jak zaŭsiody — słoŭ jaje za hrukam konskich kapytoŭ i zvankoŭ tramvajnych nia moh dačuć Ryhor.

Apioršysia levaj rukoj na miatłu, a u pravaj trymajučy blašany koŭš, Ryhor usłuchaŭsia u pieśniu, jakaja dziŭna kazytała jaho serca. Ale voś pačuŭsia niejčy zyčny mužčynski hołas, a razam z skrypčynaj žalboj papłyła poŭnaja zadumy, dobra znajomaja, ale čužaja hetaj vulicy pieśnia:

...Oj, pajdu ja łuham, łuham,
Dzie moj miły hare płuham!

Jasna, jomka płyli słovy z adčynienaha vakna. U Ryhora jak-by hrom udaryŭ. Dzie jon čuŭ hetuju pieśniu? Dzie — prypaminaŭ sabie. Serca mocna udaryła u hrudzioch. A pieśnia dalej płyła:

...„I najeŭsia i napiŭsia“
Sieŭ na płuh dy zasmuciŭsia,
Sieŭ na płuh dy zasmuciŭsia!!...

addałasia recham zakacistaja apošniaja zvarotka.

„Heta-ž maci śpiavała pieśniu hetu!“ — uspomniŭ Ryhor.

Tak, heta maci śpiavała, šaptała niešta, i dumki paniaśli jaho u rodnuju viosku. U vačoch pamutnieła, adstupiłasia

dumka niedzie udal... I zdałosia jamu, što heta staić jon nie siarod vulicy, ale siarod pola, a kruhom šumić žyta naśpiełymi kałasami. Maci idzie miažoj, a jon pobač. U matki na levym plačy pierakinuty sierp, a pravaj rukoj viadzie za ruku jaho.

Kalaski kacilisia šparka — adna za adnej, i hraź vylatała z-pad humilastykavych kołaū. Ale Ryhor nia bačyū hetaha. Skrypka płakała, liūsia zyčny mužčynski hołas i šmat inšych hałasoū utaryła jamu. „Heta za hajem dažynki", — dumaū Ryhor. I kałychałasia pieśnia, a druhi hołas pačaū:

...A dzie taja kryničańka,
Hołub dzie kupaūsia,
A dzie taja dziaūčynańka,
Z katoraj kachaūsia?

Ciapier zdałosia Ryhoru, što heta nie na poli staić jon, a na parozie chaty svajoj, i maci nie piaje, a płača, ubivajučysia pa im; a z chmarnaha nieba padajuć ildzistyja kapli na tvar jamu i Hanuli, što jak taja kalinka, staić pad varotami i płača. Maci na parozie kryčyć niema: „Viarnisia, viarnisia!" A jamu ślozy dušyli horła, i nia moža adkazać joj...

Heta kryčaū furman karety: „Ej, ścieražysia, ścieražysia!"

Ryhor nie uściarohsia. Prabiehła praz jaho parka koniaj, pierajechała kareta.

. . . .

I u balnicy nia pryjšoū Ryhor da siabie. Daktary sšyvali pałamanuju nahu i źviazvali pabituju hałavu, a jon majačyū z rodnaj vioskaj svajoj, z matkaj, z Hanulaj... Muštry vučyū sałdataū, to znoū zryvaūsia, kab usłuchacca u pieśniu, što płyła z vakon druhoha pavierchu. Siastra miłasernaja kłała ruku na jaho hałavu i supakojvała, a jamu zdavałasia, što heta matka hładzić jaho, to znoū piaje svaju upadabanuju pieśniu, a jon utoryć joj hołasna, hołasna...

Było jamu lohka, dobra... Zachapiū poūnyja hrudzi pavietra, kab jaščé hałaśniej kryknuć za matkaj; radaść raźliłasia pa tvary... paciahnuūsia i... zmoūk.

Miłasernaja siastra splusnuła jamu vočy i, naciahnuūšy biełuju pościłku, zakryła tvar, šepčučy: „Viečny spakoj tabie".

Vłast

CHTO ADROKSIA SVAICH...

Chto adroksia svaich,
Chto stydacca nas staū
I prylip da čužych,
Kab jon śvietu nia znaū!
Movu rodnuju chto
Pazabyū, aśmiajaū,
Zahubiū za ništo —
Kab jon śvietu nia znaū!
Svaju rodnu ziamlu
Chto čužyncu pradaū —
Skryūdziū viosku svaju,
Kab jon śvietu nia znaū!
Chto z narodam nia žyū
I karyści nia daū,
Chto svaich nia lubiū —
Kab jon śvietu nia znaū!

H. Leūčyk

Koń i leū

(Biełaruskaja kazka).

Byū u vadnaho haspadara koń vielmi stary. Adnaho razu pryjšoū haspadar z baranavańnia, vyprah kania, vyhnaū na bałota i kaža:

— Idzi k čortu, zdychaj!

A koń kaža:

— Haspadaryku, ci-ž ja tabie nie zarabiū na stalovyja padkovy, što ty mianie tak prahaniaješ?

Haspadar, pačuūšy heta, uziaū stali paviou kania da kuźni, skazaū padkavać stalovymi padkovami i taki prahnaū na bałota. Koń hałodny davaj jeści travu.

Jak jeść, tak jeść, až idzie leū. Pahlanuū, što koń jamu pakłony nie daje, tak, padyjšoūšy, kaža:

— A ty, stary charlaku, to-ž ja leū, čamu ty mnie pakłony nie addaješ?

A koń:

— Nia hnievajsia, najjaśniejšy karalu, haspadar mnoju ad maleńkaści rabiū, a na staraść prahnaū mianie ad siabie; ja byū hałodny, jeū travu i nia bačyū, što najjaśniejšy karol idzie.

— A ty, stary charlaku, pahlań, što ja zrablu. — Hetak kažučy, vyrvaū kamień i ścisnuū u łapie, až vada curkom paciakła.

— Heta, — kaža koń, — nia štuka vycisnuć z kamienia vady, bo, viedama, na kamień doždž i śnieh padaje, ale ahniu dastać to štuka!

Leū zastydaūsia i kaža:

— Jak ty dastanieš ahniu z kamienia, to užo ja tabie žyćcio daruju.

Davaj koń padkovami bić u kamień, až iskry pasypalisia. Leū i kaža:

— Nu kali ja vady dastaū z kamieńnia, to i ahniu dastanu.

Davaj leū bić łapami ab kamień: biū, biū, až čysta pazury paździraū i łapy sabie paašmulvaū, a ahniu jak niama tak niama. Pierastaū bić i kaža:

— Nu, nu, pahladzimo.

— Ja dumaū, što nad mianie dužejšaha niama u śviecie, ažno ty dužejšy za mianie — ciapier užo ty budzieš karalom i nada mnoju. — I, zastydaūšysia, pajšoū.

Idzie tak, idzie, až siadzić voūk, a, uhledzieūšy jaho, davaj addavać pakłony i vyć. Padyjšoū leū da jaho i kaža:

— Užo ty mnie nia kłaniajsia, ale tamu staromu, što na bałocie chodzić i travu jeść, bo jon ad mianie karaleūstva adabraū.

— Chto-ž, — kaža, — ad ciabie, karalu, karaleūstva moh adabrać?

— Jak, chto? — Koń.

Voŭk heta zaśmiajaŭsia dy i kaža:

— Ja užo za svoj viek nia tysiaču takich karaloŭ pierava-liŭ. Niachaj najjaśniejšy karol adno mnie jaho pakaža, to ja jaho zaraz spraŭlu.

Tak leŭ na toje:

— E, ty, durań jak ty jaho vid ubačyš, to chutka zhinieš, taki jon strašny.

Dzyhnuŭ leŭ raz, dva, ahlanuŭsia, až voŭk dzie daloka astaŭsia ad jaho; padskočyŭ da vaŭka i kaža:

— Ty sa mnoju nie źbiažyšsia, ja ciabie padniasu. — Dy i, uziaŭšy łapaju za kark, davaj niaści. Niasie, až užo padnios na horku, skul kania možna było kryšku ubačyć: staŭ, hlanuŭ na voŭka, ažno jamu užo hałava cielapajecca, bo, niasučy, zadušyŭ.

— A, što, — kaža, — durniu, ja tabie kazaŭ: jak ty jaho vid ubačyš, to chutka zhinieš, — i braznuŭ voŭka ab kamień, a sam pajšoŭ.

Idzie tak, idzie, až nastupiŭ na vožyka, prabiŭ sabie łapu, i tak kaža:

— Ja cely śviet pierachadziŭ, a nidzie nahi nie prabiŭ, a u hetym praklatym krai usiudy mnie biada. — Paśla staŭ ahladacca, što heta takoje, až hladzić — lažyć vožyk. Leŭ i kaža:

— Nu mały, idziem na vypieradki: jak ja ciabie vypieradžu, to zabju, a jak razam dabiažymo, to žyvoha pušču. — Admie-rali zaraz dakul biehčy i stali razam. Učapiŭsia vožyk za kaŭ-tuny chvasta, a leŭ davaj biehčy. Skoknuŭ raz, dva i dabieh užo da taho miesca i davaj ahladacca, dzie vožyk, ažno vožyk za im kaža:

— Nie ahladajsia najjaśniejšy karalu, ja užo tut daŭno čakaju.

Zaklaŭ leŭ hety kraj i pajšoŭ u dalokija krainy.

Vučymsia niamieckaje movy*)

Na pačatku vyvučeńnia niamieckaje movy paznajomimsia z niekatorymi najčaściej u joj užyvanymi pryvitańniami i pa-žadańniami:

Guten Tag! — Dobry dzień!

Guten Morgen! — Dobraj ranicy!

Guten Abend! — Dobry viečar!

Gute Nacht! — Dobraj nočy!

Auf Wiedersehen! — Da pabačeńnia!

Auf baldiges Widersehen! — Da chutkaha pabačeńnia!

Lebe wohl! — Byvaj!

Leben sie wohl! — Byvajcie!

Bitte! Bitte sehr! — Kali łaska!

Danke! — Dziakuju!

Danke schön! Danke sehr! — Vielmi dziakuju!

Verzeihung! — Vybačcie!

---

*) Raździeł „Vučymsia niamieckaje movy" ukłučaje u siabie teksty, pryznačanyja dla vyvučeńnia niamieckaj movy u roznych klasach škoły.

„Erste Sprechübungen"—raicca dla IV, V i VI kl. kl., jak matarjał dla čytańnia i paŭtarańnia projdzienaha u prošłym hodzie; jany-ž dajuć uzory praktykavańniaŭ u hutarcy i dla III-e klasy, dzie adnak, jak matarjał dla čytańnia jany mohuć być skarystany tolki paśla niekato-raj papiaredniaj padrychtoŭki. Teksty „Wir lernen" i „Was ich liebe" rajacca dla vyvučeńnia u V i VI klasach i častkova u IV.

Zusim zrazumieła, što z pryčyny adsutnaści u vučniaŭ padručnikaŭ niamieckaje movy, dadzienyja teksty mohuć być vykarystany i u in-šych klasach.

Erste Sprechübungen

a) Was ist das? Das ist die Klasse. Das ist die Tafel, die Kreide, der Lappen, der Tisch, der Stuhl, das Pult, die Bank, die Schulbank, die Landkarte.

Was ist das? Das ist der Bleistift, die Feder, der Federhalter, das Buch, das Heft, das Lineal, das Papier, das Löschpapier, die Tinte, die Mappe, das Tintenfass, das Messer, der Radiergummi.

Was ist das? Das ist die Wand, die Decke, der Fussboden, die Diele, die Tür, die Uhr, das Fenster, der Ofen.

Ist das der Stuhl? Ja, das ist der Stuhl. Ist das der Bleistift? Ja, das ist der Bleistift.

Ist das der Bleistift oder der Federhalter? Das ist der Federhalter. Ist das der Fussboden oder die Decke? Das ist die Decke.

was? — što
ist — jošć
das — heta
die Klasse, -, -n — klasa
die Tafel, -, -n — doška
die Kreide, -, -n — krejda
der Lappen, -s,—anučka dla vycirańnia doški
der Tisch ,-es, -e — stoł
der Stuhl ,-(e)s, Stühle — kresła
das Pult ,-(e)s, -e — pulpit (vierchniaja doška školnaje łaŭki)
die Bank ,-, Bänke — łaŭka
die Schulbank ,-, Schulbänke — školnaja łaŭka
die Landkarte ,-, -n — hieahrafičnaja karta
der Bleistift ,-(e)s, e- — ałovak
die Feder ,-, -n — piaro
der Federhalter ,-s,—ručka
das Buch ,-(e)s, Bücher — kniha
das Heft ,-(e)s, -e — sšytak
das Lineal ,-s, -e — liniejka
das Papier ,-s, -e — papiera
das Löschpapier ,-s, -e—pramakatka
die Tinte ,-, -n — atramant, čarniła
die Mappe ,-, -n — partfel
die Handtasche ,-, -n — partfel
das Tintenfass, Tintenfasses, Tintenfässer — čarnilnica
das Messer ,-s, -, nož
der Radiergummi ,-s, -e — ścirka
die Wand ,-, Wände — ściana
die Decke ,-, -n — stol
der Fussboden ,-s, -, die Diele ,-, -n — padłoha
die Tür ,-, -en — dźviery
die Uhr ,-, en — hadzińnik
das Fenster ,-s, -, — akno
der Ofen ,-s, Öfen — piečka
ja — ale, tak.

b) Wie ist der Bleistift? Der Bleistift ist schwarz. Der Bleistift ist rot, blau, grün, gelb. Wie ist das Papier? Das Papier ist weiss.

Wie ist der Stuhl? Der Stuhl ist braun. Wie ist das Löschpapier? Das Löschpapier ist grau.

Wie ist der Federhalter? Er ist gelb.

Wie ist die Tafel? Sie ist schwarz.

Wie ist das Buch? Es ist blau.

Wie ist der Tisch? Er ist braun.

Wie ist der Stuhl, die Wand, die Decke, das Pult, das Lineal?

Ist der Bleistift schwarz? Ja, er ist schwarz. Ist die Wand grün? Nein, sie ist nicht grün. Ist das Buch rot? Nein, es ist nicht rot, es ist schwarz. Ist das Löschpapier rot oder weiss? Es ist rot.

wie — jak.
schwarz — čorny
rot — čyrvony
blau — sini
grün — zialony
gelb — žoŭty
grau — šery
braun — ciomnaburštynovy
weiss — biely
er — jon
sie — jana
es — jano
nicht — nie.

c). Der Bleistift ist rot. Das ist der rote Bleistift. Die Tafel ist schwarz. Das ist die schwarze Tafel. Das Heft ist gelb. Das ist das gelbe Heft.

Dieser Bleistift ist rot, dieser Bleistift ist schwarz. Das ist der rote Bleistift, das ist der schwarze Bleistift. Diese Schachtel ist blau, diese Schachtel ist grün. Das ist die blaue Schachtel, das ist die grüne Schachtel. Dieses Papier ist weiss, dieses Papier ist rot; das ist das weisse Papier, das ist das rote Papier.

Welche Schachtel ist das? Das ist die rote Schachtel. Wie ist die Schachtel? Die Schachtel ist rot.

Welches Pult ist das? Das ist das braune Pult. Wie ist das Pult? Das Pult ist braun.

welcher? — jaki?
welche? — jakaja?
welches? — jakoje?
die Schachtel -, -n — karobka, skrynka.

d). Der schwarze Bleistift ist lang, der rote ist nicht lang; er ist kurz.

Wie ist der schwarze Bleistift? Der schwarze Bleistift ist lang. Wie ist der lange Bleistift? Der lange Bleistift ist schwarz. Wie ist das braune Lineal? Das braune Lineal ist kurz. Wie ist das kurze Lineal? Das kurze Lineal ist braun.

Welcher Bleistift ist lang? Der schwarze Bleistift ist lang. Wie ist der rote Bleistift? Er ist kurz. Wie ist der kurze Bleistift? Der kurze Bleistift ist rot. Welcher Bleistift ist schwarz? Der lange Bleistift ist schwarz. Das braune Buch ist breit; das schwarze Buch ist nicht breit, sondern schmal.

Wie ist die blaue Schachtel? Die blaue Schachtel ist breit. Wie ist die breite Schachtel? Die breite Schachtel ist blau. Wie ist das weisse Papier? Das weisse Papier ist schmal. Wie ist das schmale Papier? Das schmale Papier ist weiss.

Welches Buch ist breit? Wie ist das breite Buch? Wie ist das schwarze Buch, breit oder schmal? Welches Buch ist schwarz?

Das rote Buch gross? Wie ist das graune Buch? Ist das grosse Buch gelb oder grün? Ist die Tür klein? Welches Papier ist grau?

Wie ist der braune Tisch? Der braune Tisch ist gross. Wie ist der grosse Tisch? Der grosse Tisch ist braun.

Das schwarze Heft ist dick, das graue Heft ist dünn. Wie ist das schwarze Heft? Das schwarze Heft ist dick. Wie ist das dicke Heft? Das dicke Heft ist schwarz. Welches Heft ist rot? Wie ist das grüne Heft? Wie ist das rote Heft, dick oder dünn? Welches Heft ist grau? Welches Heft ist dick?

lang — doŭhi	dick — toŭsty
kurz — karotki	dünn — tonki
breit — šyroki	sondern — ale.
schmal — vuzki	

Wir lernen

Was machen wir, Kinder? Wir lernen. Was lernen wir? Wir lernen Deutsch. Lernt ihr gern? Ja, wir lernen gern, wir lernen mit Lust und Liebe. Auf welche Art lernen wir Deutsch? Wir lesen deutsch, wir schreiben deutsch und wir sprechen deutsch; dabei achten wir auf die Aussprache. Versteht ihr schon deutsch? Ja, wir verstehen schon ein wenig.

Bei uns lernen alle Deutsch: jung und alt, Kinder und Eltern, Arbeiter und Angestellte. Sie besuchen Kurse, sie lernen zu Hause, sie sprechen mit den Deutschen, sie hören das deutsche Radio und Musik.

Ich lerne auch Deutsch. Die deutsche Sprache ist die wichtigste Weltsprache. Ich lerne mit Lust und Liebe. Ich lese und schreibe schon gut; ich spreche und verstehe sogar schon ein wenig, aber ich habe noch eine schlechte Aussprache. Ich achte

Vučymsia niamieckaje movy*)

Na pačatku vyvučeńnia niamieckaje movy paznajomimsia z niekatorymi najčaściej u joj užyvanymi pryvitańniami i pažadańniami:

Guten Tag! — Dobry dzień!

Guten Morgen! — Dobraj ranicy!

Guten Abend! — Dobry viečar!

Gute Nacht! — Dobraj nočy!

Auf Wiedersehen! — Da pabačeńnia!

Auf baldiges Widersehen! — Da chutkaha pabačeńnia!

Lebe wohl! — Byvaj!

Leben sie wohl! — Byvajcie!

Bitte! Bitte sehr! — Kali łaska!

Danke! — Dziakuju!

Danke schön! Danke sehr! — Vielmi dziakuju!

Verzeihung! — Vybaččie!

---

*) Raździeł „Vučymsia niamieckaje movy“ ukłučaje u siabie teksty, pryznačanyja dla vyvučeńnia niamieckaj movy u roznych klasach škoły.

„Erste Sprechübungen“—raicca dla IV, V i VI kl. kl., jak matarjał dla čytańnia i paŭtarańnia projdzienaha u prošłym hodzie; jany-ž dajuć uzory praktykavańniaŭ u hutarcy i dla III-e klasy, dzie adnak, jak matarjał dla čytańnia jany mohuć być skarystany tolki paśla niekatoraj papiaredniaj padrychtoŭki. Teksty „Wir lernen“ i „Was ich liebe“ rajacca dla vyvučeńnia u V i VI klasach i častkova u IV.

Zusim zrazumieła, što z pryčyny adsutnaści u vučniaŭ padručnikaŭ niamieckaje movy, dadzienyja teksty mohuć być vykarystany i u inšych klasach.

Erste Sprechübungen

a) Was ist das? Das ist die Klasse. Das ist die Tafel, die Kreide, der Lappen, der Tisch, der Stuhl, das Pult, die Bank, die Schulbank, die Landkarte.

Was ist das? Das ist der Bleistift, die Feder, der Federhalter, das Buch, das Heft, das Lineal, das Papier, das Löschpapier, die Tinte, die Mappe, das Tintenfass, das Messer, der Radiergummi.

Was ist das? Das ist die Wand, die Decke, der Fussboden, die Diele, die Tür, die Uhr, das Fenster, der Ofen.

Ist das der Stuhl? Ja, das ist der Stuhl. Ist das der Bleistift? Ja, das ist der Bleistift.

Ist das der Bleistift oder der Federhalter? Das ist der Federhalter. Ist das der Fussboden oder die Decke? Das ist die Decke.

was? — što
ist — jość
das — heta
die Klasse, -, -n — klasa
die Tafel, -, -n — doška
die Kreide, -, -n — krejda
der Lappen, -s,—anučka dla vycirańnia doški
der Tisch ,-es, -e — stoł
der Stuhl ,-(e)s, Stühle — kresła
das Pult ,-(e)s, -e — pulpit (vierchniaja doška školnaje łaūki)
die Bank ,-, Bänke — łaūka
die Schulbank ,-, Schulbänke — školnaja łaūka
die Landkarte ,-, -n — hieahrafičnaja karta
der Bleistift ,-(e)s, e- — ałovak
die Feder ,-, -n — piaro
der Federhalter ,-s,—ručka
das Buch ,-(e)s, Bücher — kniha
das Heft ,-(e)s, -e — sšytak
das Lineal ,-s, -e — liniejka
das Papier ,-s, -e — papiera
das Löschpapier ,-s, -e—pramakatka
die Tinte ,-, -n — atramant, čarniła
die Mappe ,-, -n — partfel
die Handtasche ,-, -n — partfel
das Tintenfass, Tintenfasses, Tintenfässer — čarnilnica
das Messer ,-s, -, nož
der Radiergummi ,-s, -e — ścirka
die Wand ,-, Wände — ściana
die Decke ,-, -n — stol
der Fussboden ,-s, -, die Diele ,-, -n — padłoha
die Tür ,-, -en — dźviery
die Uhr ,-, en — hadzińnik
das Fenster ,-s, -, — akno
der Ofen ,-s, Öfen — piečka
ja — ale, tak.

b) Wie ist der Bleistift? Der Bleistift ist schwarz. Der Bleistift ist rot, blau, grün, gelb. Wie ist das Papier? Das Papier ist weiss.

Wie ist der Stuhl? Der Stuhl ist braun. Wie ist das Löschpapier? Das Löschpapier ist grau.

Wie ist der Federhalter? Er ist gelb.

Wie ist die Tafel? Sie ist schwarz.

Wie ist das Buch? Es ist blau.

Wie ist der Tisch? Er ist braun.

Wie ist der Stuhl, die Wand, die Decke, das Pult, das Lineal?

Ist der Bleistift schwarz? Ja, er ist schwarz. Ist die Wand grün? Nein, sie ist nicht grün. Ist das Buch rot? Nein, es ist nicht rot, es ist schwarz. Ist das Löschpapier rot oder weiss? Es ist rot.

wie — jak.
schwarz — čorny
rot — čyrvony
blau — sini
grün — zialony
gelb — žoūty
grau — šery
braun — ciomnaburštynovy
weiss — biełу
er — jon
sie — jana
es — jano
nicht — nie.

c). Der Bleistift ist rot. Das ist der rote Bleistift. Die Tafel ist schwarz. Das ist die schwarze Tafel. Das Heft ist gelb. Das ist das gelbe Heft.

Dieser Bleistift ist rot, dieser Bleistift ist schwarz. Das ist der rote Bleistift, das ist der schwarze Bleistift. Diese Schachtel ist blau, diese Schachtel ist grün. Das ist die blaue Schachtel, das ist die grüne Schachtel. Dieses Papier ist weiss, dieses Papier ist rot; das ist das weisse Papier, das ist das rote Papier.

Welche Schachtel ist das? Das ist die rote Schachtel. Wie ist die Schachtel? Die Schachtel ist rot.

Welches Pult ist das? Das ist das braune Pult. Wie ist das Pult? Das Pult ist braun.

welcher? — jaki?
welche? — jakaja?
welches? — jakoje?
die Schachtel -, -n — karobka, skrynka.

d). Der schwarze Bleistift ist lang, der rote ist nicht lang; er ist kurz.

Wie ist der schwarze Bleistift? Der schwarze Bleistift ist lang. Wie ist der lange Bleistift? Der lange Bleistift ist schwarz. Wie ist das braune Lineal? Das braune Lineal ist kurz. Wie ist das kurze Lineal? Das kurze Lineal ist braun.

Welcher Bleistift ist lang? Der schwarze Bleistift ist lang. Wie ist der rote Bleistift? Er ist kurz. Wie ist der kurze Bleistift? Der kurze Bleistift ist rot. Welcher Bleistift ist schwarz? Der lange Bleistift ist schwarz. Das braune Buch ist breit; das schwarze Buch ist nicht breit, sondern schmal.

Erste Sprechübungen

a) Was ist das? Das ist die Klasse. Das ist die Tafel, die Kreide, der Lappen, der Tisch, der Stuhl, das Pult, die Bank, die Schulbank, die Landkarte.

Was ist das? Das ist der Bleistift, die Feder, der Federhalter, das Buch, das Heft, das Lineal, das Papier, das Löschpapier, die Tinte, die Mappe, das Tintenfass, das Messer, der Radiergummi.

Was ist das? Das ist die Wand, die Decke, der Fussboden, die Diele, die Tür, die Uhr, das Fenster, der Ofen.

Ist das der Stuhl? Ja, das ist der Stuhl. Ist das der Bleistift? Ja, das ist der Bleistift.

Ist das der Bleistift oder der Federhalter? Das ist der Federhalter. Ist das der Fussboden oder die Decke? Das ist die Decke.

was? — što
ist — jość
das — heta
die Klasse, -, -n — klasa
die Tafel, -, -n — doška
die Kreide, -, -n — krejda
der Lappen, -s,—anučka dla vycirańnia doški
der Tisch ,-es, -e — stoł
der Stuhl ,-(e)s, Stühle — kresła
das Pult ,-(e)s, -e — pulpit (vierchniaja doška školnaje łaūki)
die Bank ,-, Bänke — łaūka
die Schulbank ,-, Schulbänke — školnaja łaūka
die Landkarte ,-, -n — hieahrafičnaja karta
der Bleistift ,-(e)s, e- — ałovak
die Feder ,-, -n — piaro
der Federhalter ,-s,—ručka
das Buch ,-(e)s, Bücher — kniha
das Heft ,-(e)s, -e — sšytak
das Lineal ,-s, -e — liniejka
das Papier ,-s, -e — papiera
das Löschpapier ,-s, -e—pramakatka
die Tinte ,-, -n — atramant, čarniła
die Mappe ,-, -n — partfel
die Handtasche ,-, -n — partfel
das Tintenfass, Tintenfasses, Tintenfässer — čarnilnica
das Messer ,-s, -, nož
der Radiergummi ,-s, -e — ścirka
die Wand ,-, Wände — ściana
die Decke ,-, -n — stol
der Fussboden ,-s, -, die Diele ,-, -n — padłoha
die Tür ,-, -en — dźviery
die Uhr ,-, en — hadzińnik
das Fenster ,-s, -, — akno
der Ofen ,-s, Öfen — piečka
ja — ale, tak.

b) Wie ist der Bleistift? Der Bleistift ist schwarz. Der Bleistift ist rot, blau, grün, gelb. Wie ist das Papier? Das Papier ist weiss.

Wie ist der Stuhl? Der Stuhl ist braun. Wie ist das Löschpapier? Das Löschpapier ist grau.

Wie ist der Federhalter? Er ist gelb.

Wie ist die Tafel? Sie ist schwarz.

Wie ist das Buch? Es ist blau.

Wie ist der Tisch? Er ist braun.

Wie ist der Stuhl, die Wand, die Decke, das Pult, das Lineal?

Ist der Bleistift schwarz? Ja, er ist schwarz. Ist die Wand grün? Nein, sie ist nicht grün. Ist das Buch rot? Nein, es ist nicht rot, es ist schwarz. Ist das Löschpapier rot oder weiss? Es ist rot.

wie — jak.
schwarz — čorny
rot — čyrvony
blau — sini
grün — zialony
gelb — žoūty
grau — šery
braun — ciomnaburštynovy
weiss — biełу
er — jon
sie — jana
es — jano
nicht — nie.

c). Der Bleistift ist rot. Das ist der rote Bleistift. Die Tafel ist schwarz. Das ist die schwarze Tafel. Das Heft ist gelb. Das ist das gelbe Heft.

Dieser Bleistift ist rot, dieser Bleistift ist schwarz. Das ist der rote Bleistift, das ist der schwarze Bleistift. Diese Schachtel ist blau, diese Schachtel ist grün. Das ist die blaue Schachtel, das ist die grüne Schachtel. Dieses Papier ist weiss, dieses Papier ist rot; das ist das weisse Papier, das ist das rote Papier.

Welche Schachtel ist das? Das ist die rote Schachtel. Wie ist die Schachtel? Die Schachtel ist rot.

Welches Pult ist das? Das ist das braune Pult. Wie ist das Pult? Das Pult ist braun.

welcher? — jaki?
welche? — jakaja?
welches? — jakoje?
die Schachtel -, -n — karobka, skrynka.

d). Der schwarze Bleistift ist lang, der rote ist nicht lang; er ist kurz.

Wie ist der schwarze Bleistift? Der schwarze Bleistift ist lang. Wie ist der lange Bleistift? Der lange Bleistift ist schwarz. Wie ist das braune Lineal? Das braune Lineal ist kurz. Wie ist das kurze Lineal? Das kurze Lineal ist braun.

Welcher Bleistift ist lang? Der schwarze Bleistift ist lang. Wie ist der rote Bleistift? Er ist kurz. Wie ist der kurze Bleistift? Der kurze Bleistift ist rot. Welcher Bleistift ist schwarz? Der lange Bleistift ist schwarz. Das braune Buch ist breit; das schwarze Buch ist nicht breit, sondern schmal.

Wie ist die blaue Schachtel? Die blaue Schachtel ist breit. Wie ist die breite Schachtel? Die breite Schachtel ist blau. Wie ist das weisse Papier? Das weisse Papier ist schmal. Wie ist das schmale Papier? Das schmale Papier ist weiss.

Welches Buch ist breit? Wie ist das breite Buch? Wie ist das schwarze Buch, breit oder schmal? Welches Buch ist schwarz?

Das rote Buch gross? Wie ist das graune Buch? Ist das grosse Buch gelb oder grün? Ist die Tür klein? Welches Papier ist grau?

Wie ist der braune Tisch? Der braune Tisch ist gross. Wie ist der grosse Tisch? Der grosse Tisch ist braun.

Das schwarze Heft ist dick, das graue Heft ist dünn. Wie ist das schwarze Heft? Das schwarze Heft ist dick. Wie ist das dicke Heft? Das dicke Heft ist schwarz. Welches Heft ist rot? Wie ist das grüne Heft? Wie ist das rote Heft, dick oder dünn? Welches Heft ist grau? Welches Heft ist dick?

lang — doŭhi
kurz — karotki
breit — šyroki
schmal — vuzki
dick — toŭsty
dünn — tonki
sondern — ale.

Wir lernen

Was machen wir, Kinder? Wir lernen. Was lernen wir? Wir lernen Deutsch. Lernt ihr gern? Ja, wir lernen gern, wir lernen mit Lust und Liebe. Auf welche Art lernen wir Deutsch? Wir lesen deutsch, wir schreiben deutsch und wir sprechen deutsch; dabei achten wir auf die Aussprache. Versteht ihr schon deutsch? Ja, wir verstehen schon ein wenig.

Bei uns lernen alle Deutsch: jung und alt, Kinder und Eltern, Arbeiter und Angestellte. Sie besuchen Kurse, sie lernen zu Hause, sie sprechen mit den Deutschen, sie hören das deutsche Radio und Musik.

Ich lerne auch Deutsch. Die deutsche Sprache ist die wichtigste Weltsprache. Ich lerne mit Lust und Liebe. Ich lese und schreibe schon gut; ich spreche und verstehe sogar schon ein wenig, aber ich habe noch eine schlechte Aussprache. Ich achte immer auf meine Aussprache. Ich will die deutsche Sprache beherrschen, und ich spreche oft mit den deutschen Soldaten.

machen — rabić
das Kind ,-es, -er — dzicia
lernen — vučycca
Deutsch / die deutsche Sprache — niamieckaja mova
deutsch — pa-niamiecku
ihr — vy
gern — achvotna
mit Lust und Liebe — z achvotaj i luboŭju
auf welche Art? — jakim sposabam?
schreiben (schrieb, geschrieben) — pisać
lesen (las, gelesen) — čytać (ich lese, du liest, er liest)
sprechen (sprach, gesprochen) — havaryć (ich spreche, du sprichst, er spricht)
dabei — pry hetym
achten auf... — źviartać uvahu na...
die Aussprache -, -n — vymaŭleńnie
verstehen (verstand, verstanden) — razumieć, umieć
ein wenig — krychu
schon — užo
bei uns — u nas
alle — usie
jung — małady
alt — stary
die Eltern — baćki
der Arbeiter ,-s, - — rabočy
der Angestellte ,-n, -n — słužačy
besuchen — naviedać
die Kurse — kursy
zu Hause — doma
mit — z
ohne — biez
der Lehrer ,-s, - — nastaŭnik
der Deutsche ,-n, -n — niemiec
hören — słuchać
das Radio — radyjo
die Musik — muzyka
wichtig — važny
der, die das wichtigste — najvažniejšy
die Welt ,-, -en — śviet, mir
die Sprache ,-, -n — mova
die Weltsprache ,-, -n — suśvietnaja mova
sogar — navat
haben (hatte, gehabt)—mieć (ich habe, du hast, er hat; wir haben, ihr habt, sie haben)
schlecht — drenny
immer — zaŭsiody
mein, meine, mein; meine — moj, maja, majo, maje
wollen (wollte, gewollt) — chacieć, žadać (ich will, du willst, er will; wir wollen, ihr wollt, sie wollen)
beherrschen — aŭładać
oft — často
der Soldat ,-en, -en — žaŭnier

Was ich liebe

Der Vater und die Mutter sind meine Eltern. Ich, meine Schwester, meine Brüder und die Eltern bilden eine Familie. Unsere Familie ist nich sehr gross; sie besteht aus 6 Familienmitgliedern.

Ich liebe meine Eltern, meine Schwester und Brüder sehr. Ich liebe auch mein Vaterhaus. Meine Schwester Anna ist noch klein, aber auch sie liebt uns alle. Meine Eltern lieben uns auch sehr. Jeder Mensch liebt seine Eltern und Verwandten, seine Familie. Alle Eltern lieben ihre Kinder und sorgen für sie.

Aber jeder Mensch, jedes Kind gehört nicht nur seiner Familie, sondern auch seiner Nation, seinem Volke.

Was ist das Volk? Man kann sagen, das Volk ist eine grosse Familie. Jeder Mensch, jeder Knabe oder jedes Mädchen ist nicht nur das Mitglied seiner Familie, sondern auch das Mitglied einer Nation, eines Volkes. Jeder Mensch liebt nicht nur seine eigene Familie, sondern auch sein Volk und sein Vaterland.

Mein Vaterland ist Weissruthenien; ich bin Weissruthene; meine Eltern, Brüder und Schwester sind auch Weissruthenen.

Wir sprechen weissruthenisch. Unsere weissruthenische Sprache ist shön, wohltönend und melodisch. Das ist eine ganz selbständige Sprache. Ich bin stolz, dass ich Weissruthene bin und weissruthenisch spreche. Ich liebe meine Muttersprache, die weissruthenische Sprache. Wir alle, weissruthenische Kinder, lieben unser Volk, unsere teure Heimat und unsere Muttersprache. Wir lernen und arbeiten für unsere Heimat.

der Vater ,-s, Väter — baćka
die Mutter ,-, Mütter — maci
die Schwester ,-, -n — siastra
der Bruder ,-s, Brüder—brat
bilden — utvarać
die Familie ,-, -n — siamja
sehr — nadta
bestehen (bestand, bestanden) — składacca
das Mitglied ,-(e)s, -er—siabra
das Familienmitglied ,-(e)s, -er — siabra siamji
lieben — lubić
das Vaterhaus, -es, — baćkaŭski dom
uns — nam, nas
jeder, jede, jedes; jede — kožny, kožnaja, kožnaje; kožnyja
der Mensch ,-en, -en — čałaviek
sein, seine, sein; seine — jahony, jahonaja, jahonaje; jahonyja
der Verwandte ,-n, -n — rodny
ihr, ihre, ihr; ihre — ichny, ichnaja, ichnaje; ichnyja

gehören — naležać
nicht nur... sondern auch...— nia tolki... ale...
die Nation ,-, -en — nacyja, narod
das Volk ,-(e)s; Völker — narod, nacyja
man kann — možna
sagen — kazać
können — mahčy (ich kann, du kannst, er kann; wir können, ihr könnt, sie können)
der Knabe ,-n, -n — chłopčyk
das Mädchen ,-s,- — dziaŭčynka
eigen — ułasny
das Vaterland ,-(e)s, Vaterländer — Baćkaŭščyna
der Weissruthene ,-n, -n — biełarus
weissruthenisch — pa-biełarusku
schön — pryhoža
wohltönend — miłahučny
melodisch — melodyjny
ganz — zusim
selbständig — samastojny
stolz — hordy
dass — što
die Muttersprache ,-, -n — rodnaja mova
unser, unsere, unser; unsere — naš, našaja, našaje; našyja
teuer — darahi
die Heimat — Baćkaŭščyna, Radzima
für — dla

VII.

Rola Smalenskaha kniastva. Čarnihaŭskaje i Turava-Pinskaje kniastvy. Palityčnyja i handlovyja dačynieńni z niemcami. Pieršyja handlovyja hramaty. Biełarusy na uźbiarežžy Baltyckaha mora.

Pašyreńnie upłyvaŭ Połaččyny pryciahvała da Połacku smalenskich biełaruskich kniazioŭ, tym bolš, što praz Pałaččynu Smalensk mieŭ handlovy šlach da Baltyckaha mora. Za Smalenskam źbližałasia da Połaččyny i Čarnihaŭska-Sievierskaje kniastva, jakoje vyzvalałasia ad Kijeva i Rastova-Suzdalskaha kniastva. Da Połaččyny chinułasia i Turava-Pinskaje kniastva, jakoje doŭha było zaležnaje ad Kijeva. U zadzinočanym i zhurtavanym biełaruskim haspadarstvie Smalenskaje kniastva, kniazi jakoha karystalisia bolšym aŭtarytetam i u jakim byŭ dobra zarhanizavany handal, pačało adyhryvać vialikuju pravadyrskuju rolu, vystupajučy nia raz ad imia Połacku, Viciebsku i usich biełaruskich ziemlaŭ.

Zryvajučy łučnaść z Noŭharadam i Kijevam Smalensk, Čarnihaŭ, Połacak admiažoŭvalisia ad bližejšaha kantaktu z Bizantyjaj i Carhradam, asabliva u handlovych dačynieńniach. Zatoje bolšaja uvaha była skiravana na zachad i na Baltyckaje mora, tym bolš, što kryvičy raniej, handlujučy, jeździli užo nia tolki svaimi rekami, ale i uźbiarežžam Baltyckaha mora dy na (vostraŭ) Gotland, dzie byŭ asiarodak handlu zachadu z uschodam. Gotland nazyvali inačaj „vokam Uschodniaha mora“. Ľažyć jon siarod Baltyckaha mora miž Švedzijaj i Łatvijskim uźbiarežžam i tam jašče u VIII stahodździ byŭ zasnavany horad Višby. Tudy pieravažna pryvozilisia tavary z kryvickich ziemlaŭ, z haradoŭ: Połacku, Smalensku, Viciebsku, Noŭharadu. Na Gotland pryjazdžali niamieckija kupcy, jakija viežli Baltyckim moram biełaruska-kryvickija tavary dalej na Zachad.

Hetyja kupcy paśla pastanavili naviazać biespasiarednia dačynieńni z narodami, jakija žyli na uźbiarežžy Baltyckaha mora. Tamu vypravili jany, tudy, pryblizna kala 1143 hodu karabiel. Buraj karabiel prypłyŭ u Ryskuju zatoku i trapiŭ u vuście Dźviny. Kupcy prajšli tady 6 milaŭ ad mora u hłyb kraju i pabudavali na hary miastečka dla torhu, nazvanaje Ikskulem. Niezadoŭha, u 1201 hodzie na uźbiarežžy Baltyckaha mora niemcy zasnavali dla handlu druhi horad, jaki nazvali

immer auf meine Aussprache. Ich will die deutsche Sprache beherrschen, und ich spreche oft mit den deutschen Soldaten.

machen — rabić
das Kind ,-es, -er — dzicia
lernen — vučycca
Deutsch / die deutsche Sprache } niamieckaja mova
deutsch — pa-niamiecku
ihr — vy
gern — achvotna
mit Lust und Liebe — z achvotaj i luboŭju
auf welche Art? — jakim sposabam?
schreiben (schrieb, geschrieben) — pisać
lesen (las, gelesen) — čytać (ich lese, du liest, er liest)
sprechen (sprach, gesprochen) — havaryć (ich spreche, du sprichst, er spricht)
dabei — pry hetym
achten auf... — źviartać uvahu na...
die Aussprache ,-, -n — vymaŭleńnie
verstehen (verstand, verstanden) — razumieć, umieć
ein wenig — krychu
schon — užo
bei uns — u nas
alle — usie
jung — małady
alt — stary
die Eltern — baćki
der Arbeiter ,-s, - — rabočy
der Angestellte ,-n, -n — słužačy
besuchen — naviedać
die Kurse — kursy
zu Hause — doma
mit — z
ohne — biez
der Lehrer ,-s, - — nastaŭnik
der Deutsche ,-n, -n — niemiec
hören — słuchać
das Radio — radyjo
die Musik — muzyka
wichtig — važny
der, die das wichtigste — najvažniejšy
die Welt ,-, -en — śviet, mir
die Sprache ,-, -n — mova
die Weltsprache ,-, -n — suśvietnaja mova
sogar — navat
haben (hatte, gehabt)—mieć (ich habe, du hast, er hat; wir haben, ihr habt, sie haben)
schlecht — drenny
immer — zaŭsiody
mein, meine, mein; meine — moj, maja, majo, maje
wollen (wollte, gewollt) — chacieć, žadać (ich will, du willst, er will; wir wollen, ihr wollt, sie wollen)
beherrschen — aŭładać
oft — časta
der Soldat ,-en, -en — žaŭnier

Was ich liebe

Der Vater und die Mutter sind meine Eltern. Ich, meine Schwester, meine Brüder und die Eltern bilden eine Familie. Unsere Familie ist nich sehr gross; sie besteht aus 6 Familienmitgliedern.

Ich liebe meine Eltern, meine Schwester und Brüder sehr. Ich liebe auch mein Vaterhaus. Meine Schwester Anna ist noch klein, aber auch sie liebt uns alle. Meine Eltern lieben uns auch sehr. Jeder Mensch liebt seine Eltern und Verwandten, seine Familie. Alle Eltern lieben ihre Kinder und sorgen für sie.

Aber jeder Mensch, jedes Kind gehört nicht nur seiner Familie, sondern auch seiner Nation, seinem Volke.

Was ist das Volk? Man kann sagen, das Volk ist eine grosse Familie. Jeder Mensch, jeder Knabe oder jedes Mädchen ist nicht nur das Mitglied seiner Familie, sondern auch das Mitglied einer Nation, eines Volkes. Jeder Mensch liebt nicht nur seine eigene Familie, sondern auch sein Volk und sein Vaterland.

Mein Vaterland ist Weissruthenien; ich bin Weissruthene; meine Eltern, Brüder und Schwester sind auch Weissruthenen.

Wir sprechen weissruthenisch. Unsere weissruthenische Sprache ist shön, wohltönend und melodisch. Das ist eine ganz selbständige Sprache. Ich bin stolz, dass ich Weissruthene bin und weissruthenisch spreche. Ich liebe meine Muttersprache, die weissruthenische Sprache. Wir alle, weissruthenische Kinder, lieben unser Volk, unsere teure Heimat und unsere Muttersprache. Wir lernen und arbeiten für unsere Heimat.

der Vater ,-s, Väter — baćka
die Mutter ,-, Mütter — maci
die Schwester ,-, -n — siastra
der Bruder ,-s, Brüder—brat
bilden — utvarać
die Familie ,-, -n — siamja
sehr — nadta
bestehen (bestand, bestanden) — składacca
das Mitglied ,-(e)s, -er—siabra
das Familienmitglied ,-(e)s, -er — siabra siamji
lieben — lubić
das Vaterhaus, -es, — baćkaŭski dom
uns — nam, nas
jeder, jede, jedes; jede — kožny, kožnaja, kožnaje; kožnyja
der Mensch ,-en, -en — čałaviek
sein, seine, sein; seine — jahony, jahonaja, jahonaje; jahonyja
der Verwandte ,-n, -n — rodny
ihr, ihre, ihr; ihre — ichny, ichnaja, ichnaje; ichnyja

gehören — naležać
nicht nur... sondern auch...— nia tolki... ale...
die Nation ,-, -en — nacyja, narod
das Volk ,-(e)s; Völker — narod, nacyja
man kann — možna
sagen — kazać
können — mahčy (ich kann, du kannst, er kann; wir können, ihr könnt, sie können)
der Knabe ,-n, -n — chłopčyk
das Mädchen ,-s,- — dziaŭčynka
eigen — ułasny
das Vaterland ,-(e)s, Vaterländer — Baćkaŭščyna
der Weissruthene ,-n, -n — biełarus
weissruthenisch — pa-biełarusku
schön — pryhoža
wohltönend — miłahučny
melodisch — melodyjny
ganz — zusim
selbständig — samastojny
stolz — hordy
dass — što
die Muttersprache ,-, -n — rednaja mova
unser, unsere, unser; unsere — naš, našaja, našaje; našyja
teuer — darahi
die Heimat — Baćkaŭščyna, Radzima
für — dla

Z historyi Biełarusi

VII.

Rola Smalenskaha kniastva. Čarnihaŭskaje i Turava-Pinskaje kniastvy. Palityčnyja i handlovyja dačynieńni z niemcami. Pieršyja handlovyja hramaty. Biełarusy na užbiarežžy Baltyckaha mora.

Pašyreńnie upłyvaŭ Połaččyny pryciahvała da Połacku smalenskich biełaruskich kniazioŭ, tym bolš, što praz Pałaččynu Smalensk mieŭ handlovy šlach da Baltyckaha mora. Za Smalenskam źbližałasia da Połaččyny i Čarnihaŭska-Sievierskaje kniastva, jakoje vyzvalałasia ad Kijeva i Rastova-Suzdalskaha kniastva. Da Połaččyny chinułasia i Turava-Pinskaje kniastva, jakoje doŭha było zaležnaje ad Kijeva. U zadzinočanym i zhurtavanym biełaruskim haspadarstvie Smalenskaje kniastva, kniazi jakoha karystalisia bolšym aŭtarytetam i u jakim byŭ dobra zarhanizavany handal, pačało adyhryvać vialikuju pravadyrskuju rolu, vystupajučy nia raz ad imia Połacku, Viciebsku i usich biełaruskich ziemlaŭ.

Zryvajučy łučnaść z Noŭharadam i Kijevam Smalensk, Čarnihaŭ, Połacak admiažoŭvalisia ad bližejšaha kantaktu z Bizantyjaj i Carhradam, asabliva u handlovych dačynieńniach. Zatoje bolšaja uvaha była skiravana na zachad i na Baltyckaje mora, tym bolš, što kryvičy raniej, handlujučy, ježdzili užo nia tolki svaimi rekami, ale i užbiarežžam Baltyckaha mora dy na (vostraŭ) Gotland, dzie byŭ asiarodak handlu zachadu z uschodam. Gotland nazyvali inačaj „vokam Uschodniaha mora“. Lažyć jon siarod Baltyckaha mora miž Švedzijaj i Łatvijskim užbiarežžam i tam jašče u VIII stahodździ byŭ zasnavany horad Visby. Tudy pieravažna pryvozilisia tavary z kryvickich ziemlaŭ, z haradoŭ: Połacku, Smalensku, Viciebsku, Noŭharadu. Na Gotland pryjazdžali niamieckija kupcy, jakija viežli Baltyckim moram biełaruska-kryvickija tavary dalej na Zachad.

Hetyja kupcy pašla pastanavili naviazać biespasiarednia dačynieńni z narodami, jakija žyli na užbiarežžy Baltyckaha mora. Tamu vypravili jany, tudy, pryblizna kała 1143 hodu karabiel. Buraj karabiel pryplyŭ u Ryskuju zatoku i trapiŭ u vuście Dźviny. Kupcy prajšli tady 6 milaŭ ad mora u hłyb kraju i pabudavali na hary miastečka dla torhu, nazvanaje Ikskulem. Niezadoŭha, u 1201 hodzie na užbiarežžy Baltyckaha mora niemcy zasnavali dla handlu druhi horad, jaki nazvali

Ryhaj. Razam z niamieckimi kupcami pačali pryjazdžać u Ryhu niamieckija misijanery chryścijanstva, jakija, atrymaŭšy dazvoł ad Połackaha biełaruskaha kniazia Uładzimiera, jakomu było padparadkavanaje Livonskaje žycharstva, pačali pravodzić siarod jaho svaju misiju i u kancy poŭnaściu zavajavali jaho.

Ad hetaha času, ad pačatku XII stahodździa majem užo admysłovyja umovy biełaruska-niamieckija, na asnovie jakich adbyvaŭsia miž biełarusami i niemcami handal. Tak, umovy padpisvali z biełaruskaha boku harady: Połacak, Smalensk, Viciebsk, Miensk, a z niamieckaha boku — Danzyg, Bremen, Lubek, Miunster, Gotland, Ryha, Kenigsberg i inš. Umovy hetyja davali prava svabodnaha biazmytnaha pryvozu tavaraŭ niemcam u Biełaruś, a biełarusam — u Niamieččynu, ci krai, padparadkavanyja joj, a taksama rehulavali płatu, sud, vahi, spravu pierahruzkaŭ, padatkaŭ, pravinieńniaŭ i h. d.

Pieršaja umova Połacku z niemcami, pa jakoj zastaŭsia u historyi śled, była padpisanaja u 1210 hodzie. Padpisvaŭ jaje ad imia Połacku, Viciebsku i Smalensku vyšejšy kupiec Ludolf z Smalensku, jaki na heta atrymaŭ upaŭnavažańnie ad kniazia Mścisłava Ramanaviča. Kniažyŭ jon u Smalensku ad 1197 da 1212 hodu. Nastupnyja umovy byli padpisanyja z niemcami u 1214 hodzie i u 1223 hodzie. Najbolš važnaja umova z niemcami była padpisanaja u 1229 hodzie, ad imia Smalenskaha kniazia Mścisłava Davidaviča, jaki kniažyŭ ad 1212 da 1230 hodu. Jana pašyrałasia na Viciebsk, Smalensk i Połacak. U hetaj umovie miž inšym skazana, što hości pavinny karystacca apiekaj „jak braty“. Šlachi kamunikacyjnyja pavinny być čystyja, pravoznaha myta niemcy pa darozie u Smalensk, ni smalency, jakija ježdzili u Niamieččynu, nie pavinny płacić.

Pašla umovy byli źmienienyja. Uvodzilisia niekatoryja abmiežavańni. Tak, prykładam, u kancy XIV stahodździa Połacak i Ryha staralisia utvaryć sabie štempielnaje prava, jakoje dazvalaje pryjezdžym kupcom pradavać tavar tolki u ścienach hetych haradoŭ, nia vyvoziačy jaho dalej. Byli taksama zabaronieny tarhi miž haściami, h. zn. miž pryjezdžymi niamieckimi kupcami i kupcami maskoŭskimi u Połacku. Tavary pavinny byli iści praz ruki miascovych žycharoŭ, bo inačaj hetyja žychary nia mieli-b nijakaj karyści.

Kali-ž zachodziła kaniečnaść biespasiaredniaha kantaktu i handu niemcaŭ z maskoŭcami, dyk pry hetym pavinien byŭ być biełarus i tolki tady moh adbyvacca handal.

Aprača taho, byŭ abmiežavany handal razdrobny pryjezdnych kupcoŭ. Tak, prykładam, sukno, možna było pradavać

tolki celymi štukami, sol — miaškami, siakiery i nažy — tuzinami, vino, piva i inšaje pitvo — bočkami, žaleza, volava, miedź i mosiaž — centnarami, muškatovy kviet i muškatovyja harechi, cytvorny karań, hvaździki, šafran dy inšyja piernaści — funtami. Hetak sama kuplać tavary dazvolena tolki u bolšaj kolkaści: vosk pa 20 funtaŭ, kažuchi pa 40 štuk, vaviorki, harnastai, tchary, nyrki pa 250 št., pataš i dziohać—celymi tonami. Takim paradkam było raźmiežavańnie miž handlarami krajovymi i zamiežnymi hurtavikami.

VIII.

Kultura i aśvieta. — Značeńnie chryścijanstva. — Uschodni abrad. — Piśmiennaść. Mova. — Aśvieta. — Pradsłava (Eŭfrasinia) Połackaja. — Klimant Smalacič. — Kiryła Turaŭski. — Pomniki staradaŭnaj piśmiennaści.

Handlovyja suviazi Biełarusi z Bizantyjaj, a taksama z Skandynavijaj i Niamieččynaj vielmi mocna pryčynilisia da raźvićcia kultury i aśviety. Bo kupcy, pryjazdžajučy na Biełaruś, pryvozili nia tolki svaje tavary, ale i viestki ab tym, jak žyvuć, čym zajmajucca, što robiać ludzi u inšych krajoch Bizantyjskich i Zachodnia-Eŭrapejskich, dzie kultura była bolš raźvitaj, čymsia na uschodzie Eŭropy. Najbolš adnak pryčyniłasia da raźvićcia kultury chryścijanstva, jakoje na Biełaruś pryjšło u X stahodździ z Bizantyi va uschodnim hreckim abradzie i pryniesła z saboju piśmienstva, knižki i aśvietu. Praŭda, knižki chryścijanskija, relihijnyja, byli pisanyja u carkoŭna-słavianskaj (stara-baŭharskaj) movie, ale paśla ludzi, paznaŭšy piśmiennaść, pačali pisać aryhinalnaj narodnaj biełaruskaj movaj. Aśvieta nasiła taksama vyłučna carkoŭny charaktar, i jak usiudy pieršapačatna, pašyrałasia praz manastyry, dzie manachi pierapisvali knihi i vučyli piśmiennaści inšych. Manastyry-ž pieravažna budavalisia u haradoch. Budavali ich, a taksama i cerkvy, kniazi, jakija vypisvali na Biełaruś duchoŭnych i manachaŭ z inšych krajoŭ, abdarajučy ich vialikimi abšarami ziamli za toje, kab jany za ich malilisia i navučali nabožnaści dy pasłuchmianaści narod.

Dziakujučy hetamu kulturnyja centry pieravažna paŭstavali u haradoch i pry manastyroch.

Takim vialikim kulturnym i aśvietnym centram staŭsia pieradusim Połacak, dzie manastyr, a pry im i škoły zasnavała kniahinia Pradsłava-Eŭfrasinija — unučka Usiasłava-Čaradzieja. Jana sama vielmi lubiła čytać i z vialikaj starannaściu pierapisvała knihi, zaachvočvajučy da hetaha inšych manašak i manachaŭ. Jaje manastyr staŭsia centram, z jakoha knihi razychodzilisia uva usie baki. Radziłasia Pradsłava u 1102 hodzie. Žyćcio svajo pryśviaciła jana kulturnaj i relihijnaj pracy. Pad staraść Eŭfrasinia z svajoj siastroj i bratam Davidam pajechała u Jeruzalim, a pa darozie adviedała Kanstantynopal. Budučy u Jeruzalimie, jana zachvareła i paśla 24-ch dzion pamiorła 23-ha traŭnia 1173 hodu. Cieła jaje było pieraviezienaje u Kijeŭ, a u 1910 hodzie u rodny Połacak. Kniahiniu Eŭfrasiniu Połackuju carkva za vialikija jaje zasłuhi na relihijnaj i kulturnaj nivie zaličyła u lik śviatych.

Druhim vielmi važnym kulturnym i aśvietnym biełaruskim centram byŭ Smalensk, dzie taksama byli manastyry, škoły i dzie pravodziłasia pierapisvańnie knih. Tam vielmi prasłaviŭsia kulturnaj i aśvietnaj pracaj **Klim Smalacič**, jaki miž inšym ad 1147 hodu da 1154 hodu byŭ Kijeŭskim mitrapalitam.

Klim Smalacič, jak na toj čas, byŭ čałaviekam vysoka vučonym, filozafam. Jon šmat pisaŭ, rabiŭ pierakłady, mieŭ u siabie knihi Śviatoho Piśma, a taksama hreckija śvieckija knihi. Aprača jaho, u Smalensku byli inšyja vydatnyja kulturnyja dziejačy, jak **Aŭram Smalenski** (pamior u 1221 hodzie), vučań Klima Smalacića. Jon vučyŭ čytać knihi śviatyja i razumieć ich, a taksama apisvaŭ roznyja padarožžy.

Škada adno, što blizu usie tvory henych kulturnikaŭ i piśmieńnikaŭ, a u liku ich i Smalenski letapis zahinuli.

Vialikim kulturnikam u Smalensku byŭ kniaź **Raman Raścisłaŭ**, jaki źbiraŭ knihi, arhanizavaŭ škoły i vypisvaŭ vučonych z inšych krajoŭ. Jon usie svaje hrošy, jakija mieŭ, addaŭ na kuplu knih i arhanizacyju školaŭ.

Čarnihaŭ taksama mieŭ užo u XII stahodździ svaich kulturnikaŭ i piśmieńnikaŭ. Adnym z ich byŭ **Daniła Pałomnik**, jaki u 1115 hodzie padarožničaŭ u Jeruzalim i apisaŭ heta padarožža. Jon pisaŭ jašče lahiendy i roznyja relihijnyja tvory.

Vialikuju kulturnuju rolu u historyi Biełarusi adyhraŭ i Turaŭ, dzie žyŭ i pracavaŭ talenavity piśmieńnik i kazańnik **Kiryła Turaŭski**. Radziŭsia jon kala 1130 hodu, a pamior u 1182 hodzie. Kiryła pachodziŭ z Turaŭskich miaščanaŭ i byŭ u Turavie za jepiskapa. Jon byŭ čałaviekam adukavanym, znaŭ dobra bizantyjskuju litaraturu, pisaŭ roznyja navuki — kazańni, malitvy i pramovy. Byŭ krasamoŭcam i mieŭ paetyčnyja zdolnaści. Karystaŭsia vialikaj pašanaj i słavaj. Jahonyja tvory pašyralisia nia tolki u Biełarusi, ale i inšych krajoch, prykładam: u Baŭharyi, Serbii.

Pobač z relihijnaj litaraturaj paŭstavała i śvieckaja biełaruskaja litaratura. Tvarylisia pieśni, kazki i paemy, jak paema **„Słova ab pałku Iharavym“**, jakaja zachavałasia da našych časoŭ i u jakoj apisany vojny Usiasłava Čaradzieja i Iziasłava Vasilkaviča, a taksama pachod Noŭharad-Sievierskaha kniazia

na połaŭcaŭ u 1185 hodzie. Tvor hety napisany u Sievierščynie, jakaja uvachodzić u etnahrafičnyja biełaruskija ziemli.

Pomnikami staradaŭnaha śvieckaha biełaruskaha piśmienstva źjaŭlajucca i handlovyja umovy, jakija rabili połackija, smalenskija i viciebskija kniazi z niemcami i inšymi narodami.

IX.

Sacyjalnyja dačynieńni u Biełarusi. — Pašyreńnie uładańniaŭ miečanoscaŭ. — Vykarystoŭvańnie Aŭkštotcaŭ i Žmudzinaŭ. — Zaniapad Pałaččyny, Smalensku i Turava. — Kryžanoscy. Biełaruska-žmudzinska-aŭkštockija dačynieńni.

Kniazi na Biełarusi choć i byli zaležnyja ad vieča, adnak mieli vialikuju uładu. Dziakujučy hetamu, jany pieršym čynam pašyrali svaje ziemlaŭładańni, adnačasna nadzialajučy ziamloju i lasami svaich bližejšych i dalejšych svajakoŭ (družyńnikaŭ), duchoŭnikaŭ i manastyry. Takim paradkam štoraz bolš narastała roznych bahačoŭ dy mahnataŭ. U suviazi z hetym sialanie, jakija dasiul byli volnymi i kniaziom płacili tolki daninu, časta papadali jašče pad uładu duchoŭnikaŭ ci zasłužanych vajakaŭ i musili spaŭniać dadatkova pavinnaści tamu, pad čyjoj uładaj znachodzilisia. Heta užo biazumoŭna uvodziła niekatory padzieł i pakryŭdžańnie častki žycharstva, što, jasna, admoŭna adbivałasia na nutranych dačynieńniach.

Zvonku na biełaruskaje haspadarstva rabili nastup chryścijanskija rycary zachodniaha łacinskaha abradu, jakija asieli z zhody biełaruskich kniazioŭ u Prybaltycy i u formie misijanerskaje arhanizacyi miečanoscaŭ, štoraz bolš pašyrali svaje uładańni na ziemli, padparadkavanyja Połaččynie. Tak, prykładam, u 1207 hodzie jany zavaładali Kukiejnosam, a u 1215 hodzie Hersikam. Hetyja abodva harady ležali na zachodniaj Dźvinie i naležali da Połackaha kniastva. Supraciŭlajučysia rycaram połackija kniazi šukali sabie sajuźnikaŭ siarod aŭkštotcaŭ i žmudzinaŭ, jakija časta byli zaležnymi ad połackich kniazioŭ i płacili im daninu. Jany, adnak, nia tolki dapamahali Połaččynie, ale časami vykarystoŭvajučy asłableńnie pałačanaŭ, uryvalisia u biełaruskija kniastvy i rabavali ich. Z pryčyny nastupu miečanoscaŭ i napadaŭ žmudzinaŭ na biełarusaŭ značeńnie Połaččyny, Smalensku Turava dy inšych biełaruskich centraŭ panizilasia.

Aŭkštotcy i žmudziny, jakija byli zachodnimi susiedziami Biełarusi, nie stanavili saboju adnaho palityčnaha całaha narodu, a dzialilisia na šmat drobnych plamiennych hrupaŭ. Šmat z ich, jak było užo skazana, było navat padparadkavana biełaruskim kniaziom, jakija asieli tam, i płacili daninu Połacku. Žmudziny i aŭkštotcy žyli u pahanstvie, adstałaści, što źjaŭlałasia pryčynaj častych najezdaŭ (rejzaŭ) na ich niamiec-

Ryhaj. Razam z niamieckimi kupcami pačali pryjazdžać u Ryhu niamieckija misijanery chryścijanstva, jakija, atrymaŭšy dazvoł ad Połackaha biełaruskaha kniazia Uładzimiera, jakomu było padparadkavanaje Livonskaje žycharstva, pačali pravodzić siarod jaho svaju misiju i u kancy poŭnaściu zavajavali jaho.

Ad hetaha času, ad pačatku XII stahodździa majem užo admysłovyja umovy biełaruska-niamieckija, na asnovie jakich adbyvaŭsia miž biełarusami i niemcami handal. Tak, umovy padpisvali z biełaruskaha boku harady: Połacak, Smalensk, Viciebsk, Miensk, a z niamieckaha boku — Danzyg, Bremen, Lubek, Miunster, Gotland, Ryha, Kenigsberg i inš. Umovy hetyja davali prava svabodnaha biazmytnaha pryvozu tavaraŭ niemcam u Biełaruś, a biełarusam — u Niamieččynu, ci krai, padparadkavanyja joj, a taksama rehulavali płatu, sud, vahi, spravu pierahruzkaŭ, padatkaŭ, pravinieńniaŭ i h. d.

Pieršaja umova Połacku z niemcami, pa jakoj zastaŭsia u historyi śled, była padpisanaja u 1210 hodzie. Padpisvaŭ jaje ad imia Połacku, Viciebsku i Smalensku vyšejšy kupiec Ludolf z Smalensku, jaki na heta atrymaŭ upaŭnavažańnie ad kniazia Mścisłava Ramanaviča. Kniažyŭ jon u Smalensku ad 1197 da 1212 hodu. Nastupnyja umovy byli padpisanyja z niemcami u 1214 hodzie i u 1223 hodzie. Najbolš važnaja umova z niemcami była padpisanaja u 1229 hodzie, ad imia Smalenskaha kniazia Mścisłava Davidaviča, jaki kniažyŭ ad 1212 da 1230 hodu. Jana pašyrałasia na Viciebsk, Smalensk i Połacak. U hetaj umovie miž inšym skazana, što hości pavinny karystacca apiekaj „jak braty“. Šlachi kamunikacyjnyja pavinny być čystyja, pravoznaha myta niemcy pa darozie u Smalensk, ni smalency, jakija jeździli u Niamieččynu, nie pavinny płacić.

Paśla umovy byli źmienienyja. Uvodzilisia niekatoryja abmiežavańni. Tak, prykładam, u kancy XIV stahodździa Połacak i Ryha staralisia utvaryć sabie štempielnaje prava, jakoje dazvalaje pryjezdžym kupcom pradavać tavar tolki u ścienach hetych haradoŭ, nia vyvoziačy jaho dalej. Byli taksama zabaronieny tarhi miž haściami, h. zn. miž pryjezdžymi niamieckimi kupcami i kupcami maskoŭskimi u Połacku. Tavary pavinny byli iści praz ruki miascovych žycharoŭ, bo inačaj hetyja žychary nia mieli-b nijakaj karyści.

Kali-ž zachodziła kaniečnaść biespasiaredniaha kantaktu i handu niemcaŭ z maskoŭcami, dyk pry hetym pavinien byŭ być biełarus i tolki tady moh adbyvacca handal.

Apračа taho, byŭ abmiežavany handal razdrobny pryjezdnych kupcoŭ. Tak, prykładam, sukno, možna było pradavać

tolki całymi štukami, sol — miaškami, siakiery i nažy — tuzinami, vino, piva i inšaje pitvo — bočkami, žaleza, vołava, miedź i mosiaž — centnarami, muškatovy kviet i muškatovyja harechi, cytvorny korań, hvaździki, šafran dy inšyja piernaści — funtami. Hetak sama kuplać tavary dazvolena tolki u bolšaj kolkaści: vosk pa 20 funtaŭ, kažuchi pa 40 štuk, vaviorki, harnastai, tchary, nyrki pa 250 št., pataš i dziohać—całymi tonami. Takim paradkam było raźmiežavańnie miž handlarami krajovymi i zamiežnymi hurtavikami.

VIII.

Kultura i aśvieta. — Značeńnie chryścijanstva. — Uschodni abrad. — Piśmiennaść. Mova. — Aśvieta. — Pradsłava (Eŭfrasinia) Połackaja. — Klimant Smalacič. — Kiryła Turaŭski. — Pomniki staradaŭnaj piśmiennaści.

Handlovyja suviazi Biełarusi z Bizantyjaj, a taksama z Skandynavijaj i Niamieččynaj vielmi mocna pryčynilisia da raźvićcia kultury i aśviety. Bo kupcy, pryjazdžajučy na Biełaruś, pryvozili nia tolki svaje tavary, ale i viestki ab tym, jak žyvuć, čym zajmajucca, što robiać ludzi u inšych krajoch Bizantyjskich i Zachodnia-Eŭrapejskich, dzie kultura była bolš raźvitaj, čymsia na uschodzie Eŭropy. Najbolš adnak pryčyniłasia da raźvićcia kultury chryścijanstva, jakoje na Biełaruś pryjšło u X stahodździ z Bizantyi va uschodnim hreckim abradzie i pryniesła z saboju piśmienstva, knižki i aśvietu. Praŭda, knižki chryścijanskija, relihijnyja, byli pisanyja u carkoŭna-słavianskaj (stara-baŭharskaj) movie, ale paśla ludzi, paznaŭšy piśmiennaść, pačali pisać aryhinalnaj narodnaj biełaruskaj movaj. Aśvieta nasiła taksama vyłučna carkoŭny charaktar, i jak usiudy pieršapačatna, pašyrałasia praz manastyry, dzie manachi pierapisvali knihi i vučyli piśmiennaści inšych. Manastyry-ž pieravažna budavalisia u haradoch. Budavali ich, a taksama i cerkvy, kniazi, jakija vypisvali na Biełaruś duchoŭnych i manachaŭ z inšych krajoŭ, abdarajučy ich vialikimi abšarami ziamli za toje, kab jany za ich malilisia i navučali nabožnaści dy pasłuchmianaści narod.

Dziakujučy hetamu kulturnyja centry pieravažna paŭstavali u haradoch i pry manastyroch.

Takim vialikim kulturnym i aśvietnym centram staŭsia pieradusim Połacak, dzie manastyr, a pry im i škoły zasnavała kniahinia Pradsłava-Eŭfrasinija — unučka Usiasłava-Čaradzieja. Jana sama vielmi lubiła čytać i z vialikaj starannaściu pierapisvała knihi, zaachvočvajučy da hetaha inšych manašak i manachaŭ. Jaje manastyr staŭsia centram, z jakoha knihi razychodzilisia uva usie baki. Radziłasia Pradsłava u 1102 hodzie. Žyćcio svajo pryśviaciła jana kulturnaj i relihijnaj pracy. Pad staraść Eŭfrasinia z svajoj siastroj i bratam Davidam pajechała u Jeruzalim, a pa darozie adviedała Kanstantynopal. Budučy u Jeruzalimie, jana zachvareła i paśla 24-ch dzion pamiorła 23-ha traŭnia 1173 hodu. Cieła jaje było pieraviezienaje u Kijeŭ, a u 1910 hodzie u rodny Połacak. Kniahiniu Eŭfrasiniu Połackuju carkva za vialikija jaje zasłuhi na relihijnaj i kulturnaj nivie zaličyła u lik śviatych.

Druhim vielmi važnym kulturnym i aśvietnym biełaruskim centram byŭ Smalensk, dzie taksama byli manastyry, škoły i dzie pravodziłasia pierapisvańnie knih. Tam vielmi prasłaviŭsia kulturnaj i aśvietnaj pracaj Klim Smalacič, jaki miž inšym ad 1147 hodu da 1154 hodu byŭ Kijeŭskim mitrapalitam.

Klim Smalacič, jak na toj čas, byŭ čałaviekam vysoka vučonym, filozafam. Jon šmat pisaŭ, rabiŭ pierakłady, mieŭ u siabie knihi Śviatoho Piśma, a taksama hreckija śvieckija knihi. Aprača jaho, u Smalensku byli inšyja vydatnyja kulturnyja dziejačy, jak Aŭram Smalenski (pamior u 1221 hodzie), vučań Klima Smalaciča. Jon vučyŭ čytać knihi śviatyja i razumieć ich, a taksama apisvaŭ roznyja padarožžy.

Škada adno, što blizu usie tvory henych kulturnikaŭ i piśmieńnikaŭ, a u liku ich i Smalenski letapis zahinuli.

Vialikim kulturnikam u Smalensku byŭ kniaź Raman Raścisłaŭ, jaki źbiraŭ knihi, arhanizavaŭ škoły i vypisvaŭ vučonych z inšych krajoŭ. Jon usie svaje hrošy, jakija mieŭ, addaŭ na kuplu knih i arhanizacyju škołaŭ.

Čarnihaŭ taksama mieŭ užo u XII stahodździ svaich kulturnikaŭ i piśmieńnikaŭ. Adnym z ich byŭ Daniła Pałomnik, jaki u 1115 hodzie padarožničaŭ u Jeruzalim i apisaŭ heta padarožža. Jon pisaŭ jašče lahiendy i roznyja relihijnyja tvory.

Vialikuju kulturnuju rolu u historyi Biełarusi adyhraŭ i Turaŭ, dzie žyŭ i pracavaŭ talenavity piśmieńnik i kazańnik Kiryła Turaŭski. Radziŭsia jon kala 1130 hodu, a pamior u 1182 hodzie. Kiryła pachodziŭ z Turaŭskich miaščanaŭ i byŭ u Turavie za jepiskapa. Jon byŭ čałaviekam adukavanym, znaŭ dobra bizantyjskuju litaraturu, pisaŭ roznyja navuki — kazańni, malitvy i pramovy. Byŭ krasamoŭcam i mieŭ paetyčnyja zdolnaści. Karystaŭsia vialikaj pašanaj i sławaj. Jahonyja tvory pašyralisia nia tolki u Biełarusi, ale i inšych krajoch, prykładam: u Baŭharyi, Serbii.

Pobač z relihijnaj litaraturaj paŭstavała i śvieckaja biełaruskaja litaratura. Tvarylisia pieśni, kazki i paemy, jak paema „Słova ab pałku Iharavym“, jakaja zachavałasia da našych časoŭ i u jakoj apisany vojny Usiasłava Čaradzieja i Iziasłava Vasilkaviča, a taksama pachod Noŭharad-Sievierskaha kniazia

na połaŭcaŭ u 1185 hodzie. Tvor hety napisany u Sievierščynie, jakaja uvachodzić u etnahrafičnyja biełaruskija ziemli.

Pomnikami staradaŭnaha śvieckaha biełaruskaha piśmienstva źjaŭlajucca i handlovyja umovy, jakija rabili połackija, smalenskija i viciebskija kniazi z niemcami i inšymi narodami.

IX.

Sacyjalnyja dačynieńni u Biełarusi. — Pašyreńnie uładańniaŭ miečanoscaŭ. — Vykarystoŭvańnie Aŭkštotcaŭ i Žmudzinaŭ. — Zaniapad Pałaččyny, Smalensku i Turava. — Kryžanoscy. Biełaruska-žmudzinska-aŭkštockija dačynieńni.

Kniazi na Biełarusi choć i byli zaležnyja ad vieča, adnak mieli vialikuju uładu. Dziakujučy hetamu, jany pieršym čynam pašyrali svaje ziemlaŭładańni, adnačasna nadzialajučy ziamloju i lasami svaich bližejšych i dalejšych svajakoŭ (družyńnikaŭ), duchoŭnikaŭ i manastyry. Takim paradkam štoraz bolš narastała roznych bahačoŭ dy mahnataŭ. U suviazi z hetym sialanie, jakija dasiul byli volnymi i kniaziom płacili tolki daninu, časta papadali jašče pad uładu duchoŭnikaŭ ci zasłužanych vajakaŭ i musili spaŭniać dadatkova pavinnaści tamu, pad čyjoj uładaj znachodzilisia. Heta užo biazumoŭna uvodziła niekatory padzieł i pakryŭdžańnie častki žycharstva, što, jasna, admoŭna adbivałasia na nutranych dačynieńniach.

Zvonku na biełaruskaje haspadarstva rabili nastup chryścijanskija rycary zachodniaha łacinskaha abradu, jakija asieli z zhody biełaruskich kniazioŭ u Prybałtycy i u formie misijanerskaje arhanizacyi miečanoscaŭ, štoraz bolš pašyrali svaje uładańni na ziemli, padparadkavanyja Połaččynie. Tak, prykładam, u 1207 hodzie jany zavaładali Kukiejnosam, a u 1215 hodzie Hersikam. Hetyja abodva harady ležali na zachodniaj Dźvinie i naležali da Połackaha kniastva. Supraciŭlajučysia rycaram połackija kniazi šukali sabie sajuźnikaŭ siarod aŭkštotcaŭ i žmudzinaŭ, jakija časta byli zaležnymi ad połackich kniazioŭ i płacili im daninu. Jany, adnak, nia tolki dapamahali Połaččynie, ale časami vykarystoŭvajučy asłableńnie pałačanaŭ, uryvalisia u biełaruskija kniastvy i rabavali ich. Z pryčyny nastupu miečanoscaŭ i napadaŭ žmudzinaŭ na biełarusaŭ značeńnie Połaččyny, Smalensku Turava dy inšych biełaruskich centraŭ paniziłasia.

Aŭkštotcy i žmudziny, jakija byli zachodnimi susiedziami Biełarusi, nie stanavili saboju adnaho palityčnaha całaha narodu, a dzialilisia na šmat drobnych plamiennych hrupaŭ. Šmat z ich, jak było užo skazana, było navat padparadkavana biełaruskim kniaziom, jakija asieli tam, i płacili daninu Połacku. Žmudziny i aŭkštotcy žyli u pahanstvie, adstałaści, što źjaŭlałasia pryčynaj častych najezdaŭ (rejzaŭ) na ich niamiec-

kaha misijanerskaha zakonu kryžanoscaŭ, jaki, zaniaŭšy na
zachad ad Žmudzi, pruskija ziemli, chacieli achryścić žmudzi-
naŭ i aŭkštotcaŭ. Žmudziny i aŭkštotcy nie stanavili bolšaj
siły i prymušany byli šukać sabie sajuźnikaŭ siarod biełarusaŭ.
Zakon kryžanoscaŭ nazyvaŭsia hetak dziela taho, što ja-
honyja siabry nasili na svaich płaščoch vialiki znak kryža i pad
hetym znakam zmahalisia za pašyreńnie chryścijanstva, pa-
dobna, jak inšy chryścijanski misijanierski zakon miečanoscy
nazyvaŭsia hetak dziela taho, što jahonyja siabry nasili miačy
i imi zmahalisia za pašyreńnie chryścijanstva.
Uspomnienyja vonkavyja źjavy — nastup miečanoscaŭ
i kryžanoscaŭ na Žmudź i Aŭkštotu — i byli pryčynaj taho, što
miž biełarusami, aŭkštotcami i žmudzinami pačalisia bližejšy-
ja dačynieńni, tym bolš, što biełarusy, kali bačyli u siabie,
u dapamožnych addziełach, zdolnych žmudzinskich vajakaŭ,
davali im roznyja pavyšeńni i kiraŭnictva niekatarymi addzie-
łami. Takim paradkam, raźvivałasia biełaruska-aŭkštotcka-
žmudzinskaje sužyćcio.

(Praciah budzie). **J. Najdziuk.**

Navahradak — kałyska vialikaha biełaruskaha haspadarstva

Kožny turysty, kožny čałaviek, jaki cikavicca pryhožaściu
biełaruskaha kraju, jaki choča paznać jahonyja histaryčnyja
i kulturnyja pamiatki i harady, budučy u zachodniaj častcy
Biełarusi starajecca adviedać nievialiki, ale bahaty histaryč-
nymi pamiatkami horad Navahradak. Praŭda, niałohka da ja-
ho dastacca, bo staić jon daloka ad čyhunki i bolšych kamu-
nikacyjnych šlachoŭ. Adnak ludzi usio-ž naviedvajuć Nava-
hradak.
Zdalok, z vysokich uzhorkaŭ, vitaje Navahradak kožnaha
ruinami starych svaich zamčyščaŭ, jakija vyklikajuć asabliva-
je zacikaŭleńnie.
Kali paŭstaŭ hety stary horad, zvany novym (nazoŭ Nava-
hradak, pachodzić ad słovaŭ novy hrad, ci inakš kažučy, novy
horad) niaviedama. Śćvierdžana usio-ž, što u XI stahodździ
byŭ užo tam pabudavany zamak, byccam kijeŭskimi kniaziami,
jakija chadzili u henym časie vajnoj na naš kraj. U Navahrad-
ku zdaŭna tvaryŭsia miascovy administracyjny centr. Horad
razrastaŭsia, ale voś u 1241 hodzie i pašla jašče niekalki razoŭ
na jaho napadajuć tatary i niščać. Adnak Navahradak užo ta-
dy byŭ nahetulki mocny, što chutka patrapiŭ adzvyčaić ich ad
niadobrych namieraŭ, i heta vielmi pavysiła jahonaje zna-
čeńnia.

na połaŭcaŭ u 1185 hodzie. Tvor hety napisany u Sievierščynie, jakaja uvachodzić u etnahrafičnyja biełaruskija ziemli.

Pomnikami staradaŭnaha śvieckaha biełaruskaha piśmienstva źjaŭlajucca i handlovyja umovy, jakija rabili połackija, smalenskija i viciebskija kniazi z niemcami i inšymi narodami.

IX.

Sacyjalnyja dačynieńni u Biełarusi. — Pašyreńnie uładańniaŭ miečanoscaŭ. — Vykarystoŭvańnie Aŭkštotcaŭ i Žmudzinaŭ. — Zaniapad Pałaččyny, Smalensku i Turava. — Kryžanoscy. Biełaruska-žmudzinska-aŭkštockija dačynieńni.

Kniazi na Biełarusi choć i byli zaležnyja ad vieča, adnak mieli vialikuju uładu. Dziakujučy hetamu, jany pieršym čynam pašyrali svaje ziemlaŭładańni, adnačasna nadzialajučy ziamloju i lasami svaich bližejšych i dalejšych svajakoŭ (družyńnikaŭ), duchoŭnikaŭ i manastyry. Takim paradkam štoraz bolš narastała roznych bahačoŭ dy mahnataŭ. U suviazi z hetym sialanie, jakija dasiul byli volnymi i kniaziom płacili tolki daninu, časta papadali jašče pad uładu duchoŭnikaŭ ci zasłužanych vajakaŭ i musili spaŭniać dadatkova pavinnaści tamu, pad čyjoj uładaj znachodzilisia. Heta užo biazumoŭna uvodziła niekatory padzieł i pakryŭdžańnie častki žycharstva, što, jasna, admoŭna adbivałasia na nutranych dačynieńniach.

Zvonku na biełaruskaje haspadarstva rabili nastup chryścijanskija rycary zachodniaha łacinskaha abradu, jakija asieli z zhody biełaruskich kniazioŭ u Prybaltycy i u formie misijanerskaje arhanizacyi miečanoscaŭ, štoraz bolš pašyrali svaje uładańni na ziemli, padparadkavanyja Połaččynie. Tak, prykładam, u 1207 hodzie jany zavaładali Kukiejnosam, a u 1215 hodzie Hersikam. Hetyja abodva harady ležali na zachodniaj Dźvinie i naležali da Połackaha kniastva. Supraciŭlajučysia rycaram połackija kniazi šukali sabie sajuźnikaŭ siarod aŭkštotcaŭ i žmudzinaŭ, jakija časta byli zaležnymi ad połackich kniazioŭ i płacili im daninu. Jany, adnak, nia tolki dapamahali Połaččynie, ale časami vykarystoŭvajučy asłableńnie pałačanaŭ, uryvalisia u biełaruskija kniastvy i rabavali ich. Z pryčyny nastupu miečanoscaŭ i napadaŭ žmudzinaŭ na biełarusaŭ značeńnie Połaččyny, Smalensku Turava dy inšych biełaruskich centraŭ panizіłasia.

Aŭkštotcy i žmudziny, jakija byli zachodnimi susiedziami Biełarusi, nie stanavili saboju adnaho palityčnaha całaha narodu, a dzialilisia na šmat drobnych plamiennych hrupaŭ. Šmat z ich, jak było užo skazana, było navat padparadkavana biełaruskim kniaziom, jakija asieli tam, i płacili daninu Połacku. Žmudziny i aŭkštotcy žyli u pahanstvie, adstałaści, što źjaŭlałasia pryčynaj častych najezdaŭ (rejzaŭ) na ich niamieckaha misijanerskaha zakonu kryžanoscaŭ, jaki, zaniaŭšy na zachad ad Žmudzi, pruskija ziemli, chacieli achryścić žmudzinaŭ i aŭkštotcaŭ. Žmudziny i aŭkštotcy nie stanavili bolšaj siły i prymušany byli šukać sabie sajuźnikaŭ siarod biełarusaŭ.

Zakon kryžanoscaŭ nazyvaŭsia hetak dziela taho, što jahonyja siabry nasili na svaich płaščoch vialiki znak kryža i pad hetym znakam zmahalisia za pašyreńnie chryścijanstva, padobna, jak inšy chryścijanski misijanierski zakon miečanoscy nazyvaŭsia hetak dziela taho, što jahonyja siabry nasili miačy i imi zmahalisia za pašyreńnie chryścijanstva.

Uspomnienyja vonkavyja źjavy — nastup miečanoscaŭ i kryžanoscaŭ na Žmudź i Aŭkštotu — i byli pryčynaj taho, što miž biełarusami, aŭkštotcami i žmudzinami pačalisia bližejšyja dačynieńni, tym bolš, što biełarusy, kali bačyli u siabie, u dapamožnych addziełach, zdolnych žmudzinskich vajakaŭ, davali im roznyja pavyšeńni i kiraŭnictva niekatarymi udziełami. Takim paradkam, raźvivałasia biełaruska-aŭkštotcka-žmudzinskaje sužyćcio.

J. Najdziuk.

(Praciah budzie).

Navahradak — kałyska vialikaha biełaruskaha haspadarstva

Kožny turysty, kožny čałaviek, jaki cikavicca pryhožaściu biełaruskaha kraju, jaki choča paznać jahonyja histaryčnyja i kulturnyja pamiatki i harady, budučy u zachodniaj častcy Biełarusi starajecca adviedać nievialiki, ale bahaty histaryčnymi pamiatkami horad Navahradak. Praŭda, niałohka da jaho dastacca, bo staić jon daloka ad čyhunki i bolšych kamunikacyjnych šlachoŭ. Adnak ludzi usio-ž naviedvajuć Navahradak.

Zdalok, z vysokich uzhorkaŭ, vitaje Navahradak kožnaha ruinami starych svaich zamčyščaŭ, jakija vyklikajuć asablivaje zacikaŭleńnie.

Kali paŭstaŭ hety stary horad, zvany novym (nazoŭ Navahradak, pachodzić ad słovaŭ novy hrad, ci inakš kažučy, novy horad) niaviedama. Ścvierdžana usio-ž, što u XI stahodździ byŭ užo tam pabudavany zamak, byccam kijeŭskimi kniaziami, jakija chadzili u henym časie vajnoj na naš kraj. U Navahradku zdaŭna tvaryŭsia miascovy administracyjny centr. Horad razrastaŭsia, ale voś u 1241 hodzie i pašla jašče niekalki razoŭ na jaho napadajuć tatary i niščać. Adnak Navahradak užo tady byŭ nahetulki mocny, što chutka patrapiŭ adzvyčaić ich ad niadobrych namieraŭ, i heta vielmi pavysiła jahonaje značeńnia.

Tymčasam u tuju paru z pryčyny nutranych niaładaŭ i na-stupu łacinskich misijanierskich rycaraŭ z Prybaltyki pačaŭ zaniepadać najvažniejšy biełaruski centr i stalica Biełarusi — horad Połacak. Dla Biełaruskaha Haspadarstva pahražaŭ upa-dak. Bačačy heta, adzin z najvydatniejšych tahačasnych knia-zioŭ našaje Baćkaŭščyny Mindaŭh pastanaviŭ jaje ratavać. Jon padparadkavaŭ sabie roznych inšych kniazioŭ i pačaŭ tvaryć novy Biełaruski Haspadarstvienny Centr u Navahradku, za-biaśpiečvajučy zahadzia jamu abaronu ad usialakich varožych nastupaŭ. Z Navahradku Mindaŭh pašyraŭ svaje vałodańni nia tolki u biełaruskaj ziamli, ale i na Žmudzi, sučasnaj Lićvie.

Ruiny staroha zamčyšča u Navahradku.

Jon takim čynam pačaŭ arhanizoŭvać Vialikaje Biełaruska-je Haspadarstva, jakoje pašla achapiła nia tolki Biełaruś, ale Litvu i Ukrainu, i nazyvałasia Vialikim Kniastvam Litoŭskim. Chutka Mindaŭh nahetulki staŭsia słaŭnym i mocnym, što u vieraśni miesiacy 1252 hodu na zamku u Navahradku byŭ karanavany na karala.

Pašla śmierci Mindaŭha, tatary i kryžanoscy znoŭ praba-vali zdabyć Navahradak, adnak horad ad ich abaraniŭsia, choć mocna paciarpieŭ ad pažaraŭ.

Pryhoža raźvivaŭsia i vialikaje mieŭ značeńnie Navahra-dak u XIV i XV st. za časoŭ kniazioŭ Hedymina,, Alhierda i Vitaŭta, choć centram i stalicaj Vialikaha Kniastva Hedymin zrabiŭ užo Vilniu.

U 1291 hodzie u Navahradku paŭstała Biełaruskaja Prava-słaŭnaja Aŭtakiefalnaja Niezaležnaja Mitrapolija, i achoplivała jana blizu usie biełaruskija ziemli. Hetaja Mitrapolija kira-

vała relihijnym žyćciom u Biełarusi dy u hierarchii prava-słaŭnaj hreckaj carkvy zajmała vielmi pavažnaje miesca, a jaje mitrapality brali udzieł u Kanstantynopalskich synodach u 1317, u 1327 i u 1329 hadoch. Vialiki kniaź Alhierd staraŭsia navat, kab Navahradzkaja Mitrapolija kiravała relihijnym žyćciom nia tolki u Biełarusi, ale i uva usioj Uschodniaj Eŭropie.

Z voli Vialikaha Kniazia Vitaŭta u Navahradku nanava byŭ adbudavany stary zamak, u jakim u 1416 hodzie adbyŭ-sia Sabor Pravasłaŭnaje Carkvy. Sabor hety abvieściŭ nieza-ležnaść Biełaruskaje Pravasłaŭnaje Carkvy i vybraŭ za mitra-palita vysokaaśviečanaha śviatara Cambleka. Tam taksama Vitaŭt razdavaŭ naharody dla svaich vajakaŭ, što viarnulisia z pieramožnaha pachodu na Pskoŭ i Noŭharad.

U 1422 hodzie u Navahradku adbyŭsia šlub karala Polščy i Vialikaha Kniastva Biełaruska-Litoŭskaha Jahajły z Halšan-skaj kniazioŭnaj Sońkaj.

U 1448 hodzie u Navahradku adbyŭsia biełaruska-litoŭski sojm, skiravany suproć polskaha nastupu na Vialikaje Knia-stva.

U 1503, 1504, 1505 i 1506 h.h. Navahradku znoŭ pahražali tatarskija napady, adnak jany byli adbityja.

Najboĺš raźvivaŭsia Navahradak u XVI i XVII st., paśla taho, jak Žyhimont I 26-ha lipienia 1511 hodu daŭ pryvilej i prava samaŭradu u formie hetak zvanaha Magdeburskaha prava. Pryvilei hetyja byli napisany u biełaruskaj movie pad takim nazovam: „Pryvilej dany miestu Novohorodskomu na pravo Majdeburskaje i inšyja roznyja pravy i volnaści ich". Dla raźvićcia Navahradku dapamahło ustanaŭleńnie tam u 1581 hodzie Trybunału Vialikaha Kniastva, jaki sudziŭ, što dva hady pa „22 niedieli" na pieramienku z Mienskim Try-bunałam až da 1775 hodu. Paźniej Trybunał byŭ pieraniesieny u Horadniu. Na sudy pryjazdžali roznyja kupcy, šlachta i pra-byvali tam časta vielmi doŭha. U suviazi z hetym paŭstavali novyja damy, pałacy, cerkvy, kaścioły, klaštary, škoły. Raź-vićcio hetaje na doŭhi čas spyniaje adnak strašenny pažar, jaki 8.V. 1751 hodu źniščyŭ vialikarnuju častku horadu.

U časie pieršaje suśvietnaje vajny 1914 — 18 h.h. Nava-hradak naviedvaje karol Saksonski, karol Bavarski i słaŭny nia-miecki maršał Hindenburg.

Palaki, majučy uładu na Biełarusi, z Navahradka chacieli zrabić centr palanizacyi, a rasiejcy — centr rusifikacyi biela-rusaŭ. Nie zvažajučy na doŭhaviakovuju niavolu, horad usio-ž zachavaŭ svoj biełaruski charaktar. Jon daŭ mnoha vydatnych biełaruskich dziejačoŭ, katoryja pracavali i pracujuć na adra-džénskaj biełaruskaj nivie. Dziakujučy ichnym starańniam u 1921 hodzie paŭstała tam biełaruskaja himnazija. Jana nia

mieła nia tolki nijakaje pomačy z boku polskaje dziaržavy, ale vielmi mnoha pieraškodaū. Adnak himnazija pracavała i raźvivałasia, i biełarusy samatužna navat zbudavali dla jaje specyjalny pryhožy budynak. Himnazija uzhadoūvała šmat biełaruskich intelihentaū i dobrych baraćbitoū za lepšuju dolu biełaruskaha narodu, i dzieła taho palaki u 1934 hodzie źlikvidavali jaje.

U časie ciapierašniaje vajny Navahradak mocna paciarpieū ad pažaraū, ale jon užo nanova adbudoūvajecca. U im stvorany novy administracyjny akruhovy centr, zhurtavany lepšyja kulturnyja siły, pracujuć biełaruskija arhanizacyi, pačatkovyja škoły i arhanizujucca biełaruskija siarednija škoły, a heta jość zarukaj taho, što Navahradak pad svaim haradzkim i adnačasna ahulna-biełaruskim herbam „Pahoniaj“ znoū u biełaruskim žyćci budzie adyhryvać pavažnuju rolu.

Z. Bojdacki.

Paznajma siabie

(Praciah, pačatak hl. „Bieł. Škoła“ Nr. 3)

— Ci majuć biełarusy svaju historyju?

— Tak. Biełarusy majuć svaju bahatuju i cikavuju historyju. Historyjaj Biełarusi źjaūlajecca historyja biełaruskich plamionaū: kryvičoū, dryhvičoū, radzimičaū, viacičaū, sievieranaū, dzieraūlanaū. Biełaruskaj historyjaj źjaūlajecca historyja biełaruskich kniastvaū: Połackaha, Smaleskaha, Turava-Pinskaha, Čarnihaūskaha i inš. mienšych, jakija uvachodzili u skład hetych vialikich kniastvaū, jak Viciebskaje, Mienskaje, i druhija. Da historyi Biełarusi naležyć historyja Vialikaha Kniastva Litoūskaha, jakoje paūstała z biełaruskich i litoūskich ziemlaū u XIII stahodździ i achoplivała nia tolki usie biełaruskija ziemli, ale taksama litoūskija i ukrainskija ziemli. Jano było mahutnym słaūnym biełaruskim niezaležnym samastojnym haspadarstvam z biełaruskaj uradavaj movaj i z biełaruskaj kulturaj. U 1385 hodzie Vialikaje Kniastva padpisała vuniju z Polščaj, jak roūny z roūnym i volny z volnym. Nastupiła heta dzieła taho, kab lahčej było adbivać supolnymi siłami napady na Biełaruś tataraū, maskoūcaū i inšych vorahaū. Ale nažal hetaja vunija dabra biełarusam nie pryniasła. Palaki pomačy u vojnach nie davali, dy pastupova adbirali ad biełarusaū volu i roūnaść, uprahajučy biełaruski narod u panščynu, a biełaruskich panoū i duchavienstva palanizavali. Za trysta hod sužyćcia z palakami, biełarusy stalisia paniavolenym, mužyckim narodam biez svaje piśmiennaści, biez haspadarstviennaha i hramadzkaha prava. U Polščy nia było paradku i jana u kancy XVII stah., a razam z joju i Biełaruś

byli padzieleny miž Rasiejaj, Prusijaj i Aūstryjaj. Biełaruś papałasia tady pad rasiejskuju uładu, jakaja chacieła abmaskalić usich biełarusaū. Jak palaki, tak i rasiejcy staralisia, kab biełarusy zabylisia, što jany biełarusy, što jany asobny narod, što našaja ziamla nia našaja, a maskoūskaja, abo polskaja, i što jany tut stalisia haspadarami. Ale narod naš vyjaviū niazvyčajnuju žyvučaść i siły. Ni polskija puty, ni maskoūskija nahajki i vastrohi nia zdoleli adabrać ad našaha narodu jahonaha najdaražejšaha skarbu — rodnaje biełaruskaje movy. Palaki i rasiejcy usio, što mahli adabrać u biełarusaū, adabrali. Jany zabrali i biełaruskija škoły i cerkvy, i kaścioły, i ziamlu, i lasy, i reki, i harady, i bahaćcie, a movy adnak u našaha narodu, našaha zialanstva, nia zdoleli adabrać. A kali naš narod zachavaū movu, to jon žyvie i budzie žyć. Praz movu naš narod zdoleje adradzicca, dy znoū zrabicca vialikim, silnym i słaūnym.

— Jak zmahaūsia biełaruski narod za lepšuju dolu?

— U XIX stahodździ lepšyja syny biełaruskaha narodu, paznaūšysia na usich „dabradziejstvach“ rasiejcaū i palakaū, pačali z imi zmahacca, buntujučysia suproć panoū i rasiejskaj ułady. Pačali źjaūlacca iznoū biełaruskija knižki, brašury, i adozvy, drukavanyja nielehalna u krai, abo zahranicaj, jakija byli skiravanyja suproć rasiejščyny i polščyny, i jakija adnačasna pašyrali luboū da usiaho biełaruskaha. Tak prykładam, u 1862 — 1863 h.h. biełarus Kastuś Kalinoūski, čałaviek vysoka vučony, vydavaū nielehalny biełaruski časapis „Mužyckaja Praūda“. Paśla u 1884 hodzie vychodziū druhi nielehalny biełaruski časapis, vydavany u rasiejskaj movie pad nazovam „Homan“. Takim čynam pačynaūsia biełaruski adradženski ruch, metaj jakoha było pazbavicca čužackaj apieki i zdabyć lepšuju dolu biełaruskamu narodu. Kastuś Kalinoūski sarhanizavaū navat, suproć Rasiei uzbrojeny bunt, a druhi biełaruski dziejač Ihnat Hryniavicki, kab zrabić źmienu u byłoj rasiejskaj carskaj imperyi i vyzvalić z carskaj niavoli biełaruski narod, zabiū u 1882 hodzie rasiejskaha cara Aleksandra II, hinučy pry hetym sam. Mnoha było taksama roznych sialanskich buntaū suproć Rasiei i jejnych uładaroū. Kastusia Kalinoūskaha za jaho dziejnaść u abaronie biełaruskaha narodu rasiejcy paviesili u 1864 hodzie u Vilni. Mnoha biełarusaū za pracu dla dabra biełaruskaha narodu było zasłana u Sibir i inšyja dalokija krainy. Niahledziačy na heta, biełaruski adradženski ruch raźvivaūsia. Pracaūnikoū na biełaruskaj nivie što raz bolš prybyvała. Urešcie dajšło da taho, što rasiejcy musili dazvolić lehalna drukavać biełaruskija knižki i hazety. Stałasia heta paśla revalucyi 1905 hodu, u jakoj prymali šyroki udzieł biełarusy. Ad hetaha času bieła-

ruski ruch vielmi mnoha uzros. Zjaviłasia mnoha paetaū, piśmieńnikaū, kulturnych pracaūnikoū, vychodziła mnoha biełaruskich hazetaū, časapisaū i knižak. Kali-ž pačałasia u 1914 hodzie suśvietnaja vajna i kali razvalvałasia staraja Rasieja, biełarusy pačali arhanizavać novaje adrodžanaje Biełaruskaje Haspadarstva. Adbyvalisia źjezdy, kanhresy, narady, arhanizavałasia biełaruskaje vojska i 25 sakavika 1918 hodu Biełaruś była abvieščanaja niezaležnym haspadarstvam. Nie spadabałasia heta balšavikom i palakom. Jany nie dali mahčymaści paūstać niezaležnamu biełaruskamu haspadarstvu. Choć u abaronie niezaležnaści Biełarusi u 1920 hodzie u Słuččynie było sarhanizavanaje uzbrojenaje paūstańnie, varožyja vialikija siły, adnak, pieramahli advažnych i słaūnych słučakoū. Biełaruś balšaviki i palaki padzialili miž saboju. Takim čynam dalej adbyvałasia čužackaje panavańnie na Biełarusi. Dalej Biełaruś była ekspłoatavanaj, a narod biełaruski musiū haravać. Z ciažkim losam narodu nie zhadžalisia lepšyja syny Biełarusi. Jany dalej viali zmahańnie z balšavikami i palakami. Mnohim pryšłosia złažyć svaje hałovy na aūtary Baćkaūščyny. Mnohim pryšłosia pakutavać u vastrohach, kancentracyjnych lahierach i ssyłkach. Usio-ž taki ruch biełaruski raźvivaūsia i ros, nadzieja-ž na lepšuju budučyniu uściaž pavialičvałasia i pavialičvajecca.

Asabliva adčuvajecca heta ciapier, kali Biełaruś vyzvalena z-pad polskaha i balšavicka - žydoūska - rasiejskaha panavańnia i kali pad apiekaj Vilikaj Niamieččyny maje jana mahčymaść dla kulturnaha i haspadarčaha raźvićcia, dy dla poūnaha nacyjanalnaha adradžeńnia. Kab chutčej usio heta adbyvałasia, u biełaruskim ruchu, u pracy nad adradžeńniem, raźvićciom biełaruskaje haspadarki, kultury, nad raźvićciom aśviety i nacyjanalnaje śviedamaści, pavinny prymać udzieł usie biełarusy, zmahajučysia adnačasna z astatkami vorahaū biełaruskaha adradžeńnia z boku polskaha i balšavicka- rasiejskaha.

— Jakaja viera u biełarusa?

— Biełarusy usie chryścianskaje viery, častka ich pravasłaūnyja, a častka ich kataliki. Daūniej mnoha było siarod biełarusaū vunijataū, pryniaūšych carkoūnuju jednaść, heta značyć, jany malilisia pavodle uschodniaha abradu, ale hałavoj svaich śviatyniaū uvažali Papu Rymskaha, a nie patryjarcha Kanstantynopalskaha. Kali biełarusy papali pad uładu Rasiei, maskoūski urad, skasavaū vuniju. Toj-ža maskoūski urad adnačasna padparadkavaū sabie Pravasłaūnuju Carkvu na Biełarusi i praz jaje usimi siłami staraūsia rusyfikavać biełarusaū. Katalicki Kaścioł na Biełarusi padpaū iznoū pad polskija upłyvy i praz jaho palaki usimi siłami staralisia biełarusaū spalanizavać. Takim čynam, čužyncy palanizavali, rusyfikavali i dzialili biełarusaū na dva varožyja relihijnyja lahiery. Dziela taho ciapier biełarusy pavinny staracca, kab Pravasłaūnaja Carkva i Katalicki Kaścioł na Biełarusi nia słužyli čužym rasiejskim i polskim intaresam, a kab byli jany tvorčym dziejnikam dla biełaruskaha narodu, heta značyć, treba, kab u śviatyniach navuka, relihijnyja śpievy adbyvalisia pabiełarusku, kab pašyrałasia tam luboū da svajho biełaruskaha kraju, biełaruskaje movy, biełaruskich zvyčajaū, biełaruskaje kultury, kab u śviatyniach zaachvočvali biełarusaū da maralnaha žyćcia i płodnaje pracy na karyść biełaruskaha narodu. Pry tym treba viedać, što viera, ci jak kažuć relihija, nie pieraškadžaje ludziam zachoūvać narodnuju jednaść. Tak prykładam siarod niemcaū jość kataliki i pratestanty, i jany tvorać adzin niamiecki narod. Biełarusy pravasłaūnyja i kataliki taksama tvorać adzin biełaruski narod.

— Ci viera moža aznačać narodnaść?

— Nie. Viera što inšaje, a narodnaść, nacyjanalnaść što inšaje i dziela hetaha viera nia moža aznačać narodnaści. Napryklad, jak užo było skazana, niemcy jość kataliki i pratestanty, adnak jany stanoviać adzin narod. Katalickaj viery jość italjancy, francuzy, anhielcy, niemcy, biełarusy, ale heta roznyja čužyja pamiž saboju narody. Usie biełarusy ci jany pravasłaūnyja ci kataliki, roūnyja dzieci adnaje matki Biełarusi. Dziela taho treba nam žyć pamiž saboju u zhodzie i uzajemna šanavać adnu i druhuju vieru, bo my usie radzilisia biełarusami, a viernikami — pravasłaūnymi i katalikami stalisia paśla chryścin. Roznaść vieravyznańnia nie pieraškadžaje nam być dobrymi biełarusami i razam stajać za narodnuju volu, za lepšuju budučyniu usiaho našaha narodu i kraju.

(Pavodle V. Łastoūskaha padaū J. Runič)

Z hieahrafii Biełarusi

BIEŁARUSY.

Fizyčny typ biełarusa. Siarod narodaŭ Uschodniaje Eŭropy biełarus źjaŭlajecca najbolš čystym pradstaŭnikom słavianskaha typu. Jaho uschodni susied, vielikaruski narod, vyras na finskim hruncie, paŭstaŭ ad źmiašańnia słavianskich kalanistaŭ z manhołami — finami. Biełarus spradvieku siadzić na svajoj ziamli i historyja nia pamiataje na biełaruskim prastory značniejšych niesłavianskich tubylcaŭ, aprača chiba častki Zachodniaje Biełarusi, dzie koliś žyła jaćviež dy inšyja litoŭskija plamiony, naahuł kažučy, dosyć blizkija da słavianaŭ. Z druhoha boku niaprystupnaść našych bałot i lasoŭ baraniła biełarusaŭ ad paŭdniovych vandroŭnikaŭ, i biełarus nia maje u sabie ciurkskaje (hetak sama manholskaje) kryvi, jakaja nałažyła hetki mocny znak na typ ukrainca.

Pamierami navabrancaŭ ustanoŭlena, što biełarusy najbolš byvajuć siaredniaje urosłaści; jany nižejšyja ad ukraincaŭ i łatyšoŭ, roŭnyja z maskoŭcami i šmat vyšejšyja za palakoŭ. Pryblizny siaredni rost navabrancaŭ: biełarusy — kala 1640 milimetraŭ, ukraincy — 1650 mm., łatyšy — 1670 mm., lićviny — 1640 mm., maskoŭcy — kala 1640 mm., palaki — 1620 mm. Abjom hrudziej u biełarusa hetak sama siaredni. Naahuł biełarus maje krepki, vynoślivy arhanizm. Budova cieła u jaho krychu dalikatniejšaja, čymsia u maskoŭca. Vyjaŭlajecca heta i u ahulnym jaho vyhladzie, i asabliva u rysach tvaru — tonkich i miakkich, jak u praŭdzivaha eŭrapejca i słavianina. Skuły u biełarusa, prykł. nia hetak rezka vystajucca, jak u tataraŭ dy maskoŭcaŭ, miasisty nos spatykajecca redka. Koler skury u biełarusa zvyčajna biely. Koler vačej i vałasoŭ byvaje rozny ,ale pamiž biełarusaŭ, raŭnujučy da inšych susiednich nacyjaŭ, asabliva vialiki % ludziej z błakitnymi i šerymi vačyma; taksama čaściej u nas spatykajucca ludzi z śvietłymi vałasami, a % čystych brunetaŭ mały. Što datyčyć budovy hałavy, dyk na paŭdni i paŭdniovym uschodzie vyrazna pieravažaje typ z karotkaj, kruhłaj hałavoju, a na poŭnačy usio bolšaje značeńnie maje typ z daŭhavataju hałavoju.

Vopratka. Biełaruskaja nacyjanalnaja vopratka byvaje najčaściej biełaha dy śvietła-šeraha koleraŭ. Mužčynskaja vopratka składajecca z kašuli z adkładnym kaŭniarom, zaviazanym žyčkaju (vuzieńkaju stužačkaju), abo kalarovaju chustačkaju

(šalikam). Kašula padpajasvajecca pajaskom, a navierch na jaje nadziajecca kamizelka. Pałatnianaja abo z samatkanaha kortu štany zakładajucca u boty abo u parcianki ad łapciej.

Vierchniaju vopratkaju słužać nasoŭ i śvita. Najčaściej jak śviatočnaja vopratka i naahuł dla vychadu na ludzi užyvajecca mužčynami i žančynami śvita z biełaha, najbolš, sukna chatniaha vyrabu. Šyjecca jana da stanu, maje dźvie rasporki z bakoŭ; bierahi śvity i kišeni abšyvajucca abo skuraju, abo kalarovaju ciasiomkaju. Hetkaju-ž ciasiomkaju vyšyvajecca i niejki małunak na hrudzioch. Nasoŭ šyjecca z pałatna i maje najbolš takuju samuju formu, jak i śvita.

Na hałavie mužčyny nosiać miescami šapki z chatniaha sukna — „mahierki", a najbolš usialakija kuplonyja šapki.

Žanočaja vopratka składajecca z vyšytaje na rukavoch kašuli, samatkanaje, kalarovaje z pryhožym małunkam spadnicy abo andraka, i harsecika ci kitlika z sukna, a to i šoŭku dy aksamitu, jaki nadziajecca na kašulu. Zamiesta harsecika časta nadziajecca zvyčajny kaptan. Na hałavie zamužnija žančyny nosiać namietki z daŭhoje pałatniny, jakoju abkručvajecca hałava, a kancy spuskajucca uniz. Nosiać hetak sama čapcy i chustki.

Budoŭla. Biełaruski sielanin žyvie u draŭlanych chatach, jakija u nievialikich siemjaŭ składajucca z adnaho vialikaha pakoju, kleci - sianiec. U bolšych dy bolš zamožnych siemjach dabudoŭvajecca druhi i treci pakoj. Da kleci-ž prystaŭlajecca pavietka, dzie pierachoŭvajucca haspadarskija pryłady i dreva, dy chlavy, tak što uvieś budynak zvyčajna vyciahnuty u vadnu liniju. Asobna, dzie-niebudź na votšybie, staić humno, akružanaje specyjalnym dziadzincam, abo humniščam. Na humniščy stajać aziarody abo pierapłoty, u jakich sušać snapy. Dla suški snapoŭ u humnie budujucca asieci (jeŭni) z kamiennaj piečkaju.

Budynki kryjuć u nas sałomaju, u bolš lasistych miascovaściach — dranicaju, a u zamožniejšych — hontami i navat blachaju, na zachadzie spatykajucca u vioskach i damy z cehły. Muravanaha fundamentu pad draŭlanuju chatu zvyčajna nie kładuć, zamiesta jaho chatu absypajuć ziamloju, robiačy pryzbu.

Uvajšoŭšy u chatu, bačym naprava ad dźviarej vialikuju pieč, prosta pierad dźviaryma — u levym kucie abrazy, pad imi stoł, vakoł stała tapčany i usłony abo zedli. Za piečkaju, kala pravaje ściany, stajać łožki, robicca pałok i naahuł tut śpić siamja haspadara. U kleci sielanin chavaje svajo dabro i adziežu. Suproć chaty na dziadzincy staić zvyčajna śviran; tam haspadar pierachoŭvaje zbožža. Budujuć časami jašče i varyŭniu, u jakoj pierachoŭvajecca uzimku varyva, varać ješci žyviole, robiacca katuchi dla kurej i h. d.

Kala chaty-ž zvyčajna byvaje nievialiki sadok, stajać pčoły. Sad i dziadziniec z usich bakoŭ abharodžvajuć płotam; hetym biełaruskaja vioska mocna adroźnivajecca ad maskoŭskaje.

Biełaruskaja vioska składajecca zvyčajna z dvoch radoŭ chat, roŭna adna pry adnej pabudavanych paabapał šyrokaje vulicy. Hetki roŭny i pravilny vyhlad maje adnak tolki vioska, pabudavanaja na roŭniadzi. U harystych-ža miascovaściach, dy kali vioska budujecca uzdoŭž rečki, fihura vulicy i usiaje vioski zaležyć ad formy dalin i naahuł pavierchni ziamli. Uzdoŭž usiaje vioski za chatami ciahniecca pałasa harodaŭ i kanaplanikaŭ. Dziadziniec kožnaha haspadara razam z harodam i humniščam nazyvajecca sialibaju.

U kancy vioski zvyčajna byvaje vyhan; tam pasiecca viaskovaja skacina.

Na usioj sialibie biełaruskaha sielanina lažyć znak haspadarnaści i paradku. Ničoha tut niama lišniaha, usio na svaim miescy, usio maje svajo pryznačeńnie.

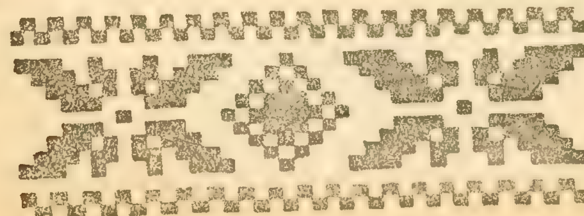
Charaktar biełarusa. Biełarus nia maje u charaktary taje ryzyki, adkrytaje i hrubaje prastaty, charakternaje dla maskoŭca; nia maje, i znoŭ-ža, lohkadumnaści, śvieckaści i samachvalstva, jakimi hetak časta vyznačajucca palaki. I ad ukrainca, z jakim biełarus maje naahuł šmat supolnaha, adznačajecca usio-ž svaim ščyrejšym sercam, dy moža, krychu bolšaju ruchavaściu. Naahuł, charaktar biełarusa bolš pavažny, spakojny i rachmany z dobra raźvitaju volaju, panavańniem nad saboju i vytryvałaściu u pracy. Na pieršy pahlad zdajecca biełarus krychu niedavierlivym i skrytnym; u kožnym razie jon nia hetak lohka zychodzicca z ludźmi, jak maskoviec. Za toje, jak tolki jon aznajomicca z novym čałaviekam i pierakanajecca u jaho niaškodnaści, robicca jon i davierlivym, i ščyrym, moža nie praz mieru, ale u kožnym razie nahetulki, kab zaviazać samyja pryjaznyja adnosiny.

Biełarus dobry haspadar, šanuje hrošy, a krychu moža i skupavaty. Heta nie pieraškadžaje, adnak, jamu być vielmi haścinnym; jak moža ni u vadnaho z narodaŭ pierachavałasia u biełarusaŭ hetaja staraja słavianskaja cnota. Viedajuć dobra ab hetym ludzi, jakim davodziłasia piechatoju prachodzić pa Biełarusi. Padarožnaha u biełaruskaj chacie vielmi achvotna pryjmuć, nakormiać i nia tolki nia voźmuć za heta płaty (što uvažajuć sabie za abrazu), ale jašče i padziakujuć, što zajšoŭsia. Biełarus iznoŭ-ža lubić paviesialicca; viasiołaść u jaho ščyraja, ad usiaje dušy.

Tych navat, chto pradstaŭlaŭ sabie biełarusa z najhoršaha boku, zaŭsiody dziviła pryhožaść i bahaćcie jaho narodnaje paezii, jakuju stvaryŭ jon u žyćci ciažkim, zapracavanym, zahnanym. Biełarus maje miakkuju dušu, z nadzvyčajna raźvitaju uražlivaściaju dy fantazijaj. Dziakujučy im stvaryŭ jon biaz liku cudoŭnych kazak i pryhožych vysokapaetyčnych pieśniaŭ, nasialiŭ śviet vakoła siabie roznarodnymi duchami, błahimi i dobrymi, i žyvie napałovu u śviecie hetych duchaŭ, nie raŭnujučy by jaki čaraŭnik. Bahaćcie tvorčaje enerhii vyjaŭlaje biełarus u całym kulcie aryhinalnych zvyčajaŭ i abradaŭ, jakimi abstaŭlena usio jaho žyćcio ad kałyski da mahiły. Hetyja zvyčai i abrady, vielmi cikavyja, pryhožyja i paetyčnyja, ciesna źviazany z pracoŭnym žyćciom biełaruskaha sielanina i symbalizujuć paasobnyja mamenty hetaha žyćcia. Na kožnuju paru hodu, kožnuju palavuju rabotu maje viaskovy biełarus asobnyja abrady i zvyčai, asobnyja pieśni. Viasnu jon spatykaje pieśniami-zaklikańniami, jakija piaje viaskovaja moładź, vyjšaŭšy na abtajały ad śniehu uzhorak u poli. Maładuju ruń i svaje nadziei na uradžaj vitaje jon vialikodnymi pieśniami, viesnavy roskvit pryrody i kančatkovuju pieramohu leta nad zimoju — siomušnymi zvyčajami. U časie letniaha soncastajańnia, kali pryroda u najbolšaj sile dy krasie, biełarus śviatkuje najpryhažejšaje svajo śviata — Kupalle, śviata, što vyrazna symbalizuje ruch sonca i jaho žyvatvornuju dziejnaść. Pryhožymi staraśvieckimi pieśniami i abradami adznačajucca u nas dni zažynak i dažynak, dy śviaty uradžaju i sialanskaje zamožnaści: — dziady, Kalady i h. d. A kali uspomnić uvieś chod abradaŭ biełaruskaha viasiella, abo chreśbinaŭ, dyk treba pryznać, što biełaruski sielanin stvaryŭ abradavy kult šmat bahaciejšy, čym jon jość, biazumoŭna, karysnym i patrebnym elementam u nialohkim sialanskim žyćci.

Relihijnyja adnosiny. Biełarusy byvajuć najbolš dźvioch vieraŭ — pravasłaŭnyja i katalíki. Sustrakajucca biełarusy i inšych vieraŭ — kalviny, staraviery, musulmanie, ale ich vielmi mała. Pamiž biełarusami katalikami i pravasłaŭnymi, aprača viery, nijakaje bolš roźnicy niama. Tolki ciomnyja i niaśviedamyja ludzi dy ašukancy, byvaje, kažuć, što kataliki — heta palaki, a pravasłaŭnyja — maskoŭcy. Jakoj-by viery ni trymaŭsia, biełarus, jon usio roŭna biełarusam zastajecca.

A. Smolič.

Pryrodavieda

Nadvorje

Praca sielanina rehulujecca, haloŭnym čynam, porami hodu. Ušled viasnovaj siaŭbie iduć u sielanina kłopaty ab pasiejanym, uletku i uvosień žbirać. Jakija kultury mohuć vyśpiavać na ziamli zaležyć ad klimatu krainy. Paŭdniovyja frukty i vinahrad patrabujuć šmat sonca i rastuć, haloŭnym čynam, u krainach z soniečnym i vielmi ciopłym letnim nadvorjem, jak naprykład u mižziemnamorskich krainach. Zbožža i pładovyja drevy patrabujuć rehularnaha uvilhočvańnia hleby i adhetul razvodziacca u tych krainach, dzie klimat vilhotny i ciopły. U krainach z niepastajannym nadvorjem žnivu časta pahražajuć daždžy. Viasieńnija zamarazki niščać pasievy i kvietki pładovych drevaŭ, doŭhija letnija zasuchi sušać zbožža, u toj čas, jak praciahłyja daždžy iznoŭ-tki mohuć sapsavać uradžaj. Adhetul sielanin naziraje źjavy nadvorja šmat hruntoŭniej, čymsia heta robiać ludzi u horadzie, i viedaje niekatoryja papiarednija prymiety, jakija pradrakajuć nadvorje. Samaje važnaje dla sielanina, kali jon daviedajecca, jakoje budzie leta: mokraje ci suchoje. Šmat jakija narodnyja prymiety dajuć ab hetym paśviedčańnie.

Na Kalady haspadary imknucca uhadać, jakoje nadvorje budzie u nastupnym hodzie. Tak napr., kali na pieršuju kućciu nieba zornaje, dyk skacina budzie dobra pładzicca i budzie ładny uradžaj na jahady i hryby. Kali na Božaje Naradžeńnie zavirucha — buduć dobra raicca pčoły. Śviaty Jury (23 krasavika) admykaje ziamlu i vypuščaje rasu, nadta patrebnuju dziela uradžaju i dziela zdaroŭja. Ale jon, jak heta možna sudzić z biełaruskaj prykazki, ustupaje u sprečku sa śviatym Mikołaj (9 maja): „Jury skazaŭ — žyta uradžu, a Mikoła pahladžu!".

Taksama ab nadvorji na bližejšy čas možna daviedacca praz niekatoryja źjavy u pryrodzie. Tak, prykładam, ličać, što pavinien iści doždž, kali pavietra vielmi čystaje i prazrystaje i kali łastaŭki lotajuć nizka. I, naadvarot, maje być dobrym, kali łastaŭki lotajuć vysoka i kali uviečary na sienažaci u reki kładziecca tuman.

Užo bolš jak sto hadoŭ navuka imkniecca da taho, kab štodziońnym nazirańniem źjavaŭ nadvorja daśledvać navukova jahonyja źmieny, i užo siońnia moža być zrobleny z vialikaj praŭdapadobnaściu prahnoz nadvorja na bližejšyja dni. Adnak, navukovy prahnoz nadvorja na daŭžejšy čas, naprykład, na nastupnuju zimu ci leta jašče niemahčymy.

Kali my havaryli ab nadvorji, to my mieli na uvazie ciaplinu abo choład, jasnaje ci chmarnaje nieba, doždž ci suchmień, i viecier. Chto choča zrazumieć hetyja tajamnicy nadvorja, pavinien vieści nazirańnie hetych źjavaŭ pryrody sam.

Ciaplinia pavietra (temperatura) vymiarajecca termometram. U časie uschodu sonca najchaładniej, chutka-ž paśla poŭdnia, kala 14 hadzin najciaplej. Usiu ciapliniu my atrymlivajem ad sonca. Čym prostastaŭniej padajuć soniečnyja pramieńni na pavierchniu ziamli, tym macniej jany jaje nahravajuć. Uletku sonca staić u nas na niebie vyšej i pasyłaje z pryčyny hetaha svaje pramieńni uniz bolš prostastaŭna, čymsia zimoj. Apračа hetaha jano śviecić daŭžejšy čas. Z pryčyny hetaha leta jošć ciaplejšaju, a zima chaładniejšaju paroju hodu. Lipień i žnivień samyja ciopłyja, a studzień i luty samyja chałodnyja miesiacy hodu.

Biaz sonca nijakaje žyćcio na ziamli było-b niemahčymym. Z padniaćciem jaho uviasnu i uletku vyšej pačynaje ćviści u vyniku bolšaha nahravańnia usio raślinnaje žyćcio, tady, jak uzimku heta raślinnaje žyćcio adpačyvaje, a ludzi i źviary pavinny baranicca ad marozaŭ. U vasobnyja dni temperatura moža chistacca ad — 34° zimoj da + 38° uletku.

Nakiravanyja da sonca schiły uzhorjaŭ najbolš zdatnyja u vyniku ichnaha macniejšaha nahravańnia soncam dla palavoj haspadarki i raźviadzieńnia sadaviny.

Z pryčyny taho, što ziamla jošć kulaju, soniečnyja pramieńni padajuć na jaje bolš nachilna i nahravajuć tym mienš, čymsia bližej da polusu. Adhetul krainy, jakija lažać na poŭdni Eŭropy ciaplejšyja, čymsia paŭnočnyja.

Chmary. U zornuju zimnuju noč najchaładniej, u biaschmarnyja letnija dni najharačej. Choład i śpiakota pasłablajucca chmarami. Šeryja daždžavyja chmary zaciahvajuć bolšaj častkaj usio nieba u chmarnyja dni, u toj čas, jak kruhłyja biełyja kučki „kučavych chmarak" vydzialajucca u dni dobraha nadvorja na sinim niebie. Lohkija piorystyja chmarki bliščać vysoka nad usimi inšymi chmarami. Pamiž imi raspaścirajucca časam doŭhija šerahi „barančykaŭ". Chmary — heta lohkija utvareńni tumanu ci lodavych kryštałaŭ z vilhaci pavietra, jakoje pachodzić z vadzianych vypareńniaŭ ziamli i moraŭ. Kali kolkaść vilhaci zrobicca nadta vialikaj, to jana vydzialajecca u vyhladzie apadkaŭ. Ciopłaje pavietra moža

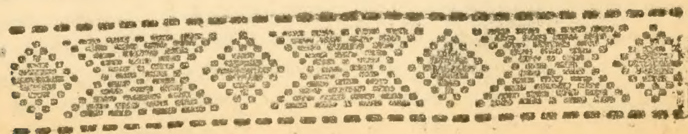
utrymlivać u sabie bolš vilhaci, čymsia chałodnaje. Kali cioplaje pavietra achałodzicca, vypadajuć apadki. Aasabliva heta zdarajecca tady, kali cioplaje pavietra pavinna padymacca u vyšyniu praz hory. Schil hary, nakiravany u bok vietru atrymlivaje „doždž padjomu" tady jak procilehły bok, zastajecca suchim; jon znachodzicca u daždžavym cieniu.

Apadki. Doždž i śnieh, hrad, rasa, iniej u časie čarhujecca. Doždž moža vypadać va usie pory hodu, adnak letnija miesiacy u paŭnočnaj Eŭropie, vyklučajučy uzbiarežža, najbahaciejšyja na doždž. Kali padstavić blašanuju pasudzinu u časie daždžu, to možna hetym daždžamieram znajści vyšyniu apadkaŭ. U siarednim kolkaść apadkaŭ na Biełarusi składaje 60 cm. Heta značyć, što kali-b daždžavaja vada nie ściakała, nie prasočvałasia u ziamlu, nie vyparvałasia, to ziamla pakryłasia-b u nas za hod, daždžavoj vadoj na 60 centymetraŭ.

Viecier. Ściahi, jakija raźvivajucca u pavietry, i dym z kaminoŭ pakazvajuć napramak viatroŭ. Siłu jahonuju paznajem pavodle chistańniaŭ halin ci samych dreŭaŭ. Tolki zredka u nas niama vietru. Čaściej za usio dźmie śviežy, ci zusim žorstki viecier, jaki krucić kryły vietrakoŭ, ruchaje parusnyja karabli i vyklikaje chvali. Navalnicy pahražajuć sudnachodztvu i pavietranym znosinam. Navalnicy vyklikajuć časta niaščaści, kali vyryvajuć z karaniem drevy i zryvajuć z damoŭ dachi.

Kali viecier niasie z saboj ciopłyja masy pavietra, jon pavyšaje temperaturu. Heta jošč pravilam pry paŭdzionnym vietru. Paŭnočny viecier prynosić, naadvarot, bolšaju častkaju choład. Radzima zachodnich viatroŭ — Atlantyčny akijan. Jany prynosiać doždž. Uschodnija abšary ziamli uletku haračej, uzimku chaładniej, čym Siaredniaja Eŭropa. Pry uschodnich viatroch, značycca uletku, treba čakać na jasnaje, ciopłaje, a uzimku na jasnaje suchoje nadvorje.

Sukupnaść usich źjavaŭ pryrody u siarednim za šmat hadoŭ i jošč klimatam dadzienaje krainy. Abšary, jakija lažać pablizu mora, adčuvajuć źmiakčalny upłyŭ vadzianych masaŭ akijanu, jany majuć morski klimat. Ale jošč krai i z kantynentalnym klimatam, jaki vyznačajecca pad upłyvam kantynentu. Tam panuje kantynentalny klimat z haračym letam i chałodnaj zimoj, heta zn. z vialikimi procilehłaściami. Mižziemnamorski klimat vyznačajecca suchim, haračym letam i vilhotnaj, ciopłaj zimoj.

Bulba

(z padručnika pryrodaviedy dla IV kl.)

Bulba źjaŭlajecca adnym z važniejšych charčovych praduktaŭ dla čałavieka, akramia taho jana służyć syrcom dla techničnaj pieraapracoŭki (suški, vyrabu śpirytusu i kruchmału).

Baćkaŭščyna bulby — Paŭdniovaja Ameryka. U Biełarusi stali sadzić bulbu u druhoj pałovie 18-ha stahodździa.

Bulba — kłubniapłodavaja raślina. Jaje kłubni jošč ništo inšaje, jak miasistyja pataŭščeńni na padziemnych ściabłoch. Vočki na kłubniach — heta pučki, z jakich paśla pasadki vyrastaje novaja raślina.

Hatunkaŭ bulby bolš za 2 tysiačy. Usie jany vyviadzieny šlacham štučnaha adboru. Hatunki hetyja padzialajucca na stałovyja, karmavyja i zavadzkija. Najlepšymi hatunkami stałovaj bulby źjaŭlajucca „epikur" i „rańniaja roza". Karmavyja hatunki najbolš uradžajnyja i stojkija suproć zachvorvańnia. Zavadzkija hatunki iduć na kruchmalnyja zavody i brovary. Tamu bulba zavadzkich hatunkaŭ pavinna mieć bolš kruchmału. Z zavadzkich hatunkaŭ najbolš raspaŭsiudžanym źjaŭlajecca „voltman".

Bulba vielmi dalikatnaja i pry drennym zachoūvańni jaje šmat psujecca. Kab bulba nie psavałasia, treba vykopvać jaje z ziamli zusim śpiełuju i pry tym u jasnaje suchoje nadvorje, tamu, što bulba, sabranaja u suchoje nadvorje, lepš zachoūvajecca. Ale, kali navat bulba źbirajecca i u suchoje nadvorje, jaje pierad tym, jak ssypać u pahraby ci kapcy, treba dobra prasušvać. Dalej kłubni adsartoūvajucca. Drobnyja, niedaśpiełyja i samyja bujnyja kłubni zachoūvajucca drenna. Lepš zachoūvajucca kłubni siaredniaje vieličyni.

Buba zachoūvajecca zvyčajna u pahraboch, u kapcoch, u padvałach. Lepšaja temperatura dla zachoūvańnia bulby + 2°. Pamiaškańnie, dzie zachoūvajecca bulba, pavinna pravietryvacca.

Bulbu, jak i inšuju raślinu, psujuć škodniki. Vielmi škodziać bulbie ličynki majskaha žuka. Akramia taho, niabačnyja prostym vokam hrybki vyklikajuć šmat zachvòrvańniaū bulby. Najbolš straty haspadarcy prynosić zachvorvańnie bulby na fitaūtoru abo mokruju hnil. Fitaūtora najbolš raspaūsiudžvajecca u daždžlivaje leta. Pry zachvorvańni bulby na fitaūtoru na liściach źjaūlajucca žaūtavata-buryja plamy. Zachvarełyja liści spačatku burejuć, a potym čarniejuć. Mokraja hnil z liściaū pierachodzić na ściabły, jakija taksama čarniejuć i admirajuć. U pačatku žniūnia možna nahladać, jak usio pole stanovicca čornym. Zaražanyja fitaūtoraj kłubni stanoviacca mokryja i ślizkija. Zaraza pieradajecca praz kłubni, jakija sadziacca u ziamlu na druhi hod. Kab nie zanieści zarazu fitaūtory u pole, treba pierad pasievam bulbu dobra pierabrać. A jašče lepš značyć nasiennuju bulbu słabym rastvoram farmalinu (na 15 viodzier vady 1 butelka farmalinu).

Časta bulba zachvorvaje t. zv. suchoj hnillu. Zachvareūšaja na hetuju chvarobu bulba spačatku sochnie, a potym robicca ćviordaja. Na pavierchni jaje źjaūlajucca biełyja abo ružovyja padušački.

Zdarajecca, što na skurcy bulby źjaūlajucca ciomnyja plamki — karosta. Karosta nie paškodžvaje usiaho kłubnia, ale kaštoūnaść bulby pamianšajecca.

Kab ubierahčy bulbu ad roznych zachvorvańniaū, treba jaje dobra pierabirać, pryčym treba adbirać paškodžanyja kłubni.

Bulba maje vialikaje značeńnie nia tolki dla charčavańnia čałavieka, a i dla charčavańnia žyvioły. Pry karmleńni karovy bulbaj, jana značna pavialičvaje kolkaść małaka.

Hleba biełaruskich paloū vielmi adpaviadaje zapatrebavańniam bulby, i tamu u nas na Biełarusi bulby sadzieć šmat. Dla pieraapracoūki bulby u nas jość šmat brovaraū i kruchmalnych zavodaū.

Miaržyjeūskaja

ZIAZIULA

(dziciačaja pieśnia-hulnia)

słovy narodnyja — muz. M. Ščahłova

mierna
ziaziula
ku-ku.. ku-ku.. ku-ku...
ruchava
chor
Ty, zia-ziu-la, nia ku-kuj, nia ku-kuj, ka-li bu-dzieš ku-ka — vać, ku-ka-vać.
Ty, še-ra-ja, nia ku-kuj, nia ku-kuj, nie-dzie bu-dzie na-ča — vać, na-ča-vać.
mp
mf
mierna
ziaziula:
dla kanca
mp
ku-ku... ku-ku... ku-ku...
rit.
Ped.

Ziaziula:

Ku-ku, ku-ku, ku-ku!

Chor:

Ty, ziaziula, nia kukuj, nia kukuj,
Ty, šeraja, nia kukuj, nia kukuj,
Kali budzieš kukavać, kukavać,
Niedzie budzie načavać, načavać!

Ziaziula:

Ku-ku, ku-ku, ku-ku!

Chor:

Na vulicy hučna pievień piaje,
Kurka raba jamu jeści niasie,
Što ty pievień skukarečyūsia,
Źbiū ty nožku, ci skalečyūsia?

Ziaziula:

Ku-ku, ku-ku, ku-ku!

Chor:

Lataū, lataū sakałok, sakałok,
Dy ūraniū jon čabatok, čabatok.
Jak-ža budzie sakoł mościk maś-
cić,
Sierabranyja dy ćviki jon bić?

BIEŁARUŚ, NAŠA MACI-KRAINA

słovy N. Arsieńniavaj — muz. M. Ščahłova

pavolna i uračysta

mf Bie-ła-ruś, na-ša Ma-ci-kra-i——na, ty z nas moc-nych zra-bi-ła lu-dziej! f Nie za-hi-nu-li my i nia zhi——niem, pa-kul nas Ty na-pie-rad via-dzieš; Nie za-hi-nu-li my i nia zhi——niem, pa-kul nas Ty na-pie-rad via-dzieš!

Biełaruś, naša Maci-Kraina,
Ty z nas mocnych zrabiła ludziej!
Nie zahinuli my i nie źhiniem,
Pakul nas Ty napierad viadzieš.

Pastaim za Ciabie jak asiłki
Našy sercy pałajuć ahniom,
Družna mocna za los tvoj raś-ćviły
Suprać Čornaje Mocy my jdziem!

Nie škada nam žyćcia maładoha,
Nie škada nam haračaj kryvi,
Aby tolki pramiennaj darohaj
Kročyū horda narod naš žyvy.

Prysiahajem Tabie my siahońnia,
Što pakul choć adzin z nas žyvie, —
Našaj słaūnaj Kryvickaj Pahoni
My nia zhańbim, my ūsłavim jaje!

„Biełaruskuju Školu“ vydaje Vydaviectva Školnych Padručnikaū i Litaratury dla Moładzi u Miensku. Časapis składajecca z dźvioch častak: I-ja dla nastaūnikaū i II-ja dla vučniaū. — Nastaūniki atrymlivajuć abiedźvie častki i płaciać za 1 ekz. 10 rubloū, a vučni atrymlivajuć tolki II-ju častku i płaciać 5 rubloū.

Adrys redakcyi, administracyi i vydaviectva: Miensk, vul. Alesia Haruna (b. Kamsamolskaja) 13, pakoj 80.

Minsker Verlags u. Druckerei G. m. b. H. Krajovaja Drukarnia, Miensk.